

Qazaqstan Respýblikasy Zańnama jáne qazyqtuq aqparat institýtyny

JARSHYSY

gylimi-qazyqtuq jýrnal №4 (67)-2021

Күрылтайшы және баспағер:
 «Қазақстан Республикасының
 Заңнама және құқықтық
 ақпарат институты» ШЖҚ РМК
 2006 жылдан бастап шығады
 Журналдың материалдары
www.zqai.kz

Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
 негізгі ғылыми нағижелері жариялауға
 арналған басылымдар тізілімінен енгізілген
 (КР БФМ БГСБК 30.05.2013 ж.
 №894 бүйрүгі)

Редакциялық көнес құрамы

Сәрпеков Р.К. - з.е.к., Қазақстаниң еңбек сінірген қайраткері (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) – (терага)
Абайділдинов Е.М. – з.е.д. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.е.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.е.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.е.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельников Р.С. – з.е.д. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Монсеев А.А. – з.е.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.е.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.е.д. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.е.д. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Узизил Шапақ – з.е.д. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.е.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азэр Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.е.к. (Сараторов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LLM (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Ишеков К.А. – з.е.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Э.Ғ. – з.е.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қазиев З.Ғ. – з.е.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Кайыраева Л.К. – PhD (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Киязов А.Ж. – LLM (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қоныс В.Т. – з.е.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Күлжабаева Ж.О. – з.е.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Нұргазинов Б.Қ. – з.е.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Нұрмагамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.е.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.е.д. (Өскемен, Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.е.к. (Бишкек, Кызылордастан)
Финк Д.А. – з.е.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Редактор – Колтубаева Г.Б.
 Беттеуіш – Тасирова А.С.
 Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қоя туралы күзделігі № 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алашқы есепке қоя кезі №6592-Ж 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010000, Нұр-Сұлтан к., Қабанбай-батыр даңғ., 19, С-блогы, 306-каб., тел: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
instituzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы.....7

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Қазақстан Республикасында

ғылыми құқықтық сараптама институтын

ұйымдастырудың қазіргі заманғы

новеллалары туралы13

Л.Т. ЖАНҰЗАҚОВА Қазіргі кезеңде Қазақстан

Республикасында өзін-өзі басқару институтын
 дамытуды қамтамасыз етудің құқықтық негіздері.....21

С.К. УКИН Қазақстан Республикасының

егемендігі мен тәуелсіздігі кезеңіндегі құқықтық
 жүйеде мемлекет рұқсат еткен әдет-ғұрыптардың
 құқықтық табиғатын теориялық
 және әдіснамалық талдаудың кейбір
 мәселелері31

Б.Ә. АЛТЫНБАСОВ*, А.Р. БАЙНБАЕВА

Заманау жоғары оқу орындарын қалыптастыруды
 жер мәселесінің рөлі мен маңыздылығы: саяси
 және құқықтық аспектілері40

Азаматтық және азаматтық-процессік құқық

М.А. ЕСТЕМИРОВ Сот практикасындағы

бірізділік талабының сақталынбауы - қофамның
 сот билігіне деген сеніміне жасалған елеулі соққы54

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

К.Х. РАХИМБЕРДИН*, М.Р. ГЕТА Қазақстан

Республикасының заңнамасы бойынша террористік
 және экстремистік қылмыстар жасаған адамдарды
 әкімшілік қадағалау: құқықтық реттеудің
 кейбір аспектілері61

Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА Қылмыстық және

азаматтық сот ісін жүргізу degi мерзімдердің
 парасаттылығы мәселелері Халықаралық құқық
 және салыстырмалы құқықтану71

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Е.В. КРАВЧЕНКО*, Б. ШЛОЕР Германияның

Негізгі заңының 5-бабы мәнмәтініндегі
 ар-намысқа нұқсан келтіру туралы істердегі
 моральдық зиянды өтеу79

А.А. СӘЛІМГЕРЕЙ Каспий акваториясына

теңіз құқығы бойынша халықаралық
 келісімдерді қолдану шарттары87

Құқықтық мониторинг А.Ғ. ҚАЗБАЕВА, А.Ә. ҚАЛИЕВА*	
«Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын жетілдірудің кейбір мәселелері (сауда мақсатында теңізде жүзу саласындағы заңнаманы талдау нәтижелері)	97
А.Б. ҚАЙЖАҚПАРОВА, О.С. ҚАРАХОЖАЕВ* Салалық заңнама жүйесіндегі тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік рәміздерін институционалдық нығайту тәсілдері.....	108
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан А.А. МЕДИНАЕВА Ғылыми лингвистикалық сараптаманың маңызы мен рөлі.....	118
Жас ғалым мінбері Б.Т. ТЛЕУЛЕСОВА ҚР Конституциялық Кеңесінің құқықтық ұстанымдары: конституциялық құқықтық реттеудегі мәні, заңдылық белгілері және маңызы	124
М.Е. САҒЫНАЕВ, Ә.Т. БАЙЗАҚОВ* Итальяндық романист Антонио Гуариноның жазбаларындағы <i>ius publicum romanum</i> ұғымы	136
«Жаршының» архивтегі беттері Н.Н. ИСАҚ Доцент Н.М. Примашевтың Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) мен кейбір салалық заңнамадағы терминдік көпнұсқалылық: құқықтық-лингвистикалық тәсілдеме туралы ғылыми жарияланымына қайта оралғанда.....	145

ВЕСТНИК

**Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан**

научно-правовой журнал №4 (67)-2021

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издается с 2006 года

Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданний для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ ККСОН МОН РК №894
от 30.05.2013 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный деятель Казахстана (Нур-Султан, Казахстан)
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Монсеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азэр Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LLM (Нур-Султан, Казахстан)
Ишеков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Казбекова А.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Казиев З.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Каирбекова Л.К. – PhD (Нур-Султан, Казахстан)
Киязова А.Ж. – LLM (Нур-Султан, Казахстан)
Конусова В.Т. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)
Финк Д.А. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Редактор – Колтубаева Г.Б.
Верстка – Тасирова А.С.
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

**Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж**
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Нур-Султан, пр. Кабанбай батыра, 19,
блок С, каб. 306, тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции9

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ О современных новеллах
организации института научной правовой
экспертизы в Республике Казахстан.....13

Л.Т. ЖАНУЗАКОВА Правовые основы
обеспечения развития института местного
самоуправления в Республике Казахстан
на современном этапе21

С.К. УКИН Некоторые вопросы теоретико-
методологического анализа правовой природы
обычаев, санкционированных государством
в правовой системе Республики Казахстан
периода суверенитета и независимости.....31

Б.О. АЛТЫНБАСОВ*, **А.Р. БАЙНЬАЕВА**
Роль и значение земельных вопросов
в формировании современных вузов:
политические и правовые аспекты40

Гражданское и гражданско-процессуальное право

М.А. ЕСТЕМИРОВ Несоблюдение единобразия
в судебной практике как удар по доверию
общества к судебной ветви власти54

Уголовное право и уголовный процесс
К.Х. РАХИМБЕРДИН*, **М.Р. ГЕТА**
Административный надзор за лицами,
совершившими террористические и экстремистские
преступления по законодательству Республики
Казахстан: некоторые аспекты правового
регулирования61

Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА Вопросы
разумности сроков в уголовном
и гражданском судопроизводстве71

Международное право и сравнительное правоведение
Е.В. КРАВЧЕНКО*, **Б. ШЛОЕР** Компенсация
морального вреда в делах об умалении чести.....79
в контексте ст. 5 Основного закона Германии
А.А. САЛИМГЕРЕЙ Условия применения
международных соглашений по морскому праву
к акватории Каспия87

СОДЕРЖАНИЕ

Правовой мониторинг	
А.Г. КАЗБАЕВА, А.У. КАЛИЕВА* Некоторые вопросы совершенствования Закона Республики Казахстан «О торговом мореплавании» (результаты анализа законодательства в сфере торгового мореплавания)	97
А.Б. КАЙЖАКПАРОВА, О.С. КАРАХОЖАЕВ* Подходы к институциональному укреплению государственных символов независимого Казахстана в системе отраслевого законодательства	108
Из практики законотворчества на государственном языке	
А.А. МЕДИНАЕВА Значение и роль научной лингвистической экспертизы	118
Трибуна молодого ученого	
Б.Т. ТЛЕУЛЕСОВА Правовые позиции Конституционного Совета РК: сущность, юридические признаки и значение в конституционном правовом регулировании	124
М.Е. САГИНАЕВ, А.Т. БАЙЗАКОВ* Понятие <i>ius publicum romanum</i> в трудах итальянского романиста Антонио Гуарино.....	136
Архивные страницы «Вестника»	
Н.Н. ИСАК Возвращаясь к научной публикации доцента Н.М. Примашева о терминологической поливариантности Особенной части Гражданского кодекса Республики Казахстан и некоторых отраслевых законодательств: правовая лингвистическая методология.....	145

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №4 (67)-2021

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute
of Legislation and Legal information
of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2006
All journal materials are placed
on the website
www.zqai.kz

Included in the list of publications of basic
scientific results of dissertations on legal
sciences (Order CCES MES RK №894
from 05.30.2013)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – c.j.s., Honored Personality of Kazakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan) – (Chairman)
Abaydeldinov E.M. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Barnaul, Russian)
Belik V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Malinovski V.A. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Unzila Shapak – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Chief Editor
Dyussenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – LLM (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Ishekov K.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Kazbayeva A.G. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Kaziyev Z.G. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Kairbaeva L.K. – PhD (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – LLM (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Konussova V.T. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Nurgazinov B. K. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Nurmagambetov R.G. – PhD (Chelyabinsk, Russian)
Primashov N.M. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)
Fink D.A. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Editor – Koltubaeva G.B.
Layout – Tasirova A.S.
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Information Committee of the Ministry
of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 01000,
Nur-Sultan, Kabanbay-batyr ave., 19,
block C, office 306, tel.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
instituzakonodatelstva@gmail.com

Editorial 11

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV On innovations in organization
of the institute of academic legal expertise
in the Republic of Kazakhstan 13

L.T. ZHANUZAKOVA Legal framework for
development institute of local self-government
in the Republic of Kazakhstan at a modern stage 21

S.K. UKIN Certain issues of theoretical
and methodological analysis of the legal nature
of customs sanctioned by the State in the legal
system the Republic of Kazakhstan during
the period of sovereignty and independence 31

B.O. ALTYNBASSOV*, A.R. BAYANBAYEVA

The role and importance of land issues in the
establishment of modern universities:
political and legal aspects 40

Civil and Civil Procedure Law

M.A. YESTEMIROV Non-compliance with
uniformity in judicial practice as a blow
to public confidence to the judicial branch 54

Criminal law and Criminal procedure

K.K. RAKHIMBERDIN*, M.R. GETA
Administrative supervision of persons committing
terrorist and extremist crimes under the law
of the Republic of Kazakhstan: some aspects
of legal regulation 61

E.N. KALIAKPEROVA Questions
of the reasonableness time in criminal
and civil proceedings 71

International law and Comparative law

E.V. KRAVCHENKO*, B. SCHLOER

Non-pecuniary damage compensation in cases
of infringement of honour in the scope
of article 5 of the Basic law of Germany 79

A.A. SALIMGEREY Conditions for the
application of international agreements on the
law of the sea to the Caspian Sea 87

Legal monitoring

A.G. KAZBAYEVA, A.U. KALIYEVA* Certain
improvement issues the Law of the Republic
of Kazakhstan «On Merchant Shipping» (results
of the analysis of legislation in the field
of merchant shipping) 97

CONTENT

A.B. KAIZHAKPAROVA, O.S. KARAKHOZHAYEV*	
Approaches to institutional strengthening state symbols of independent Kazakhstan in the system of industry legislation.....	108
From the lawmaking practice in the official language	
A.A. MEDINAYEVA The significance and role of scientific linguistic expertise	118
Young researchers' tribune	
B.T. TLEULESOVA Legal positions of the Constitutional Council of the RK: essence, legal signs and significance in the constitutional legal regulation.....	124
M.E. SAGINAYEV, A.T. BAIZAKOV* The concept of ius publicum romanum in the writings of the italian novelist Antonio Guarino	136
The archive pages of the «Bulletin»	
N.N. ISSAK Returning to the publication of assistant professor N. Privashev on the terminological multiplicity of the Special part of the civil code of the Rebuplic of Kazakhstan and some sectoral legislation: legal linguistic methodology	145

ҚҰРМЕТТИ ОҚЫРМАНДАР!

Журналдың редакциясы сіздерге «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жарышысы» гылыми-құқықтық журналының 2021 жылғы № 4 (67) қорытынды шыгарылымын ұсынады.

Ең алдымен, журналымыздагы өзекті және толыққанды гылыми мақалаларға, үлттық заңнама проблемаларын шешуге және озық шетелдік тәжірибелі зерделеуге бағытталған сындарлы сын мен ұсыныстарга шын жүректен мүдделіміз.

Журнал дәстүр бойынша қазақстандық және шетелдік авторлардың (Ресей Федерациясы, Украина, Ұлыбритания) гылыми жарияланымдарымен тиісті айдарларға сәйкес ұсынылған.

«Конституциялық және әкімшілік құқық» айдары КР Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, з.ә.к. Р.К. Сарпековтің Қазақстан Республикасында гылыми құқықтық сараптама институтын ұйымдастырудың заманауи новеллаларын ашатын мақаласымен ашилады. Осы айдарда Қазақстан Республикасындагы жергілікті өзін-өзі басқару институтының қазіргі кезеңдегі дамуын қамтамасыз етудің құқықтық негіздері (з.ә.д., профессор Л.Т. Жанұзақова); Қазақстан Республикасының егемендік және Тәуелсіздік кезеңіндегі құқықтық жүйесінде мемлекет рұқсат еткен әдет-ғұрыптардың құқықтық табигатын теориялық-әдіснамалық талдаудың кейбір мәселелері (з.ә.к., доцент С.К. Уқин) көрсетілген. Мұнда қазақстандық жоғары білім беруді дамыту мәселелері, атап айтқанда: заманауи жоғары оқу орындарын қалыптастырудагы жер мәселелерінің саяси және құқықтық аспектілері қарастырылады (з.ә.к., қауымдастырылған профессор А.О. Алтынбасов, құқық магистрі А.Р. Баянбаева).

Кейде біз отандық соптар тарапынан азаматтық-құқықтық дауларды шешуде құқықтық нормаларды түсіндіру мен қолдануда бірізділік сақталмайтын жағдайға күә боламыз. Бұл мәселені қалай шешуге болады, бұл жағдайды қалай жақсартуға болады – бұл туралы мақала авторы PhD М.А. Естемиров өз ойларымен «Азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы» айдарында бөліседі.

«Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» айдарында з.ә.д., проф. К.Х. Рахимбердин мен проф. М.Р. Гетаның бірлескен мақаласы ұсынылған. Ол террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстары үшін бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеген сопталғандарды әкімшілік қадағалауды құқықтық реттеудің жекелеген аспектілеріне арналған. Авторлардың тұжырымдары мен ұсыныстары террористік және экстремистік қылмыстың алдын алу аспектісінде отандық құқықты, криминология мен деликтологияны дамыту үшін пайдалы болып табылады.

З.ә.д., доцент, проф. Е.Н. Қалиақперова өз мақаласында қылмыстық және азаматтық соп ісін жүргізу дегі мерзімдердің ақылга қонымды мәселелерін қарастырады.

«Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану» айдары қазақстандық және шетелдік галымдардың мақалаларымен ұсынылған. Украиналық әріптестер, I санаттағы заңгер Е.В. Кравченко мен з.ә.д. Б. Шлоердің мақаласы неміс құқығындағы ар-намыс пен оны кемсіту бойынша келтірілген моральдық зиянды өтеу құқығына арналған. Бұл ретте ар-намыс Германияның Негізгі Заңының 5-бабы 2 абзацының мәннәтінінде қарастырылады, яғни еркін пікір білдіру құқығына қарсы қойылады. Бұл мәселе нақты заңнамалық реттеудің жоқтығына, доктринада әртүрлі пікірлердің болуына, сондай-ақ соп практикасында бірізділіктің болмауына байланысты пікірталас тұгызады.

1982 жылғы БҰҰ тәңіз құқығы жөніндегі Конвенциясы ережелерінің Каспий тәңізі акваториясына қолданылуын з.ә.к., доцент А.А. Сәлімгерей өз мақаласында негіздейді.

Дәстүрлі түрде «Құқықтық мониторинг» айдары қолданыстағы заңдарды талдауды қамтитын және құқық қолданудың туындаған проблемаларын көрсететін жарияланымдардан тұрады. З.ә.к., доцент А.Б. Қайжақпарова мен құқық магистрі О.С. Каражожаевтың бірлескен мақаласы салалық заңнама жүйесінде тауелсіз Қазақстанның мемлекеттік рәміздерін институционалдық нығайту тәсілдерін ашады. Тән авторлар з.ә.к. Ә.Ф. Қазбаева мен з.ә.м. А.Ұ. Қалиеваның мақаласы сауда мақсатында тәңізде жузу саласындағы заңнаманы талдау нәтижелеріне арналған.

Мемлекеттік тілде заң шыгару практикасы бойынша журнал беттерінде институттың Лингвистика орталығының қызметкері А.А. Мединаеваның гылыми лингвистикалық

сараптаманың маңызы мен рөліне арналған мақаласы ұсынылған.

«Жас ғалым трибунасында» заң гылымының түрлі мәселелері бойынша жас зерттеушілер өздерінің гылыми зерттеулерімен бөліседі. Бұл жерде Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің құқықтық ұстанымдарының заңдық сипаты мәселелері (Б.Т. Тілеулесова) және Рим жария құқығы мәселелері (М.Е. Сагынаев, А.Т. Байзаков) бар.

«Мұрагат параптартары» бізді құқықтық лингвистикалық әдіснамага қайтарады. З.Ә.к., доцент Н.М. Примашевтің мақаласы 10 жылдан бұрын жарыққа шыққанына қарамастан, аударма сапасы, терминдердің дәйектілігі, заң техникасының ережелерін сақтау және заңнаманың түпнұсқалығы елі күнге дейін ең өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Ретроспективті талдауды Лингвистика орталығының кіші гылыми қызметкері Н.Н. Исақ ұсынады.

Журналдың осы нөмірінде жарияланған мақалалардың қысқаша дайджесті осындаї.

Сонымен қатар, журнал халықаралық стандарттарға жақындау жолында жұмысын жалғастыруда. Бұл маңызды және қажетті істе өзара іскерлік ынтымақтастық идеясына негізделген қарым-қатынастарымыз, еліміздің және шетелдің басқа да жогары оқу орындарындағы әріптестеріміз үнемі қолдау көрсетеді. Авторлық мақалаларды ұсына отырып, олар екіжасақты анонимді «соқыр» шолуды жүргізуге көмектеседі, бұл өте жауапты және маңызды.

2021 жыл бойы атқарылған адаптациялардың үшін келесі рецензенттерге зор ризашылығымызды білдіргеміз келеді: А.А. Мусеев, з.ә.д., Австралияның құқық докторы; А.Б. Скаков, з.ә.д., проф., КР Білім беру ісінің құрметті қызметкері; Б.А. Аманжолова, з.ә.к., қауымдастырылған проф.; Б.А. Жұспірова, з.ә.к.; С.А. Сарина, з.ә.к.; Н.И. Хайрмұханмедов, Р.Д.; У.Е. Құдаярова, з.ә.к.; М.К. Жұсінбекова, з.ә.к.; А.Қ. Құрманова, з.ә.к.

Жұмыстың тығыздығына және кейде өте тығыз жағдайларға қарамастан, олар әрдайым сапалы шолуды қамтамасыз ету, мессенджердегі жетілдірілген мақалаларды қамтамасыз ету ісіне өз үлестерін қосуда. Олардың қолдауы өте айқын болды. Бұл үшін оларға үлкен рақмет! «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жарышысы» журналының рецензенті ретінде белсенді ынтымақтастығы мен қосқан үлесі үшін осы адамдарға институт директоры, Қазақстаның еңбек сіңірген қайраткері Р.К. Сарековтің атынан алғыс хаттар табыс етілді.

Біздің журналда жариялауга ниет білдірген, оны қалыптастыруға қатысқандардың барлығына алғыс айтамыз, және бұл жерде «соқыр» шолудың нәтижесі автордың жетілдіре түсү мүмкіндігі екенін түсіну өте маңызды.

Редакциялық кеңес, Редакциялық алқа және Заңнама және құқықтық ақпарат институты ұжымының атынан барлықтарының 2022 жылмен құттықтаймыз! Жаңа жыл жаңа табыстар, жетістіктер мен иғліктер әкелсін!

**«Қазақстан Республикасы Заңнама және
құқықтық ақпарат институтының жарышысы»
журналының редакциясы**

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Редакция журнала представляет Вам заключительный в 2021 году выпуск научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» № 4 (67)-2021 г.

Прежде всего, мы искренне заинтересованы в актуальных и полноценных научных статьях в нашем журнале, с конструктивной критикой и предложениями, направленными на решение проблем национального законодательства и изучение передового зарубежного опыта.

Традиционно журнал представлен научными публикациями казахстанских и зарубежных авторов (Российская Федерация, Украина, Великобритания) согласно соответствующим рубрикам.

Рубрику «Конституционное и административное право» открывает статья директора Института законодательства и правовой информации РК, Заслуженного деятеля Казахстана, к.ю.н. Сарпекова Р.К., раскрывающая современные новеллы организации института научной правовой экспертизы в Республике Казахстан. В этой же рубрике освещены правовые основы обеспечения развития института местного самоуправления в Республике Казахстан на современном этапе (д.ю.н., профессор Жанузакова Л.Т.); некоторые вопросы теоретико-методологического анализа правовой природы обычаяев, санкционированных государством в правовой системе Республики Казахстан периода суверенитета и независимости (к.ю.н., доцент Укин С.К.). Здесь же рассматриваются вопросы развития казахстанского высшего образования, а именно: политические и правовые аспекты земельных вопросов в формировании современных вузов (к.ю.н., ассоц. профессор Алтынбасов А.О., магистр права Баянбаева А.Р.)

Порой мы становимся свидетелями ситуации, когда со стороны отечественных судов не соблюдается единообразие в толковании и применении правовых норм в решении гражданско-правовых споров. Как разрешить этот вопрос, как улучшить эту ситуацию – об этом делятся своими соображениями в рубрике «Гражданское и гражданско-процессуальное право» автор статьи PhD Естемиров М.А.

Рубрика «Уголовное право и уголовный процесс» представлена совместной статьей д.ю.н., проф. Рахимбердина К.Х. и проф. Гета М.Р., которая посвящена отдельным аспектам правового регулирования административного надзора за осужденными, отбывшими наказание в виде лишения свободы за преступления террористической и экстремистской направленности. Выводы и предложения авторов являются полезными для развития отечественного права, криминологии и деликтологии в аспекте предупреждения террористической и экстремистской преступности.

Вопросы разумности сроков в уголовном и гражданском судопроизводстве рассматривает в своей статье д.ю.н., доцент, проф. Е.Н. Калиакперова.

Рубрика «Международное право и сравнительное правоведение» представлена статьями казахстанских и зарубежных ученых. Статья украинских коллег юриста I категории Кравченко Е.В. и д.ю.н. Б. Шлоера посвящена праву на честь и компенсации морального вреда, причиненного её умалением в немецком праве. Причем честь рассматривается в контексте ст. 5 абз. 2 Основного Закона Германии, то есть противопоставляется праву на свободное выражение мнения. Этот вопрос является дискуссионным, что связано с отсутствием четкого законодательного регулирования, наличием разнообразных мнений в доктрине, а также отсутствием единства в судебной практике.

Применимость положений Конвенции ООН по морскому праву 1982 года к акватории Каспийского моря обосновывает в своей статье к.ю.н., доцент А.А. Салимгерей.

Традиционно рубрика «Правовой мониторинг» состоит из публикаций, содержащих анализ действующих законов и отражающих возникшие проблемы правоприменения. Совместная статья к.ю.н., доцента Кайжакпаровой А.Б. и магистра права Каражожсаева О.С. раскрывает подходы к институциальному укреплению государственных символов независимого Казахстана в системе отраслевого законодательства. Результатам анализа законодательства в сфере торгового мореплавания посвящена статья соавторов к.ю.н. Казбаевой А.Г. и м.ю.н. Калиевой А.У.

Практика законотворчества на государственном языке на страницах журнала представлена статьей сотрудника Центра лингвистики Института Мединаевой А.А., посвя-

щенной значению и роли научной лингвистической экспертизы.

В «Трибуне молодого ученого» делятся своими научными изысканиями молодые исследователи по различным вопросам юридической науки. Здесь и вопросы юридической природы правовых позиций Конституционного Совета Республики Казахстан (Глеулесова Б.Т.), и вопросы римского публичного права (Сагинаев М.Е., Байзаков А.Т.),

«Архивные страницы» возвращают нас к правовой лингвистической методологии. Несмотря на то, что статья к.ю.н., доцента Примашева Н.М. вышла в свет почти 10 лет назад, качество перевода, последовательность терминов, соблюдение правил юридической техники и аутентичность законодательства до сих пор считаются одними из самых актуальных вопросов. Ретроспективный анализ представлен в статье младшего научного сотрудника Центра лингвистики Исаак Н.Н.

Таков краткий дайджест статей, опубликованных в данном номере журнала.

Междуд тем журнал продолжает работу на пути приближения к международным стандартам. В этом важном и необходимом деле оказывают неизменную поддержку наши партнеры, коллеги из других вузов страны и зарубежья, отношения с которыми построены на идее взаимного делового сотрудничества. Предоставляя авторские статьи, они также помогали в проведении двустороннего анонимного «слепого» рецензирования, дела очень ответственного и важного.

Хочется выразить огромную признательность и отметить добросовестный труд на протяжении 2021 года следующих рецензентов: Моисеев А.А., д.ю.н., доктор права Австралии; Саков А.Б., д.ю.н., проф., почетный работник образования РК; Аманжолова Б.А., к.ю.н., ассоц. проф.; Жусипова Б.А., к.ю.н.; Сарина С.А., к.ю.н.; Хайрмуханмедов Н.И., PhD; Кудиярова У.Е., к.ю.н.; Жусупбекова М.К., к.ю.н.; Курманова А.К., к.ю.н.

Несмотря на занятость, порой чрезвычайную, они всегда шли навстречу, чтобы своевременно представить качественную рецензию, внести лепту в дело обеспечения проработанных статей в Вестнике. Оказываемая ими поддержка была очень ощущимой. Большое им за это спасибо! За активное сотрудничество и вклад в качестве рецензентов журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» этим лицам адресованы от лица директора Института, Заслуженного деятеля Казахстана Р.К. Сарпекова благодарственные письма.

Благодарим также и всех, кто изъявлял желание публиковаться в нашем журнале, участвовал в его формировании, и здесь очень важно понимание того, что результат «слепого» рецензирования – это возможность автору совершенствоваться.

От имени Редакционного совета, Редакционной коллегии и коллектива Института законодательства и правовой информации поздравляем всех с 2022 годом! Пусть Новый год принесет новые успехи, достижения и благополучие!

**Редакция журнала
«Вестник Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан»**

DEAR READERS!

The Editorial board of the journal presents to you the final issue in 2021 of the scientific and legal journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan» №4 (67)-2021.

First of all, we are sincerely interested in relevant and full-fledged scientific articles in our journal, with constructive criticism and suggestions aimed at solving problems of national legislation and studying advanced foreign experience.

Traditionally, the journal is represented by scientific publications of Kazakhstan and foreign authors (Russian Federation, Ukraine, Great Britain) according to the relevant headings.

The heading «Constitutional and administrative law» opens with an article by the Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Honored Worker of Kazakhstan, c.j.s. R.K. Sarpekov, revealing modern novelties of the organization of the Institute of Scientific legal expertise in the Republic of Kazakhstan. The same section highlights the legal basis for ensuring the development of the Institute of local self-government in the Republic of Kazakhstan at the present stage (d.j.s., Professor L.T. Zhanuzakova); some issues of theoretical and methodological analysis of the legal nature of customs sanctioned by the state in the legal system of the Republic of Kazakhstan during the period of sovereignty and independence (c.j.s., Associate Professor S.K. Ukin). Issues of development of Kazakhstan higher education are also considered here, namely: political and legal aspects of land issues in the formation of modern universities (c.j.s., Associate Professor A.O. Altynbasov, Master of Law A.R. Bayanbayeva)

Sometimes we witness a situation when the domestic courts do not observe uniformity in the interpretation and application of legal norms in resolving civil disputes. How to resolve this issue, how to improve this situation - the author of the article PhD M.A. Estemirov shares his thoughts about this in the heading "Civil and civil procedure law".

The heading «Criminal law and criminal procedure» is presented by a joint article by d.j.s., professor K.H. Rakhimberdina and professor M.R. Geta, which is devoted to certain aspects of the legal regulation of administrative supervision of convicts who have served a sentence of imprisonment for crimes of terrorist and extremist orientation. The conclusions and suggestions of the authors are useful for the development of domestic law, criminology and delectology in the aspect of preventing terrorist and extremist crime.

The issues of the reasonableness of deadlines in criminal and civil proceedings are considered in his article by d.j.s., Associate Professor, professor E.N. Kaliakperova.

The heading «International law and comparative jurisprudence» is represented by articles by Kazakhstani and foreign scientists. The article of the Ukrainian colleagues of the lawyer of the I category E.V. Kravchenko and d.j.s. N.B. Shloer is devoted to the right to honor and compensation for moral damage caused by its diminution in German law. Moreover, the part is considered in the context of Article 5 of the paragraph. 2 of the Basic Law of Germany, that is, it is opposed to the right to freedom of expression. This issue is debatable, which is due to the lack of clear legislative regulation, the presence of diverse opinions in the doctrine, as well as the lack of uniformity in judicial practice.

The applicability of the provisions of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea to the Caspian Sea is justified in his article by Ph.D., Associate Professor A.A. Salimgerei.

Traditionally, the heading «Legal Monitoring» consists of publications containing an analysis of current laws and reflecting the problems of law enforcement that have arisen. A joint article by c.j.s., Associate Professor A.B. Kaizhakparova and Master of Law O.S. Karakhozhaev reveals approaches to the institutional strengthening of state symbols of independent Kazakhstan in the system of sectoral legislation. The article of co-authors c.j.s. A.G. Kazbaeva and m.j.s. A.U. Kalieva is devoted to the results of the analysis of legislation in the field of merchant shipping.

The practice of lawmaking in the state language on the pages of the journal is represented by an article by an employee of the Center for Linguistics of the Institute A.A. Medinaeva, devoted to the meaning and role of scientific linguistic expertise.

In the «Tribune of the Young Scientist», young researchers share their scientific research on various issues of legal science. Here are questions of the legal nature of the legal positions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan (B.T. Tleulessova), and questions of Roman public law (M.E. Saginaev, A.T. Baizakov).

The «Archive pages» bring us back to the legal linguistic methodology. Despite the fact that

the article by c.j.s., Associate Professor N.M. Primashev was published almost 10 years ago, the quality of translation, the sequence of terms, compliance with the rules of legal technique and the authenticity of legislation are still considered among the most pressing issues. A retrospective analysis is presented in the article by a junior researcher at the Center for Linguistics N.N. Isac.

This is a brief digest of the articles published in this issue of the journal.

Meanwhile, the magazine continues to work towards approximation to international standards. In this important and necessary matter, our partners, colleagues from other universities of the country and abroad, whose relations are built on the idea of mutual business cooperation, provide constant support. By providing the author's articles, they also helped in conducting a two-way anonymous «blind» review, a very responsible and important matter.

I would like to express my great gratitude and note the conscientious work of the following reviewers throughout 2021: A.A. Moiseev, d.j.s., Doctor of Law of Australia; A.B. Skakov, d.j.s., Professor, Honorary Worker of Education of the Republic of Kazakhstan; B.A. Amanzholova, c.j.s., Associate professor; B.A. Zhusipova, c.j.s.; S.A. Sarina, c.j.s.; N.I. Khairmukhanmedov, PhD; U.E. Kudiyarova, c.j.s.; M.K. Zhusupbekova, c.j.s.; A.K. Kurmanova, c.j.s.

Despite being busy, sometimes extremely busy, they always went out of their way to provide a high-quality review in a timely manner, to contribute to the provision of well-developed articles in the Bulletin. The support they provided was very tangible. Thank them very much for this! For active cooperation and contribution as reviewers of the journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan», letters of thanks are addressed to these persons on behalf of the Director of the Institute, Honored Worker of Kazakhstan R.K. Sarpekov.

We also thank everyone who expressed a desire to publish in our journal, participated in its formation, and here it is very important to understand that the result of «blind» reviewing is an opportunity for the author to improve.

On behalf of the Editorial council, the Editorial board and the staff of the Institute of Legislation and Legal Information, we congratulate everyone on the year 2022! May the New Year bring new successes, achievements and prosperity!

***Editorial board of the journal
«Bulletin of the Institute of Legislation
and Legal Information of the Republic of Kazakhstan»***

О СОВРЕМЕННЫХ НОВЕЛЛАХ ОРГАНИЗАЦИИ ИНСТИТУТА НАУЧНОЙ ПРАВОВОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сарпеков Рамазан Кумарбекович

Директор Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
Заслуженный деятель Казахстана, кандидат юридических наук;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена актуальным вопросам совершенствования института научной правовой экспертизы в Республике Казахстан. В настоящее время научная правовая экспертиза является важным средством, позволяющим выявлять проблемы и противоречия, которые были при разработке нормативных правовых актов, тем самым способствуя повышению их качества. Как известно, в Казахстане начала действовать новая модель проведения научной правовой экспертизы, которая начала внедряться в Казахстане с момента принятия Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» от 12 марта 2021 года № 15-VII, а также разработанного во исполнение положений данного Закона постановление Правительства Республики Казахстан «Некоторые вопросы организации и проведения научной экспертизы» от 8 июня 2021 года № 386, которое регламентирует правовые и организационные основы введения новой модели научной правовой экспертизы. Автор раскрывает основные организационно-правовые аспекты новой модели научной правовой экспертизы, которые концептуально изменяют процесс и организацию проведения научной правовой экспертизы. Так, в статье рассматриваются такие основные особенности новой модели научной правовой экспертизы, как вопросы создания специального пула научных экспертов (в виде Реестра научных экспертов), организация отбора научных экспертов из Реестра экспертов, унификация сроков для проведения научной правовой экспертизы, вопросы последовательности проведения юридической экспертизы и научной правовой экспертизы международных договоров и их проектов, общий алгоритм проведения научной правовой экспертизы, а также аспекты ответственности научных экспертов и др.

Ключевые слова: экспертиза, правотворчество, модель научной правовой экспертизы, научный эксперт.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҒЫЛЫМИ ҚҰҚЫҚТЫҚ САРАПТАМА ИНСТИТУТЫН ҰЙЫМДАСТАРЫРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ НОVELЛАЛАРЫ ТУРАЛЫ

Сарпеков Рамазан Құмарбекұлы

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директоры, Қазақстан еңбек сіңірген қайраткері, заң ғылымдарының кандидаты; Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасындағы ғылыми құқықтық сараптама институтын жетілдірудің өзекті мәселелеріне арналған. Қазіргі уақытта ғылыми құқықтық сараптама нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу кезінде болған проблемалар мен қайшылықтарды анықтауда мүмкіндік беретін маңызды құрал болып, олардың

сапасын арттыруға ықпал етеді. Қазақстанда гылыми құқықтық сараптама жүргізудің жаңа моделі қолданыла бастаганы белгілі. Ол 2021 жылғы 12 наурыздагы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне нормашыгармашылықты жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» № 15-VII Қазақстан Республикасының Заңы, сондай-ақ осы Заңның ережелерін орындау үшін әзірленген 2021 жылғы 8 маусымдағы «Гылыми сараптаманы ұйымдастыру және жүргізудің кейбір мәселелері» Қазақстан Республикасы Укіметінің № 386 қаулысы қабылданған кезден бастап Қазақстанда енгізіле бастады. Ол гылыми құқықтық сараптаманың жаңа моделін енгізу құқықтық сараптама жүргізудің процесі мен ұйымдастырылуын тұжырымдамалық түрде өзгертемін гылыми құқықтық сараптаманың жаңа моделінің негізгі ұйымдастырушылық-құқықтық аспектілерін ашып көрсетеді. Солай, мақалада гылыми құқықтық сараптаманың жаңа моделінің гылыми сараптылардың арнағы пулын құру (Гылыми сараптылар тізілімі түрінде), Сараптылар тізілімінен гылыми сараптыларды іріктеуді ұйымдастыру, гылыми құқықтық сараптама жүргізу мерзімдерін біріздендіру, халықаралық шарттар мен олардың жобаларына заң сараптамасын және гылыми құқықтық сараптама жүргізудің дәйектілігі мәселелері, гылыми құқықтық сараптама жүргізудің жалпы алгоритмі, сондай-ақ гылыми сараптылардың жауапкершік аспектілері және сол сияқты т. б. негізгі ерекшеліктері қарастырылады.

Түйінді сөздер: сараптама, құқық шыгармашылығы, гылыми құқықтық сараптама моделі, гылыми сарапты.

ON INNOVATIONS IN ORGANIZATION OF THE INSTITUTE OF ACADEMIC LEGAL EXPERTISE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich

*Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Honored Worker of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences;
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: instzak-kz@mail.ru*

Abstract. The article is devoted to topical issues of the improvement of the institute of academic legal expertise in the Republic of Kazakhstan. Currently, academic legal expertise is an important tool for identifying problems and contradictions that were in the development of regulatory legal acts, thereby contributing to the improvement of their quality. As it is known, a new model of academic legal expertise has begun to operate in Kazakhstan, which began to be implemented in Kazakhstan since the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and supplements to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the improvement of the rulemaking» of March 12, 2021 No. 15-VII, and the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «Certain issues of organization and conduct of scientific expertise» of June 8, 2021 No. 386, developed in compliance with the provisions of this Law, which regulates the legal and organizational basis for the introduction of a new model of academic legal expertise. The author reveals the main organizational and legal aspects of the new model of academic legal expertise, which conceptually changes the process and organization of academic legal expertise. Thus, the article discusses such major characteristics of the new model of academic legal expertise as the creation of a special pool of academic experts (in the form of a Register of academic experts), the organization of the selection of academic experts from the Register of Experts, the unification of deadlines for academic legal expertise, the sequence of legal expertise and academic legal expertise of international treaties and their projects, the general algorithm of academic legal expertise, and aspects of the responsibility of academic experts, etc.

Keywords: expertise, law-making, model of scientific legal expertise, scientific expert.

Введение. Проблемы повышения эффективности законодательства являются актуальными на любом этапе развития государства. Сложность решения данной проблемы заключается не только в поиске практического механизма повышения качества проектов нормативных правовых актов, но и в нахождении концептуальной, методологической базы. В текущий момент увеличение внимания в юридической науке и практике законотворческого процесса к проблемным вопросам действенности законодательства связано с поиском оптимальных средств оценки качества и эффективности законодательства, нивелирования ошибок при нормотворчестве.

В этой связи научная правовая экспертиза как инструмент оценки качества законодательства должна соответствовать международным стандартам и реалиям современного правотворческого процесса.

Материалы и методы. Статья посвящена новой модели организации и проведения научной правовой экспертизы проектов нормативных правовых актов и международных договоров.

Основными материалами, использованными в ходе исследования, являются: 1) Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества»; 2) Закон РК «О правовых актах»; 3) Закон РК «О международных договорах Республики Казахстан»; 4) Постановление Правительства РК «Некоторые вопросы организации и проведения научной экспертизы»; 5) Постановление Правительства РК «О мерах по совершенствованию нормотворческой деятельности» (Утратило силу постановлением Правительства РК от 31 августа 2016 года № 497); 6) Постановление Правительства РК «Об утверждении Правил проведения научной экспертизы по международным договорам, участницей которых намеревается стать Республика Казахстан, а также по проектам международных договоров» (Утратило силу постановлением Правительства РК от 8 июня 2021 года № 386).

Основными методами, используемыми в данной статье, являются метод правового анализа, анализ нормативно-правовых и

теоретических источников. Так, метод правового анализа был использован при исследовании старой и новой модели научной правовой экспертизы проектов международных договоров Республики Казахстан.

Основные положения.

Результаты и обсуждения. В настоящее время научная правовая экспертиза признана одной из эффективных мер, которая направлена на повышение качества проектов законов и международных договоров, и позволяет выявлять проблемы и противоречия, которые были при их разработке. При этом в арсенале научной правовой экспертизы имеются средства и способы, используя которые позволяют устранить или минимизировать недостатки, которые допускаются в деятельности по разработке нормативных правовых актов. В связи с этим следует отметить, что институт научной правовой экспертизы существенно влияет на роль, функции и развитие правотворческой деятельности, повышает качество нормативных правовых актов, что позволяет в целом повысить степень разработанности национального законодательства.

В Казахстане институт научной правовой экспертизы получил свое закрепление достаточно давно, однако, введение понятия «научная правовая экспертиза» на законодательном уровне произошло в текущем году. Так, в рамках работы по реформированию института научной правовой экспертизы вступили в силу поправки Законом «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» от 12 марта 2021 года № 15-VII¹, которым впервые был определен термин «научная правовая экспертиза – независимый профессиональный экспертный анализ объектов научной правовой экспертизы в части оценки их качества, обоснованности, научной проработанности проекта, определения возможных негативных социальных и правовых последствий его принятия, соответствия предлагаемых норм системе права и системе законодательства»² (пп. 1-1 ст. 1 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-V).

В целом, указанное понятие, представля-

¹ Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» от 12 марта 2021 года № 15-VII // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z210000015#z117>

² Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>

ется методологически верным, и включает как практические подходы, так и научные тенденции развития института научной экспертизы. Между тем, в законодательстве не получило закрепление понятие научной правовой экспертизы международного договора, участницей которого намеревается стать Республика Казахстан, или проекта международного договора.

Таким образом, при должном учете рекомендаций научной правовой экспертизы предотвращаются ошибки, повышается внутренняя согласованность и устраняется дефекты норм, принимаемых нормативных правовых актов, а также повышается их качество. В целом указанные в законодательстве подходы применимы к научной правовой экспертизе проектов международных договоров, но с учетом их особенностей и специфики.

В 2002 году³ постановлением Правительства РК в законотворческий процесс введена научная правовая экспертиза проектов законов, а в 2010 году⁴ - научная правовая экспертиза международных договоров, участницей которых намеревается стать РК, а также проектов международных договоров (далее - международных договоров и их проектов). В данных актах более детально регулировались вопросы организации и проведения научной правовой и других видов экспертиз законопроектов, международных договоров и их проектов. В последующем организация и деятельность по осуществлению научной правовой экспертизы, а также других видов научной экспертизы, продолжали меняться и совершенствоваться с учетом существующих трендов. Так, в частности, научная антикоррупционная экспертиза была введена в 2009 году, затем она была исключена в 2014 году, но в 2020 году институт антикоррупционной экспертизы был введен заново, но с изменениями в организации и порядке ее проведения.⁵

При этом в Российской Федерации с 2009 года действует Федеральный закон «Об антикоррупционной экспертизе нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов» и в научных трудах рос-

сийских ученых рассмотрены актуальные вопросы разработки концептуальных положений антикоррупционной экспертизы. В юридической литературе справедливо отмечается, что экспертиза законодательства, экспертная оценка – это процесс, призванный гарантировать учет законодателем как требований юридической техники, так и социальной действительности и социальной адекватности законодательной деятельности [1].

Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 17 мая 2012 года № 37-12 был принят Модельный закон об антикоррупционной экспертизе нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов, в котором не устанавливается понятие коррупциогенного фактора, предполагая, что на национальном уровне оно может существенно отличаться. Предусмотренная Модельным законом типология коррупциогенных факторов основывается на подходе, характерном для национального законодательства.

Модельный закон и рекомендации по проведению антикоррупционной экспертизы нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов, принятые Межпарламентской Ассамблей государств-участников СНГ, достаточно полно регламентируют порядок и методику проведения антикоррупционной экспертизы [2].

Вместе с тем, в большинстве европейских стран порядок и правила оценки проектов правовых актов на коррупциогенность специально не регулируются ни в регламентах парламентов, ни в постановлениях правительства [3].

К примеру, положения, касающиеся профессиональных и квалификационных требований, которым должны соответствовать независимые эксперты, предусмотрены в ст. 13 Модельного закона.

В рамках ранее действующей модели проведение научной экспертизы законопроектов, международных договоров и их проектов допускалось научными организациями, ВУЗами, учеными и специалистами.

³ Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 мая 2002 года № 598 «О мерах по совершенствованию нормотворческой деятельности» (Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 августа 2016 года № 497) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P020000598>

⁴ Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Правил проведения научной экспертизы по международным договорам, участницей которых намеревается стать Республика Казахстан, а также по проектам международных договоров» от 14 сентября 2010 года № 938 (Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2021 года № 386). // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000938>

⁵ Постановление Правительства Республики Казахстан от 16 июля 2020 года № 451 «О некоторых вопросах проведения научной антикоррупционной экспертизы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000451>

⁶ Примечание: действовала до марта 2021 года.

Отбор экспертных организаций происходит посредством проведения государственных закупок способом конкурса. Ранее Законом РК «О правовых актах»⁷ допускалось участие в научной экспертизе ученых и специалистов. Вместе с тем механизм выбора самостоятельных экспертов в рамках данной модели был не урегулирован, ввиду коллизии с нормами Закона РК «О государственных закупках»⁸, не позволяющими экспертом конкурировать с юридическими лицами. Кроме того, при проведении государственных закупок, проверка соответствия потенциального юридического лица на возможность осуществления услуг по проведению научной правовой экспертизы осуществлялась только в момент проведения государственных закупок путем рассмотрения представленной конкурсной документации.

Проблемным аспектом в рамках ранее действующей модели было понимание научной экспертизы, которая определялась как предпринимательская деятельность, однако, по своему содержанию научная экспертиза не может быть отнесена к этому виду деятельности, так как не соответствует признаком предпринимательства, обозначенным в статье 10 Гражданского кодекса Республики Казахстан (рисковый характер, систематическое получение прибыли)⁹.

Вопросам совершенствования института научной правовой экспертизы всегда уделялось пристальное внимание со стороны всех органов государственной власти и гражданского общества. Поэтому Министерством юстиции РК совместно с государственными органами прорабатывался вопрос реформирования порядка проведения научной правовой экспертизы, который разрешил вышеуказанные проблемы.

Результатом этой работы стало принятие Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» от 12 марта 2021 года № 15-VII¹⁰, в котором закладывались организационно-правовые основы для формирования новой модели

научной правовой экспертизы. Во исполнение положений данного Закона разработано постановление Правительства Республики Казахстан «Некоторые вопросы организации и проведения научной экспертизы» от 8 июня 2021 года № 38611 (далее - Правила), которое направлено на конкретизацию и детализацию положений данного Закона. Также в ходе разработки Правил принято решение об объединении научной экспертизы, как законопроектов, так и международных договоров, и их проектов.

На страницах периодических изданий автором освещались актуальные вопросы модернизации научной правовой экспертизы. Между тем следует обратить внимание на преимущества новой модели экспертизы и её особенности в условиях повсеместной цифровизации [4].

На наш взгляд, преимуществами новой модели организации научной экспертизы являются:

- исключение научных организаций выполняющих роль посредников в процессе осуществления научной правовой экспертизы;
- принятие мер, обеспечивающих независимость и объективность научного эксперта;
- обеспечение максимальной реализации потенциала научного эксперта;
- наличие экономии финансовых средств за счет исключения расходов на содержание научных организаций;
- обеспечение индивидуализированной и адресной оплаты экспертов, стимулирующих их на проведение качественной экспертизы;
- повышение персональной ответственности научных экспертов.

Одним из основных аспектов новой модели научной правовой экспертизы является привлечение научных экспертов на системной и постоянной основе. Так, в этой связи создан специальный пул (в виде Реестра научных экспертов), охватывающий научных экспертов, как с различных регионов Казахстана, так и с зарубежных государств.

Для занятия научной правовой экспертизой научный эксперт должен соответство-

⁷ Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>

⁸ Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>

⁹ Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-XIII // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>

¹⁰ Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» от 12 марта 2021 года № 15-VII // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z210000015#z117>

¹¹ Постановление Правительства Республики Казахстан «Некоторые вопросы организации и проведения научной экспертизы» от 8 июня 2021 года № 386 / URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000386>

вать требованиям, установленным в пп. 29 и 56 Правил. Среди них следует отметить наличие ученой степени либо стажа по юридической деятельности определенной продолжительности. Учитывая это, в Реестр в качестве научных экспертов вошли как работники научных учреждений и учебных заведений, так и опытные практики из различных отраслей права. В этой связи сформированы два отдельных Реестра научных экспертов, один из которых по проектам законов, другой - по международным договорам или их проектам.

Таким образом, произошел переход к привлечению научных экспертов различных отраслей из соответствующего Реестра, а не посредством государственных закупок. А вводимая цифровизация и автоматизация процессов ведения Реестра научных экспертов способствует более оптимальному выбору научных экспертов на основе учета их квалификации, а также принципов объективности и независимости, что позволяет участвовать как национальным, так и зарубежным научным экспертам.

Далее, еще одной особенностью новой модели является определение научного эксперта и формирование экспертной группы путем применения метода случайного отбора эксперта из Реестра экспертов, учитывающей пропорциональность распределения нагрузки на всех экспертов, их квалификацию и т.д.

Согласно Правилам, отбор экспертной группы осуществляется по следующим обязательным условиям:

наличие одного доктора юридических наук;

наличие одного кандидата юридических наук или доктора Ph.D по соответствующей отрасли либо по смежным отраслям;

наличие одного специалиста, имеющего специальные знания в определенной сфере деятельности.

В рамках новой модели также установлена ответственность научных экспертов за проведенную научную экспертизу. В частности, научный эксперт за некачественно подготовленное им заключение научной правовой экспертизы несет гражданско-правовую (в рамках договора на проведение научной правовой экспертизы) и персональную (в виде исключения его из Реестра, в случаях, предусмотренных законодательством) от-

ветственность.

Другим новшеством, способствующим дальнейшему развитию института научной правовой экспертизы в рамках новой модели, можно считать наделение Института законодательства и правовой информации РК (далее - ИЗПИ) статусом уполномоченной организации. Так, по новой модели ИЗПИ обеспечивает организацию и координацию научной правовой экспертизы согласно действующему законодательству¹². В этой связи в ИЗПИ образованы Комиссия по включению/исключению кандидата в эксперты, а также Претензионный совет по досудебному рассмотрению возражений заявителей.

Еще одной характеристикой новой модели научной правовой экспертизы можно считать унификацию сроков для проведения научной правовой экспертизы. Ранее существовали разные сроки для осуществления научной правовой экспертизы, но в рамках новой модели срок проведения научной правовой экспертизы как законопроекта, так и международного договора или его проекта, единообразен - 15 рабочих дней. Исключением из общего правила может являться проведение научной правовой экспертизы международного договора или его проекта о займах, которая осуществляется в течение 10 календарных дней.

В рамках новой модели также разрешен вопрос последовательности проведения юридической экспертизы и научной правовой экспертизы международных договоров и их проектов. Как известно, научная правовая экспертиза международного договора или его проекта проводится только на подлежащие ратификации международные договоры или их проекты. Между тем, на практике встречаются случаи, когда способ выражения согласия на обязательность международного договора заранее определить затруднительно.

В связи с этим согласно пп. 2) п. 1 ст. 3 Закона Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан» от 30 мая 2005 года № 54 Министерство юстиции РК при проведении юридической экспертизы «определяет способы выражения Республикой Казахстан согласия на обязательность для нее международных договоров»¹³. В этом контексте юридическая экспертиза, проводимая Министерством юстиции РК, четко отвечает на этот вопрос и

¹² См. подробнее: ст. 33-2 Закона РК «О правовых актах» а также п. 2-2 ст. 4 Закона РК «О международных договорах Республики Казахстан»

¹³ Закон Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан» от 30 мая 2005 года N 54 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000054_

представляет собой официальную позицию государства, и является для уполномоченной организации ориентиром для осуществления обязательной научной правовой экспертизы.

Кроме того, в рамках правового регулирования новой модели в Правила включен общий алгоритм проведения научной правовой экспертизы. Его включение позволит обеспечить открытость и понимание этапов проведения научной правовой экспертизы. Так, новеллой можно считать, что началом проведения научной правовой экспертизы считается не момент принятия документов, поступивших на научную правовую экспертизу, а уведомление научного эксперта уполномоченной организации о принятии материалов к рассмотрению. В случае невозможности проведения экспертизы, научный эксперт должен вовремя сообщить о своем отказе (п. 42 Правил).

Далее, эксперт, экспертная комиссия изучает объект экспертизы и представляет заключение научной правовой экспертизы в течение 10 (десять) рабочих дней. Эксперт также может изложить свое особое мнение и приложить его к единому заключению.

Следующий этап предполагает, что уполномоченная организация проводит проверку заключения эксперта или экспертной комиссии в течение 5 (пять) рабочих дней, и направляет его в орган-разработчик. В дальнейшем заключение научной правовой экспертизы на законопроект направляется на опубликование на интернет-портале открытых нормативных правовых актов в соответствие с Правилами.

В настоящее время современные тенденции по интеграции цифровых технологий в

различных сферах общества и государства, особенно, дальнейшее внедрение процессов цифровизации в законотворчество и право-применительный процесс, а также связанное с ними эволюционное развитие права, безусловно, будут влиять на институт научной экспертизы. Учитывая это, в дальнейшем указанный в Правилах алгоритм подлежит цифровизации и автоматизации, что позволит обеспечить повышение прозрачности и оперативности проведения научной экспертизы. Так, в частности, планируется разработка информационной системы, в рамках которой будет регламентироваться весь процесс осуществления научной правовой экспертизы.

Заключение. Таким образом, институт научной правовой экспертизы во многом способствует выявлению негативных юридических и других последствий проектов нормативных правовых актов, усиливает научную составляющую в их содержании, которая влияет на их качество, тем самым выполняется задача контроля на стадии завершения разработки. В связи с этим, дальнейший процесс совершенствования правового регулирования экспертизы видится в дальнейшем закреплении ее правовых основ, особенно в части методологии и конкретизации проведения отдельных видов научной экспертизы в действующее законодательство. Кроме того, развитию экспертной деятельности в Казахстане может способствовать внедрение процессов цифровизации и автоматизации, а также создание программ, позволяющих проведение одновременной научной экспертизы и согласования позиций экспертов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хабриева Т.Я. Формирование правовых основ антикоррупционной экспертизы нормативных правовых актов // Журнал российского права. №10, 2009. С. 5-13 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-pravovyyh-osnov-antikorruptionnoy-ekspertizy-normativnyh-pravovyyh-aktov> (дата обращения: 05.10.2021).
2. Севрюгин К.В. О принципах антикоррупционной экспертизы нормативных правовых актов Российской Федерации // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. Т. 2. № 3, 2016. С. 157-168
3. Захарова В.И. Правовое регулирование антикоррупционной экспертизы в зарубежных странах // Проблемы в российском законодательстве. № 3, 2012. С. 286-290.
4. Сарпеков Р.К. Вопросы обеспечения публичности в законопроектной деятельности и модернизации научной правовой экспертизы в свете принятия в Республике Казахстан законодательных поправок по вопросам совершенствования нормотворчества // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. № 1 (64), 2021. С. 13-21 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-obespecheniya-publichnosti-v-zakonoproektnoy-deyatelnosti-i-moderzhanija-nauchnoj-pravovoj-ekspertizy-v-svete-prinятия-v-respublike-kazakhstan-zakonodatelnyh-popravok-po-voprosam-sovershenstvovaniya-normotvorcheschestva>

REFERENCES

1. Habrieva T.Ja. *Formirovanie pravovyh osnov antikorruptionnoj jekspertizy normativnyh pravovyh aktov* // Zhurnal rossijskogo prava. №10, 2009. S. 5-13 [Jelektronnyj resurs] // Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-pravovyh-osnov-antikorruptionnoj-ekspertizy-normativnyh-pravovyh-aktov> (data obrashhenija: 05.10.2021).
2. Sevryugin K.V. *On the principles of anti-corruption expertise of normative legal acts of the Russian Federation* // Bulletin of Tyumen State University. Socio-economic and legal research. T. 2, № 3, 2016. C. 157-168
3. *Russian legislation.* № 3, 2012. C. 286-290.
4. Sarpekov R.K. *Voprosy obespechenija publichnosti v zakonoproektnej dejatel'nosti i modernizacii nauchnoj pravovoj jekspertizy v svete prinjatija v Respublike Kazahstan zakonodatel'nyh popravok po voprosam sovershenstvovanija normotvorchestva* // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK - № 1 (64), 2021. S. 13-21 [Jelektronnyj resurs] // Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosy-obespecheniya-publichnosti-v-zakonoproektnej-deyatelnosti-i-modernizatsii-nauchnoy-pravovoy-ekspertizy-v-svete-prinyatiya-v/viewer> (data obrashhenija: 05.10.2021 g.)

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Жанузакова Лейла Тельмановна

Главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, заместитель директора НИИ права университета «Туран», доктор юридических наук, профессор, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail zhanleila@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы правового обеспечения местного самоуправления на современном этапе в связи с принятием Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года. Проведен анализ основных положений Концепции, направленных на решение ключевых проблем, препятствующих развитию местного самоуправления в стране. На основе изучения мнений ученых по данным проблемам, критического осмыслиения норм действующего законодательства, регулирующего вопросы местного самоуправления в Казахстане, предложен комплекс мер по совершенствованию правового обеспечения развития данного института.

В частности, отмечая неизбежность возникающих противоречий в законодательстве вместо Закона о местном самоуправлении предложено разработать проект нового Закона «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан».

Обоснована необходимость определения двойного статуса маслихатов, акиматов и акимов, четкого разграничения функций местного государственного управления и местного самоуправления не только на сельском, но и на районном, городском уровне, введения двойной ответственности местных представительных и исполнительных органов по вертикали (перед вышестоящими органами власти) и по горизонтали (перед населением).

Особое внимание уделено усилению независимости сельских акимов как глав местного самоуправления, предоставив право выдвигать кандидатов в акимы общественным объединениям, собраниям или сходам граждан, лишив районного акима право выдвигать кандидатов в сельские акимы.

Предложено прямые выборы акимов населением распространить постепенно на акимов всех уровней.

Поднимаются также вопросы введения смешанной системы формирования маслихатов, избирая половину депутатов по мажоритарной системе из числа независимых кандидатов, снижения заградительного барьера для участия партий в распределении мандатов депутатов маслихатов, выбранных по партийным спискам, усиления контрольных полномочий маслихатов и др.

Ключевые слова: аким, государственное управление, концепция, маслихат, местное самоуправление, полномочия, сельский округ.

**ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӨЗІН-ӨЗІ
БАСҚАРУ ИНСТИТУТЫН ДАМЫТУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ
ЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРИ**

Лейла Тельманқызы Жанұзакова

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас гылыми қызметкері, «Тұран» университетінің құқық FЗИ директорының орынбасары, заң гылымдарының докторы, профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: zhanleila@mail.ru

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды 2025 жылға дейін дамыту тұжырымдамасының қабылдануына байланысты қазіргі кезеңде жергілікті өзін-өзі басқаруды құқықтық қамтамасыз ету мәселелері талқыланады. Елдеңгі жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуға кедергі көлтіретін негізгі мәселелерді шешуге бағытталған Тұжырымдаманың негізгі ережелеріне талдау жүргізілді. Бұл проблемалар бойынша ғалымдардың пікірлерін зерделеу негізінде, Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару мәселелерін реттейтін қолданыстағы заңнаманың нормаларын сыни түсіну негізінде, оны дамытуды құқықтық қамтамасыз етуді жақсарту бойынша шаралар кешені ұсынылады.

Атап айтқанда, жергілікті өзін-өзі басқару туралы Заның орнына заңнамада туындағын қарама-қайшылықтардың сөзсіздігін ескере отырып, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» жаңа Заң жобасын әзірлеу ұсынылды.

Мәслихаттардың, әкімдіктердің және әкімдердің қос мәртебелігін айқындау қажеттілігі, жергілікті билік пен жергілікті өзін-өзі басқару функцияларын тек ауылда ғана емес, сонымен қатар аудандық, қалалық деңгейде анықтау, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың қос жауапкершілігін тігінен (жоғары органдарға) және көлденеңін (халықтың алдында) енгізу қажеттілігі негізделген.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың басшысы ретінде ауыл әкімдерінің дербестігін нығайттуға, қогамдық бірлестіктерге, азаматтардың жиналыстарына немесе жиналыстарына әкімдікке кандидаттарды ұсыну құқығын беру, аудан әкімін ауыл әкімдеріне кандидаттарларды ұсыну құқығынан айыруға ерекше назар аударылады.

Барлық деңгейдегі әкімдерге тұрғындардың әкімдерді тікелей сайлауын кезең-кезеңмен қолдану ұсынылды.

Сондай-ақ мәслихаттарды құрудың аралас жүйесін енгізу мәселелері көтерілуде, депутаттардың жартысын мажоритарлы жүйе бойынша тауелсіз кандидаттар арасынан сайлау, партиялардың партиялық тізім бойынша сайланған мәслихат депутаттарының мандаттарын бөлуге қатысуы үшін кедергілерді азайту, мәслихаттардың бақылау өкілеттіктерін күшейту және т.б. мәселелер көтерілуде.

Түйін сөздер: әкім, мемлекеттік басқару, тұжырымдама, мәслихат, жергілікті өзін-өзі басқару, өкілеттіктер, ауылдық округ.

LEGAL FRAMEWORK FOR DEVELOPMENT INSTITUTE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AT A MODERN STAGE

Zhanuzakova Leila

Chief researcher of the Department of constitutional, administrative legislation and public administration of the Institute legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan, Deputy Director of the research Institute of Law of the University «Turan», doctor of law, Professor, Republic of Kazakhstan, Almaty; e-mail: zhanleila@mail.ru

Abstract. The article discusses the issues of legal support of local self-government at the present stage in connection with the adoption of the Concept for the development of local self-government in the Republic of Kazakhstan until 2025. The analysis of the main provisions of the Concept aimed at solving key problems hindering the development of local self-government in the country is carried out. Based on the study of the opinions of scientists on these problems, a critical understanding of the norms of the current legislation regulating the issues of local self-government in Kazakhstan, a set of measures is proposed to improve the legal support for the development of this institution.

In particular, noting the inevitability of emerging contradictions in the legislation, instead of the Law on local self-government, it was proposed to develop a draft of a new Law "On local government and self-government in the Republic of Kazakhstan."

There are substantiated necessity of determining the dual status of maslikhats, akimats and akims, a clear delineation of the functions of local government and local self-government not only at the rural, but also at the district, city level, the introduction of double responsibility of local representative and executive bodies vertically (to higher authorities) and horizontally (in front of the population).

Particular attention is paid to strengthening the independence of rural akims as heads of local self-government, giving the right to nominate candidates for akims to public associations, meetings or gatherings of citizens, depriving the district akim of the right to nominate candidates for rural akims.

It is proposed to gradually extend direct elections of akims by the population to akims of all levels.

The issues of introducing a mixed system of forming maslikhats are also being raised, electing half of the deputies according to the majority system from among independent candidates, reducing the barrier barrier for parties to participate in the distribution of mandates of maslikhat deputies elected on party lists, strengthening the control powers of maslikhats, etc.

Keywords: akim, public administration, concept, maslikhat, local government, powers, rural district.

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_21

Введение. Указом Президента РК от 18 августа 2021 г. утверждена Концепция развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года, направленная на дальнейшее развитие местного самоуправления в нашей стране¹. При этом некоторые из ее положений уже реализованы путем внесения поправок в законодательство. В этой связи хотелось бы обсудить основные положения Концепции и возникающие отсюда вопросы в части законодательного

обеспечения статуса и полномочий органов местного государственного управления и самоуправления.

Материалы и методы. Основными материалами для проведения данного исследования явились положения Конституции РК, Закона РК «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан», Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года, труды казахстанских и зарубеж-

¹ Указ Президента РК от 18 августа 2021 г. № 639 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года» //Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Эділет» adilet.zan.kz

ных ученых по вопросам местного самоуправления.

При работе над данной статьей использованы общие и частные методы научного исследования: диалектический, формально-логический, функциональны, формально-юридический, сравнительно-правовой и другие.

Обсуждение. В ст.89 Конституции РК говорится о признании в Республике Казахстан местного самоуправления, обеспечивающего самостоятельное решение населением вопросов местного значения².

Закон РК от 17 января 2001 г. «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» регулирует вопросы порядка формирования, статуса и полномочий органов местного государственного управления и самоуправления³. Однако в данном Законе, несмотря на многочисленные изменения и дополнения, внесенные в него за эти годы, многие вопросы остались нерешенными. Они касаются и местного государственного управления, и особенно местного самоуправления.

Эти недостатки призвана преодолеть Концепция развития местного самоуправления до 2025 года, которая определила следующие меры по решению ключевых проблем, препятствующих развитию местного самоуправления.

1) Разграничение полномочий и сфер ответственности местного государственного управления и местного самоуправления⁴.

Планируется принятие Закона «О местном самоуправлении в Республике Казахстан», передача полномочий по вертикали, в т.ч. на уровень села.

Сразу возникает вопрос: каково будет соотношение Закона 2001 г. и нового Закона «О местном самоуправлении в Республике Казахстан»? Оставляя в первом законе только «местное государственное управление», неизбежно возникает противоречие в статусе маслихатов, которые Конституцией признаны в качестве органов местного самоуправления. О государственно-общественной природе маслихатов писал академик Г.С. Сапаргалиев [1, с.10]. На «сочленение общественных и властных полномочий» в местном самоуправлении указывает также

Корниенко Т.А. [2, с.16].

Если же название действующего Закона не изменится, и в нем будет только исключена глава, касающаяся местного самоуправления на сельском уровне, то зачем нам два закона, регулирующего местное самоуправление?

Кроме того, будут ли разграничены функции государственного управления и местного самоуправления на районном (городском) уровне? На это в Концепции также нет четкого ответа. На сегодня действующий Закон использует термин «вопросы местного значения», не раскрывая его содержание, т.е., по сути, предметы ведения местного самоуправления

О необходимости разграничения полномочий между разными уровнями территориального управления, децентрализации управления говорилось в научной литературе [3- 7]. Исследователями подчеркивается «проблема нечеткого определения содержания и объема полномочий муниципальных органов по решению вопросов местного значения», что выражается в использовании таких широких формулировок, как «оказывать содействие», «обеспечивать организацию», «участвовать в осуществлении», позволяющих требовать от органов МСУ «различного объема реализации таких полномочий и, соответственно, несения различного объема ответственности за их невыполнение» [8, с.51].

Аналогичные проблемы наблюдаются и в казахстанском Законе «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан», где используются похожие формулировки при определении полномочий органов власти, а сами органы самоуправления, те же маслихаты, не несут прямой ответственности перед населением, которое лишено право отзыва депутатов.

Кроме того, в процессе такого разграничения и одновременного делегирования органам местного самоуправления отдельных государственных функций следует учитывать их роль и возможности «в эффективном выполнении этих полномочий» [9, с.41].

2) Вовлечение граждан в местное самоуправление.

Предусматривается усиление контроля

² Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 г. на республиканском референдуме. С изменениями и дополнениями, внесенными законами РК от 7 октября 1998 г., от 21 мая 2007 г., от 2 февраля 2011 г., от 10 марта 2017 г., от 23 марта 2019 г. //Ведомости Парламента РК. – 1996. - № 4. – Ст. 217; 1998. - № 20. – Ст.245; 2007. - № 10. – Ст.68; 2011. - № 3. - Ст.29; 2017. – № 5. – Ст.9; 2019. - № 5-6. – Ст.28

³ Закон РК от 17 января 2001 г. «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» // Ведомости Парламента РК. – 2001. - № 3. – Ст.17

⁴ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

над процессом утверждения местных бюджетов через механизмы прохождения общественной экспертизы, включая применение онлайн-опросов в части общественно значимых расходов, обязательную публикацию на базе Единой платформы интернет-ресурсов государственных органов планов развития сельских округов, сведений о поступлениях в бюджет, решений представительного органа местного самоуправления, гражданского бюджета, проведение конкурсов проектов по озеленению территорий, созданию и ремонту мест общего пользования, финансируемых из бюджета сельского округа, повышение уровня правовой грамотности и гражданского правосознания населения через информационно-разъяснительные мероприятия по обучению основам местного самоуправления и пр.⁵.

О различных формах непосредственного участия граждан в местном самоуправлении много говорилось в юридической литературе [10-13].

Проблема заключается в том, что население абсолютно индифферентно и не интересуется этими вопросами, тем более не заходит на подобные интернет-ресурсы. Об этом свидетельствует практика обсуждения проектов нормативных правовых актов или стандартов государственных услуг, размещаемых на соответствующих интернет-ресурсах.

Справедливым представляется замечание российского ученого, анализировавшего аналогичные процессы взаимодействия органов МСУ с населением, о том, что «члены местных сообществ выступают не как равноправные партнеры органов МСУ, а как помощники и советники». Схожие формы участия граждан использовались местными органами и в советское время. «Принципиальное отличие реального местного самоуправления от местных советов состоит в том, что первое предполагает право граждан не только на участие в самоуправлении, но и его прямое осуществление» [14, с.8-9].

Каких-либо непосредственных форм решения вопросов местного самоуправления, кроме сходов и собраний граждан, действующим законодательством не предусмотрено. И то, в них участвуют не все граждане, а лишь их представители. В Республике отсутствует такой важный институт прямой демократии, как местный референдум, а Концепция не предусматривает его введе-

ния.

3) Совершенствование органов местного самоуправления в сельских округах.

Для реализации этой задачи будут расширяться полномочия схода местного сообщества по вопросам определения приоритетных задач, сроков их реализации, согласования плана развития местного сообщества, изменения административно-территориального устройства, заслушивания отчетов акима сельского округа.

С 2024 года в сельских округах собрания местного сообщества будут преобразованы в представительный орган – Кенес, члены которого будут избираться гражданами сроком на 5 лет в численном составе, зависящем от численности населения округа и определяемом Законом «О местном самоуправлении в Республике Казахстан». Его председатель будет избираться самим Кенесом из членов своих членов также на срок полномочий Кенеса⁶.

Получается, что на сельском уровне органом самоуправления является Кенес, а на вышестоящих территориальных уровнях – маслихат. Отличие не только в названии данных органов, но и в том, что первый осуществляет только функции самоуправления, а второй формально наделен двумя группами функций, но при существующем статусе, по сути, остается органом госуправления.

Между тем, обращаясь еще раз к творческому наследию академика Сапаргалиева Г.С., подчеркнем, что он поднимал вопрос о создании маслихатов в сельских округах [1, с.9].

4) Повышение статуса и самостоятельности акима сельского округа.

Концепция предусматривает выборность акимов низового уровня непосредственно гражданами; наделение собрания местного сообщества, а затем Кенеса правом инициирования прекращения полномочий акима перед маслихатом; поэтапное расширение его полномочий.

В действующее законодательство внесены поправки, вводящие прямые выборы акимов городов районного значения, поселков, сел, сельских округов. Право их выдвижения принадлежит зарегистрированным политическим партиям и гражданам путем самовыдвижения, а также районным акимам при отсутствии двух кандидатов. Но самовыдвиженцы должны заручиться поддержкой 1% голосов избирателей, что ставит его изначально в неравное положение по

⁵ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

⁶ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

сравнению с кандидатами от политических партий или от районного акима, поскольку территориальные избирательные комиссии формируются по политическому принципу (маслихатами по предложению политических партий). При этом сами маслихаты избраны на основе партийных списков. Нет абсолютной гарантии, что избирательные комиссии зарегистрируют независимого кандидата, признав часть подписей недостоверными.

Кроме того, существующие политические партии не отражают весь социальный спектр населения, многие граждане не поддерживают ни одну из действующих партий. С другой стороны, в течение многих лет не зарегистрировано ни одной новой политической партии. В Парламенте и маслихатах отсутствует реальная оппозиция.

Что касается введения принципа, когда при отсутствии альтернативы кандидатуры предлагает районный аким, то это будет возврат к прежней системе избрания сельского акима из 2 кандидатур, предложенных районным акимом. По сути, это замаскированное назначение.

5) Новая структура исполнительного органа - администрация местного самоуправления.

Предполагается создание администрации местного самоуправления вместо действующего аппарата акима сельского округа (вначале в рамках пилотного проекта) и расширение ее самостоятельности; формирование кадрового состава администрации по отдельному порядку; наделение акима сельского округа правом принятия дополнительных работников по трудовому договору; меры по социально-финансовой поддержке работников МСУ.

6) Взаимодействие акима сельского округа с акимом района.

Такое взаимодействие будет осуществляться в рамках компетенции акима сельского округа, предусмотренных законодательством⁷.

Хотя Концепция не раскрывает, по каким вопросам будет осуществляться взаимодействие и в чем оно заключается, очевидно, в первую очередь, по осуществлению функций государственного управления, часть из которых возможно будет делегирована местному самоуправлению, а также в части целевого использования трансфертов, выде-

ленных из вышестоящих бюджетов.

7) Фискальная децентрализация

В целях снижения финансовой зависимости МСУ от вышестоящего уровня в решении вопросов местного значения на четвертый уровень бюджета будут переданы дополнительные виды поступлений. Для расширения имущественного комплекса местного самоуправления будет решен вопрос об упрощении процедур оформления правоустанавливающих документов на коммунальную собственность, осуществлена разработка уполномоченным органом типовой проектно-сметной документации для объектов в сельских округах⁸.

За последние годы сделано много шагов по повышению доходов местного самоуправления, и, если ранее его доходы и расходы формировались в рамках районных бюджетов, то теперь установлен самостоятельный, четвертый уровень бюджета, который будет утверждаться Кенесом.

8) Развитие местного самоуправления в городах.

Предполагается повсеместное внедрение «бюджета народного участия» в регионах, вовлечение населения в данный процесс и систематическое его информирование о проектах «бюджета народного участия», в том числе через интернет-ресурсы акимата (аппарата акима) и СМИ;

В 2024 г. намечается проведение прямых выборов акимов районов в областях с выдвижением кандидатур политическими партиями и в порядке самовыдвижения, в последующем – внедрение выборности акимов районов в городах и городов областного значения.

9) Повышение эффективности работы маслихатов всех уровней

Для решения данной задачи будут внедрены онлайн-трансляции заседаний маслихатов, усилен состав областных (городов республиканского значения, столицы) маслихатов за счет введения 2 выборных должностей председателей постоянных комиссий, работающих на постоянной основе, повышение статуса депутатов и секретарей маслихатов⁹.

Однако все эти меры представляются недостаточными, поскольку сами маслихаты сегодня формируются исключительно по партийным спискам, изначально не допуская в свой состав беспартийных граждан

⁷ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

⁸ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

⁹ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

либо независимых кандидатов от незарегистрированных партий или от гражданского общества. А ведь при этом маслихаты признаны Конституцией органами местного самоуправления.

10) Усиление деятельности ревизионных комиссий

С этой целью намечаются отдельный порядок финансирования через постоянную комиссию маслихата; назначение членов ревизионных комиссий по представлению председателя ревизионной комиссии маслихатом по согласованию со Счетным комитетом; предоставление Кенесу итогов аудиторской проверки с осуществлением выездных онлайн-заседаний¹⁰.

К сожалению, ослабление влияния маслихатов на деятельность ревизионных комиссий продолжилось, и усилилась тенденция к выстраиванию полной вертикали контрольных органов за исполнением бюджетов во главе со Счетным комитетом.

11) Совершенствование административно-территориального устройства

Предполагается в целях обеспечения рационального использования средств бюджета местного самоуправления укрупнение, объединение сельских округов. Изменение статуса города в иные населенные пункты, села/поселка в иные населенные пункты будет осуществляться на основе ряда критериев, в том числе обязательного учета мнения граждан и в интересах повышения качества их жизни. Для упорядочения административно-территориального устройства будет исключена категория «поселок»¹¹.

Укрупнение сельских округов и изменение статуса городов, поселков, сел направлено на экономию бюджетных средств. Возможно, будет разработан новый Закон об административно-территориальном устройстве.

Реализация указанных мероприятий позволит обеспечить успешную преемственность в дальнейшем развитии местного самоуправления, вывести рассмотрение и решение вопросов местного значения на качественно новый уровень.

Таким образом, предлагаемая модель, в основном рассчитана на низовой уровень территориального управления (город районного значения, поселок, село, сельский округ), с постепенным внедрением ее отдельных элементов на вышестоящие уровни управления.

В то же время есть некоторые вопросы, которые не решены в Концепции.

Результаты

1. Поскольку в Казахстане избрана «государственная» модель местного самоуправления, где местные представительные и исполнительные органы сочетают в себе функции местного государственного управления и местного самоуправления, нецелесообразно принимать отдельный закон о местном самоуправлении. Иначе возникают неизбежные системные противоречия между двумя законами. Более правильным представляется разработка нового проекта Закона «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан».

2. Необходимо четко определить двойной статус маслихатов, акиматов и акимов как органов местного государственного управления и местного самоуправления. По крайней мере, на уровне района, города областного значения.

3. С учетом возможного признания двойного статуса этих органов следует четко разграничить функции местного государственного управления и местного самоуправления не только на сельском, но и на районном, городском уровне.

4. Уровень области, города республиканского значения и столицы признать региональным уровнем управления, где местные представительные и исполнительные органы осуществляют функции государственного управления, но координируют и содействуют развитию местного самоуправления на нижестоящих территориальных уровнях: сельских и городских районах, городов областного и районного значения, сельских округов, поселков, сел.

Маслихаты на этом уровне могли бы формироваться косвенным голосованием путем представительства от нижестоящих маслихатов (не обязательно являясь депутатами этих нижестоящих маслихатов, но жителями этих территорий).

5. Необходимо ввести двойную ответственность местных представительных и исполнительных органов: по вертикали: акимов и акиматов - перед Президентом, Правительством и вышестоящим акимом за неисполнение или неэффективное осуществление государственных функций (освобождение от должности, привлечение к дисциплинарной ответственности), маслихатов - перед Президентом (досрочное прекращение полномочий).

¹⁰ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

¹¹ Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года»

ние полномочий); по горизонтали: и тех, и других - перед населением (возможность отзыва избранного акима, депутатов), акима и акиматов – также перед маслихатом (выражение вотума недоверия, досрочное прекращение полномочий).

6. Следует исключить право Президента освобождать от должности любого акима, ограничившись его правом освобождать только назначаемых им акимов областей, городов республиканского значения и столицы. Во-первых, это логически вытекает из их статуса как представителей Президента и Правительства, районный (городской) аким, по сути, таким не является. Во-вторых, переход к выборности акимов среднего и низового звена соответствует главному принципу местного самоуправления, провозглашенного в Европейской Хартии местного самоуправления. Освобождение их высшим должностным лицом страны противоречит этому принципу. В-третьих, за все годы существования данной нормы Президент ни разу не воспользовался ею в отношении акимов среднего и низового уровней.

7. Для усиления независимости сельских акимов как глав местного самоуправления предлагаем:

а) право выдвижения кандидатов в акимы предоставить также общественным объединениям, в том числе региональным и местным;

б) предоставить право выдвигать кандидатов в акимы собраниям или сходам граждан;

в) необходимость 1%-ной поддержки голосов избирателей распространить на всех выдвигаемых акимов;

г) лишить районного акима право выдвигать кандидатов в сельские акимы, ибо в случае реализации первых трех предложений, недостатка в кандидатах не будет.

8. Прямые выборы акимов населением следует распространить не только на акимов районов, районов в городах и городов областного значения, но и в последующем (возможно, после принятия новой Концепции местного самоуправления после 2025 г.) – на акимов всех уровней территориального управления.

9. В целях реализации статуса маслихатов как органов местного самоуправления целесообразно:

а) ввести смешанную систему формирования маслихатов, где половина депутатов избирается по партийным спискам по пропорциональной избирательной системе, а

половина – по мажоритарной системе из числа независимых кандидатов;

б) снизить заградительный барьер для участия партий в распределении мандатов депутатов, избранных по партийным спискам, с 5% до 2%;

в) не вводить, как в случае избрания сельских акимов, необходимость поддержки 1% голосов избирателей. Пусть на честных, прозрачных выборах избиратели сами решают, каких кандидатов они хотят видеть в качестве депутатов;

г) право выдвигать независимых кандидатов предоставить любым зарегистрированным общественным объединениям, группам граждан в определенном количестве (например, 50), в порядке самовыдвижения;

10. В действующем законодательстве уже введены две выборные освобожденные должности председателей постоянных комиссий на постоянной основе в маслихатах областей, городов республиканского значения и столице. На наш взгляд, это должно коснуться не только областных, но и районных и приравненных к ним маслихатов.

11. Должность секретаря маслихата заменить должностью председателя маслихата и приблизить его статус, если не к статусу акима, то хотя бы к его первому заместителю (заместителю).

12. Расширить контрольные полномочия маслихатов в отношении акимов и акиматов:

а) обязать вышестоящего акима, Президента в случае выражения вотума недоверия акиму сразу освобождать его должности (по аналогии с членами Правительства, которым Палатами Парламента выражается недоверие) – за неэффективное осуществление государственных функций, за нарушение законодательства и т.д.; а также самостоятельно прекращать полномочия избранных акимов – за неэффективное осуществление функций местного самоуправления;

б) предоставить маслихатам право выражать недоверие всему составу акимата или отдельным его членам и ставить вопрос перед акимом об их освобождении от должности, что также обязывает акима прекратить полномочия соответствующего лица.

13. Концепцией предлагается образование кенесов – представительных органов местного самоуправления на уровне города районного значения, поселков, сел, сельских округов.

С учетом сохранения маслихатов как органов местного самоуправления целесообразно и на низовом уровне территории

ального управления также образовать маслихаты.

14. Целесообразно предоставить населению право проводить местные референдумы по наиболее важным вопросам местного значения, обозначив в законе круг вопросов, которые нельзя выносить на подобное голосование.

Заключение. Полагаем, что поставленные в данной статье вопросы требуют обсуждения с целью возможной имплементации в действующее законодательство. Лишь

комплекс мероприятий по совершенствованию правовых норм, организационных действий и финансово-экономической базы местного самоуправления позволит осуществить в полной мере положения Концепции и обеспечить функционирование данного института в Казахстане в соответствии с общепризнанными международными стандартами, а тем самым будет способствовать реализации принципов демократического, правового и социального государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сапаргалиев Г.С. *Некоторые соображения о местном самоуправлении в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК.* – 2016. - № 3. - С. 7-10
2. Корниенко Т.А. *Прямое народовластие в системе местного самоуправления // Концепт.* – 2015. – Спецвыпуск № 13. – С.16-20
3. Фасеев И.Ф. *Проблемы эффективности правового регулирования разграничения полномочий между органами публичной власти // Муниципальная власть.* – 2008. - №1. - <https://www.yabloko.ru/municipal/library/>
4. Морозова Н.И. *Модель разграничения полномочий между уровнями управления: межстрановой анализ // Региональные проблемы преобразования экономики.* – 2018. - № 4. - С. 109-114
5. Каюров Е.А. *Некоторые аспекты повышения эффективности системы разграничения предметов ведения и полномочий между уровнями публичной власти в России // Законодательство и экономика.* - 2013. – № 6. – С. 9–29
6. Алимухамедов С.А. *Децентрализация системы государственного управления: сравнительный анализ опыта Республики Узбекистан и зарубежных стран (на примере Французской Республики и Федеративной Республики Германия) // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения.* – 2017. - № 3. – С.36-42
7. Жамулдинов В.Н., Комаров О.Е. *Особенности французской модели децентрализации государственного управления и развития местного самоуправления // Отечественная юриспруденция.* – Москва: Проблемы науки, 2015. - № 1. - С.14-20
8. Андриченко Л.В. *Разграничение полномочий между органами власти различных территориальных уровней: проблемы централизации и децентрализации // Вопросы государственного и муниципального управления.* - 2013. - №4. - С. 37-58
9. Байдина Т.Е., Буянов В.П., Коваленко П.И. *Делегирование государственных полномочий органам местного самоуправления как теоретическая и практическая политическая проблема // Вестник ЗабГУ.* - 2018. Т.24. - № 2. – С.39-46
10. Гарькавченко О.Ю. *К вопросу о непосредственной демократии как форме осуществления местного самоуправления // Власть.* – 2015. - № 10. – С.70-74
11. Галимов Т.И. *О формах непосредственного осуществления населением местного самоуправления в муниципальном образовании // Actualscience.* – 2017. Т.3. - № 1. – С.54-57
12. Липчанская М.А. *Участие граждан Российской Федерации в управлении делами государства: современные вызовы или возможные перспективы // Вестник СГЮА.* - 2013. - № 4. - С.218-221
13. Кривонос М.С. *Местный референдум как институт демократии // Концепт.* – 2016. - № 11. - С.2846-2850
14. Васильев В.И. *О некоторых приоритетах правового регулирования местного самоуправления // Журнал российского права.* — 2016. - № 3. – С.5-18.

REFERENCES

1. Sapargaliev G.S. Nekotorye soobrazheniya o mestnom samoupravlenii v Respublike Kazakhstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informaczii RK. – 2016. - № 3. - S. 7-10.
2. Kornienko T.A. Pryamoe narodovlastie v sisteme mestnogo samoupravleniya // Koncept. – 2015. – Speczvy pusk № 13. – S. 16-20.
3. Faseev I.F. Problemy i effektivnosti pravovogo regulirovaniya razgranicheniya polnomochij mezhdu organami publichnoj vlasti // Municipal'naya vlast'. – 2008. - № 1. - https://www.yabloko.ru/municipal/library/Problemy_effectivnosti_prawovogo_regulirovaniya Razgranichenija_pолномочий_ меzhdu_ organami_ publichnoj_ vlasti.
4. Morozova N.I. Model' razgranicheniya polnomochij mezhdu urovnyami upravleniya: mezhstranovoj analiz // Regional'nye problemy preobrazovaniya ekonomiki. – 2018. - № 4. - S. 109-114.
5. Kayurov E.A. Nekotorye aspekty povysheniya effektivnosti sistemy razgranicheniya predmetov vedeniya i polnomochij mezhdu urovnyami publichnoj vlasti v Rossii // Zakonodatel'stvo i ekonomika. - 2013. – № 6. – S. 9–29.
6. Alimukhamedov S.A. Decentralizaciya sistemy gosudarstvennogo upravleniya: sravnitel'nyj analiz opyta Respubliki Uzbekistan i zarubezhnykh stran (na primere Francuzskoj Respubliki i Federativnoj Respubliki Germaniya) // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya. – 2017. - № 3. – S. 36-42.
7. Zhamuldinov V.N., Komarov O.E. Osobennosti francuzskoj modeli decentralizacii gosudarstvennogo upravleniya i razvitiya mestnogo samoupravleniya // Otechestvennaya yurisprudenciya. – Moskva: Problemy nauki, 2015. - № 1. - S. 14-20.
8. Andrichenko L.V. Razgranichenie polnomochij mezhdu organami vlasti razlichnykh territorial'nykh urovnej: problemy centralizacii i decentralizacii // Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravleniya. - 2013. - № 4. - S. 37-58.
9. Bajdina T.E., Buyanov V.P., Kovalenko P.I. Delegirovanie gosudarstvennykh polnomochij organam mestnogo samoupravleniya kak teoreticheskaya i prakticheskaya politicheskaya problema // Vestnik ZabGU. - 2018. T.24. - № 2. – S.39-46.
10. Gar'kavchenko O.Yu. K voprosu o neposredstvennoj demokratii kak forme osushhestvleniya mestnogo samoupravleniya // Vlast'. – 2015. – № 10. – S.70-74.
11. Galimov T.I. O formakh neposredstvennogo osushhestvleniya naseleniem mestnogo samoupravleniya v municipal'nom obrazovanii // Actualscience. – 2017. T.3. - № 1. – S.54-57.
12. Lipchanskaya M.A. Uchastie grazhdan Rossijskoj Federacii v upravlenii delami gosudarstva: sovremennyye vyzovy ili vozmozhnye perspektivy // Vestnik SGYuA. - 2013. - № 4. - S.218-221.
13. Krivonos M.S. Mestnyj referendum kak institut demokratii // Konzept. – 2016. - № 11. - S.2846-2850
14. Vasil'ev V.I. O nekotoryh prioritetah pravovogo regulirovaniya mestnogo samoupravlenija // Zhurnal rossijskogo prava. — 2016. - № 3. – S. 5-18.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ОБЫЧАЕВ, САНКЦИОНИРОВАННЫХ ГОСУДАРСТВОМ В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ПЕРИОДА СУВЕРЕНИТЕТА И НЕЗАВИСИМОСТИ

Укин Сымбат Кенжебекович

*Доцент кафедры теории государства и права Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова, кандидат юридических наук, доцент;
г. Костанай, Республика Казахстан, e-mail: justitia8@mail.ru*

Аннотация. В статье автором анализируется обычай, а также юридическая природа правового обычая как одного из источников (форм) права в правовой системе Республики Казахстан. Автор отмечает, что обычай приобретает характер формы (источника) права только в случае санкционирования обычая государством, и что санкционирование обычая государством не означает, что обычай приобрел писаную форму. При этом в статье указывается, что санкционирование обычая государством происходит путем указания в нормативных правовых актах обычая как источника права без раскрытия содержания самого обычая.

Кроме того, автор в статье, не соглашаясь с позицией некоторых ученых-исследователей, предлагающих отказаться от термина «правовой обычай» и употреблять в научном обороте термин «обычай», придерживается подхода о том, что если обычай регулирует отношения, имеющие с точки зрения интересов общества и государства правовой характер, при которых в случае возникновения спорных ситуаций в конечном итоге спор может быть разрешен на основе обычая судом, входящим в судебную систему государства или иным уполномоченным государством судебным учреждением (органом), то такой обычай в силу названных причин является правовым.

Кроме того, в статье отмечается, что термин «обычай» в широком смысле может регулировать и такие отношения, которые не имеют правового характера, например, в сфере соблюдения определенных традиций, ритуалов при заключении брачных союзов, рождении детей у тех или иных этнических групп, наций, народов и т.д. В этом случае обычай вряд ли может выступать в качестве самостоятельного источника права.

Тем самым, автор придерживается позиции, что оправданным является существование в научном обороте термина «правовой обычай», поскольку этим самым подчеркивается правовой характер обычая, в отличие от иных обычаев, которые могут регулировать и те отношения, которые не охватываются правовым регулированием, и, соответственно, не обладают качеством правового обычая.

Ключевые слова: правовая система Республики Казахстан, обычай, правовой обычай, обычай делового оборота, формы (источники) права, позитивное право, судебный прецедент

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕГЕМЕНДІГІ МЕН ТӘҮЕЛСІЗДІГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕДЕ МЕМЛЕКЕТ РҮҚСАТ ЕТКЕН ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫН ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРИ

Сымбат Кенжебекұлы Уқин

A. Байтұрсынов атындағы Қостанай өнірлік университетінің мемлекет және құқық теориясы кафедрасының доценті, заң гылымдарының кандидаты, доцент; Қостанай қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: justitia8@mail.ru

Аннотация. Мақалада автор Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіндегі құқық көздерінің (нысандарының) бірі ретінде әдем-ғұрыпты, сондай-ақ құқықтық әдем-ғұрыптың заңдық сипатын талдайды. Автор әдем-ғұрып құқықтың қайнар көзі (формасы) сипатын тек мемлекет әдем-ғұрыпты санкциялаған жағдайда алады және мемлекеттің әдем-ғұрыпты санкциялауы бұл әдем-ғұрып жағдайда алған дегенді білдірмейді. Бұл ретте, бапта әдем-ғұрыпты мемлекеттің санкциялауы нормативтік құқықтық актілерде әдем-ғұрыптың мазмұнын ашпай, құқықтың қайнар көзі ретінде көрсету жолымен жүретіні көрсетіледі.

Сонымен қатар, мақалада автор «құқықтық әдем-ғұрып» терминінен бас тартуды және гылыми айналымда «әдем-ғұрып» терминін қолдануды ұсынатын кейбір зерттеуші ғалымдардың ұстанымымен келіспей, егер әдем-ғұрып қозғам мен мемлекеттің мұдделері тұргысынан құқықтық сипатқа ие қатынастарды реттесе, онда даулы жағдайлар түннегінде жағдайда, сайын келгенде, дауды әдем-ғұрып негізінде мемлекеттің сол жүйесіне кіретін сол немесе мемлекет үәкілеттік берген басқа сол мекемесі (органы) шеше алады деген көзқарасты ұстанады, бұл аталған себептерге байланысты әдем-ғұрып құқықтық деп болып табылады.

Сонымен қатар, мақалада «әдем-ғұрып» термині кең мағынада құқықтық сипаты жоқ қатынастарды, мысалы, неке құру кезінде белгілі бір дәстүрлерді, рәсімдерді сақтау, белгілі бір этникалық топтарда, ұлттарда, халықтарда балалардың туылуы және т.б. Бұл жағдайда әдем-ғұрып құқықтың тәуелсіз көзі бола алмайды.

Осылайша, автор гылыми айналымда «құқықтық әдем-ғұрып» терминінің болуы негізді деген ұстанымды ұстанады, өйткені бұл құқықтық реттеумен қамтылмаган қатынастарды реттей алғатын және, тиісінше, құқықтық әдем-ғұрыптың сапасына ие болмайтын басқа әдем-ғұрыптардан айырмашылығы, әдем-ғұрыптың құқықтық сипатын көрсетеді.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі, әдем-ғұрып, құқықтық әдем-ғұрып, іскерлік қызмет әрісіндегі әдем-ғұрып, құқық нысандары (көздері), позитивтік құқық, сол прецеденті

CERTAIN ISSUES OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE LEGAL NATURE OF CUSTOMS SANCTIONED BY THE STATE IN THE LEGAL SYSTEM THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN DURING THE PERIOD OF SOVEREIGNTY AND INDEPENDENCE

Ukin Symbat Kengebekovich

Associate Professor of the Department of Theory of State and Law of the Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Candidate of Law, Associate Professor; Kostanay, Republic of Kazakhstan, e-mail: justitia8@mail.ru

Abstract. In the article, the author analyzes the custom, as well as the legal nature of the legal custom as one of the sources (forms) of law in the legal system of the Republic of Kazakhstan. The author notes that the custom acquires the character of a source (form) of law only if the custom is sanctioned by the State, and that the sanctioning of the custom by the State does not mean that the custom has acquired a written form. At the same time, the article states that the authorization of the custom by the state occurs by specifying the custom as a source of law in regulatory legal acts without disclosing the content of the custom itself.

In addition, the author in the article, not agreeing with the position of some scientists and researchers who propose to abandon the term «legal custom» and use the term «custom» in scientific circulation, adheres to the approach that if custom regulates relations that have a legal nature from the point of view of the interests of society and the state, in which, in the event of disputable situations, the dispute can eventually be resolved on the basis of custom by a court that is part of the judicial system of the state or another judicial institution (body) authorized by the state, then such a custom, for the reasons mentioned, is legal.

In addition, the article notes that the term «custom» in a broad sense can also regulate such relations that do not have a legal character, for example, in the field of observance of certain traditions, rituals during marriage, the birth of children among certain ethnic groups, nations, peoples, etc. In this case, custom can hardly act as an independent source of law.

Thus, the author adheres to the position that the existence of the term «legal custom» in scientific circulation is justified, since this emphasizes the legal nature of the custom, unlike other customs that can regulate those relations that are not covered by legal regulation, and, accordingly, do not have the quality of legal custom.

Key words: legal system of the Republic of Kazakhstan, custom, legal custom, business practices, forms (sources) of law, positive law, judicial precedent

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_31

Введение. Период суверенитета и независимости Казахстана продолжает характеризоваться институциональными преобразованиями во многих сферах общественной и государственной жизни. Соответственно, это сопровождалось и продолжает сопровождаться реформированием системы права и правовой системы Республики Казахстан в целом. Появились, отпочковались и развились отрасли и институты права, доселе неизвестные правовой системе Казахстана социалистического периода: предпринимательское, банковское, страховое право и др.

Кроме того, период суверенитета и независимости Республики Казахстан в сфере правотворчества характеризуется в той или иной степени процессами заимствования (рецепции) тех или иных принципов, норм и институтов из иностранного, прежде всего из англо-американского права в правовую систему Казахстана, которое стало предметом пристального исследования ученых-юристов.

В настоящей статье автором предпринята попытка юридического анализа тех или иных аспектов обычая как формы (источника) права в правовой системе Казахстана.

Материалы и методы исследования

Материалами для исследования являлась нормативно-правовая база, прежде всего Конституция Республики Казахстан и Гражданский кодекс Республики Казахстан, а также труды казахстанских (К. Алимжана, Ж.Н. Альмухамбетова, А.А. Асабаевой, Ю.Г. Басина, Л.Т. Жанузаковой, Б.К. Нургалинова, М.К. Сулейменова, Б. Х. Толеубековой) и зарубежных ученых-юристов (С.А. Авакьяна, С.С. Алексеева, О.Э. Лейста, В.Н. Хропанюка).

Методологическую базу исследования составили общенаучные и частно-научные методы познания: диалектический, индукции, дедукции, анализа, обобщения, а также описательный и сравнительно-правовой методы.

Обсуждение. В юридической литературе правовой обычай определяют как «санкционированное государством правило поведения, которое ранее сложилось в результате длительного повторения людьми определенных действий, благодаря чему закрепилось как устойчивая норма» [1, с.184].

Из данного определения можно сделать вывод, что в создании норм правовых обычаяв государство не принимало участия, оно (государство) только придало обязательную

юридическую силу тем заранее сложившимся в обществе правилам поведения, которые с точки зрения государства могут иметь правовой характер для регулирования тех или иных важных общественных отношений. Кроме того, из вышеназванного определения следует, что обычай становится формой (источником) права только в тех случаях, когда он санкционирован государством и в этом случае приобретет характер правового обычая.

При этом следует отметить, что сам по себе правовой обычай, также, как и обычай, не имеет письменной формы, хотя, как определенное сложившееся правило поведения обладает нормативным характером.

Как правило, в настоящее время правовой обычай как форма (источник) права в правовой системе Республики Казахстан имеет ограниченный характер. Нормы правовых обычаем в основном присутствуют в частно-правовой сфере, например, в гражданском праве. Так, пункт 4 статьи 3 Гражданского кодекса Республики Казахстан (Общая часть) устанавливает, что «Гражданские отношения могут регулироваться обычаями, в том числе обычаями делового оборота, если они не противоречат гражданскому законодательству, действующему на территории Республики Казахстан»¹.

При этом к Комментарии к Гражданскому кодексу Республики Казахстан поясняется, что под «обычаями ... понимаются правила поведения, сложившиеся в данной местности или в данной этнической (социальной) группе населения по поводу имущественных или личных отношений, охватываемых в общей форме гражданско-правовым регулированием» [2, с.58].

Что же касается обычаем делового оборота, то это «правила, сложившиеся при осуществлении предпринимательской деятельности» [2, с.58].

Тем самым, можно сказать, что на уровне Гражданского кодекса Республики Казахстан и иных законодательных актов государство санкционировало разновидность правового обычая – обычай делового оборота.

При этом следует отметить, что Конституция Республики Казахстан 1995 года², пе-

речисляя в пункте 1 статьи 4 нормы правовых актов, которые являются действующим правом в Республике Казахстан, не указывает в этой же норме нормы обычаем делового оборота и вообще нормы правовых обычаем в качестве действующего права.

Правовой обычай как форма (источник) права имеет место и в международном частном праве. «В международном частном праве под обычаем понимается сложившееся на практике правило поведения, за которым признается юридическая сила»³.

Кроме того, «обычаями, признаваемыми в качестве источников международного частного права, являются и торговые обычай»⁴.

Если говорить о международном праве, (называемым еще международным публичным правом), то в нем также имеет место правовой обычай в качестве формы (источника) права, называемый международно-правовым обычаем.

В те или иные исторические периоды правовой обычай имел место и в сфере конституционного права. Здесь следует отметить, что конституционно-правовой обычай, который нигде письменно, текстуально не закреплялся ни в одном нормативном акте, имел место, например, в бывшем СССР, а также до сих пор имеет место в странах общего права, особенно в Великобритании, Новой Зеландии. Так, по «Конституции СССР 1977 года в Президиум Верховного Совета СССР, избираемый из числа депутатов Верховного Совета СССР, входило пятнадцать заместителей Председателя – по одному от каждой союзной республики. По сложившемуся конституционному обычай заместителями избирались председатели Президиума Верховного Совета союзных республик. Но нельзя было это делать нормой Конституции СССР – ведь в этом случае заместителем Председателя мог стать человек, даже не являющийся депутатом Верховного Совета СССР (если председатель Президиума Верховного Совета союзной республики еще не стал союзным депутатом), и союзная республика была бы поставлена перед необходимостью либо избирать председателем своего Президиума лишь лицо, уже являющееся

¹ Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.10.2021 г.) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_\(дата обращения 20.10.2021 г.\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_(дата обращения 20.10.2021 г.))

² Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23 марта 2019 года) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_\(дата обращения 20.10.2021 г.\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_(дата обращения 20.10.2021 г.))

³ Источник: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://vuzlit.ru/1199919/obychay_istochnik_mezhdunarodnogo_chastnogo_pryava

⁴ Там же.

депутатом Верховного Совета СССР, либо, если председатель еще не является таковым, немедленно организовывать его избрание. И хотя на практике таких проблем почти не возникало, конституционный обычай в подобных случаях был удобнее и поэтому директивной нормой не заменялся» [3, с.310].

В Республике Казахстан в настоящее время конституционный обычай как форма (источник) конституционного права не встречается.

В некоторых отраслях казахстанского права в качестве форм (источников) права отсутствуют нормы правовых обычаем и присутствуют только нормы, созданные и установленные государством. В основном те правовые нормы, которые установлены государством, имеют место в сфере публичных отраслей права.

Так, Б.Х. Толеубекова, характеризуя признаки уголовно-процессуальной нормы, полагает «отсутствие в уголовно-процессуальном праве норм, санкционированных государством, но наличие только установленных им» [4, с.236].

Такого же мнения придерживается А.А. Асабаева, анализируя сферу законодательства об административных правонарушениях. В частности, пишет она: «...характерной особенностью законодательства об административных правонарушениях является то, что его нормы, также, как например, уголовно-процессуальные нормы, устанавливаются государством, тем самым нормы, санкционируемые государством (такие, как нормы правовых обычаем, характерные для гражданского права в виде обычаем, в том числе обычаем делового оборота), в законодательстве об административных правонарушениях отсутствуют» [5, с.12].

Возникает вопрос: может ли правовой обычай, который, как правило, самим государством не создавался, быть составной частью позитивного права государства так же, как и иные формы (источники) права, которые в отличие от правового обычая являются результатом правотворческой деятельности государства? Прежде чем ответить на данный вопрос, следует проанализировать, что из себя представляет дефиниция «позитивное право».

По мнению С.С. Алексеева, «Позитивное право – это реальный, существующий в законах, иных документах, фактически осязаемый (и поэтому «позитивный») нормативный регулятор, на основе которого определяется юридически дозволенное и

юридически недозволенное поведение и выносятся судами, другими государственными учреждениями юридически обязательные, императивно-властные решения» [6, с.28].

Кроме того, автор пишет, что «Основные особенности позитивного права связаны с тем, что оно, в отличие от других форм социальной регуляции, получило внешнее объективированное выражение, определяемое в письменных источниках, признаваемых государством и в силу этого приобретающих характер официальных, входящих во всю систему государственно-политических отношений» [7].

Анализируя исторический процесс возникновения позитивного права, С.С. Алексеев приходит к выводу, что «Позитивное право – это по своей природе писаное право» [6, с.29].

Если говорить о правовом обычаем, то такая форма (источник) права именно санкционируется государством, а не устанавливается им. В этой связи мы полагаем, что к нормам позитивного права относятся только те нормы, которые создаются государством в результате его правотворческой деятельности и исходят от государства, его органов и должностных лиц. Соответственно, нормы позитивного права содержатся в таких формах (источниках) права, которые издаются государством в форме законов, иных нормативных правовых актов, нормативных договоров.

Поэтому мы не можем отнести нормы правовых обычаем к нормам позитивного права.

При этом К. Алимжан, анализируя место обычая как формы (источника) права в правовой системе Республики Казахстан, высказал мнение, что «Источник права и норма права – явления разные, хотя тесно взаимодействующие. Нормы права не могут существовать, не будучи определенным образом объективированы (формализованы) в источниках права. Следовательно, невозможно существование источника права без правовых норм» – заключает автор [8, с.27]. Далее автор пишет, что «Мы не склонны поддерживать распространенное среди юристов мнение, согласно которому обычай (источник права) есть норма права, так как исходим из принципа нетождественности (неидентичности) обычая и нормы права» [8, с.27].

На наш взгляд, сам по себе обычай, если он не санкционирован, и, соответственно, не признан в качестве формы (источника)

права государством, не содержит норм права, а содержит нормы, хотя и регулирующие поведение людей, но имеющие неправовой характер. Неправовой характер норм обычая, несанкционированного государством, проявляется в том, что в случае возникновения спора невозможным будет применение принудительной силы государства для разрешения спора, который возник на основе несанкционированного обычая.

Поэтому именно признание государством обычая в качестве формы (источника) права «превращает» обычай в правовой обычай.

В то же время К. Алимжан полагает, что «... обычай может быть признан (считаться) формальным источником права, наряду с другими источниками, лишь при самостоятельном его функционировании, т.е. если обычай применяется (используется) субъектами права (сторонами – участниками правоотношений) непосредственно» [8, с.28]. «Иначе говоря – далее продолжает автор – обычай является источником права, лишь когда он существует и функционирует самостоятельно» [8, с.28].

Кроме того, по мнению К. Алимжан, «Фиксация нормативного содержания обычая (содержания обычных норм) в официальном (нормативном) акте означает его преобразование в статутные нормы. Такое преобразование обычая (обычных норм) – рецепция влечет за собой утрату обычаем статуса самостоятельного источника права» [8, с.28].

Мы полагаем, что если содержание того или иного обычая прописывается в тексте (нормах) нормативного правового акта, то действительно, обычай утрачивает характер самостоятельной формы (источника) права. Но если в нормах официального нормативного акта не раскрывается само содержание обычая, но имеется ссылка к обычаям, то обычай, на наш взгляд, сохраняет статус самостоятельной формы (источника) права, как например, в сфере гражданского права, что и предполагает упоминавшийся выше пункт 4 статьи 3 Гражданского кодекса Республики Казахстан применительно к гражданским правоотношениям.

Поэтому санкционирование государством обычая происходит, на наш взгляд, путем указания в нормах иных форм (источников) права (нормативных правовых актов, актов органов правосудия) обычая как формы (источника) права без раскрытия содержания самого обычая. В этом случае обычай приобретает характер правового обычая.

Здесь мы отметим, что санкционирование обычая государством не означает, что обычай приобрел форму писаного источника права.

При этом ряд исследователей казахского обычного права предлагают отказаться от термина «правовой обычай» и употреблять в научном обороте термин «обычай». В частности Ж.Н. Альмухамбетов полагает следующее: «Соглашаясь в свою очередь с заключением об обусловленности любой формы права существующими общественными отношениями, хотим сказать, что утверждение о «санкционировании» обычая государственной властью, вследствие которого они становятся юридическими, определило соответствующее отношение к источникам обычного права» [9, с.45]. Поддерживая при этом позицию К.А. Алимжана по данному вопросу, Ж.Н. Альмухамбетов далее пишет: «...природа казахского обычного права представляет явление, полностью обусловленное социально-культурным развитием общества, что подчеркивает важность заключения Алимжана К.А. о несостоительности разделения обычая на правовой и не правовой» [9, с.46].

Мы не можем согласиться с таким подходом, поскольку если обычай регулирует отношения, имеющие с точки зрения интересов общества и государства правовой характер, при которых в случае возникновения спорных ситуаций в конечном итоге спор может быть разрешен на основе обычая государственным судом или иным уполномоченным государством судебным учреждением (органом), то такой обычай в силу названных причин является правовым.

Кроме того, термин «обычай» в широком смысле может регулировать и такие отношения, которые не имеют правового характера, например, в сфере соблюдения определенных традиций, ритуалов при заключении брачных союзов, рождении детей у тех или иных этнических групп, наций, народов и т.д. В этом случае обычай вряд ли может выступать в качестве самостоятельной формы (источника) права.

Что же касается судебного прецедента, то он как одна из форм (источников) права, который вырабатывается в процессе судебной практики, также, на наш взгляд, является составной частью позитивного права, поскольку суды сами являются составной частью механизма государственной власти в лице судебной ветви власти и механизма государства в целом.

Если говорить о Республике Казахстан, то ее правовая система по тем или иным элементам обладает схожими признаками с романо-германской (континентальной) правовой семьей, где в качестве основной формы (источника) права признаются прежде всего писанные нормы, содержащиеся в нормативных правовых актах. Соответственно, судебный прецедент в Республике Казахстан в его классическом понимании как форма (источник) права в отличие от родины прецедентного права - Англии официально на уровне Конституции Казахстана, где перечисляются нормы правовых актов в качестве действующего права (п.1 ст.4), не признается. Нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда Республики, где содержатся официальные разъяснения (толкования) норм соответствующих нормативных правовых актов, мы, в отличие от других авторов, не можем в полном смысле этого слова отнести к нормативным правовым актам, в том числе и к актам прецедентного характера.

При этом мы поддерживаем позицию Б.К. Нургазинова и Л.Т. Жанузаковой в вопросах юридической природы нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики, которые пишут следующее: «В связи с этим нами предлагается не увлекаться чрезмерным расширением правотворческой функции государственных органов, смешивая создание новых норм права с их толкованием, т.е. установлением их истинного смысла и содержания и доведением до сведения субъектов права. Нормативный характер этих актов обусловлен тем, что они являются источниками действующего права и носят обязательный характер, но сами по себе не имеют самостоятельного значения и применяются только вместе с теми нормами, которые они толкуют или конституционность которых оспаривается» [10, с.15-16].

Тем самым, мы исходим из того, что нормативные постановления Конституционного Совета и Верховного Суда Республики Казахстан можно отнести к так называемым квазинормативным правовым актам, хотя нормы нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики в соответствии с пунктом 1 статьи 4 Конституции Республики являются составной частью действующего права Республики Казахстан [11, с.330-338].

Следует сказать еще несколько слов и о таком возникшем на территории Республики Казахстан своего рода «правовом анклаве», как Международный финансово-правовой центр «Астана» (далее – МФЦА), который начал функционировать в пределах города Нур-Султан с 5 февраля 2018 года и где в основном действует иностранное право, а именно принципы, нормы и прецеденты права Англии и Уэльса. При этом на территории МФЦА правовое регулирование осуществляется, прежде всего, в сфере частно-правовых отношений, и юрисдикция такого органа МФЦА, как суд МФЦА, уже не ограничивается только территорией особого правового режима в пределах города Нур-Султан, и решения суда МФЦА, в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан, могут распространяться на всю территорию Республики Казахстан и имеют обязательную юридическую силу. Может ли на территории МФЦА применяться правовой обычай: данный вопрос является предметом отдельного исследования и юридического анализа.

Результаты. Конституция Республики Казахстан 1995 года закрепила позитивистскую концепцию казахстанского права через категорию «действующее право» (п.1 ст.4). Правда, Конституция Казахстана допускает функционирование особого правового режима в финансовой сфере в пределах города Нур-Султан в соответствии с конституционным законом (п.3-1 ст.2). Тем не менее, в правовой системе Казахстана, прежде всего в частно-правовой сфере правовой обычай в качестве формы (источника) права имеет место быть.

Однако следует отметить, что в правовой системе Казахстана, где основной формой (источником) права является нормативный правовой акт, обычай может выступать как форма (источник) права в том случае, если в нормативных правовых актах имеется ссылка к обычай как форме (источнику) права без раскрытия содержания самого обычая. В этом случае обычай имеет характер правового обычая.

Заключение. В заключение отметим, что в содержательном плане термин «обычай» в широком смысле, в отличие от понятия «правовой обычай» включает в свое содержание как собственно обычай, санкционированный государством, и вследствие этого ставший правовым обычаем, так и обычай, который регулирует отношения, находящиеся вне сферы правового регулирования. Это могут быть национально-культурные, семейные, праздничные и другие традиции

(обычаи). Однако формой (источником) права может выступать именно правовой обычай.

В контексте вышесказанного приведем слова О.Э. Лейста: «Правовые нормы устанавливаются или санкционируются компетентными органами государства. Правотворческая деятельность государства наиболее очевидна при преобладании таких источников права, как законы и другие нормативные акты, издаваемые государством. Но государ-

ство остается силой, творящей право, и при санкционировании не им созданных норм (обычаев, религиозных правил, правовых доктрин, договоров), которые становятся правом только и именно в результате придания им общеобязательной силы [12, с.591]. Не менее важна роль государства и его органов в реализации ряда правовых норм и в охране всех норм права от нарушений» [12, с.591-592].

ЛИТЕРАТУРА

1. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. Профессора В.Г. Стрекозова. – М.: «Дабахов, Ткачев, Димов», 1995. – с. 384.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (посттейный). В двух книгах. Книга I. – 2-е изд., испр. и доп., с использованием судебной практики / Ответственные редакторы: М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 544 с.
3. См. Конституционное право. Энциклопедический словарь. Ответственный ред. и рук. авторского коллектива – д.ю.н., проф. С.А. Авакьян. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 688 с.
4. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Академический курс / Под ред. д.ю.н., профессора Б. Х. Толеубековой. Кн. первая. — Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004. – 416 с.
5. Асабаева А.А. Некоторые конституционно-правовые аспекты становления и развития законодательства об административных правонарушениях в Республике Казахстан в период суверенитета и независимости // Журнал «ХАБАРШЫ-ВЕСТНИК» Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан им. Баримбека Бейсенова, №1(71), 2021, 31 марта.
6. Алексеев С.С. Философия права. – М.: Издательство НОРМА, 1999. – 336 с.
7. Алексеев С.С. Теория права. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://perviydoc.ru/v24605/алексеев_с.с._теория_права?page=8 (дата обращения 20.10.2021 г.)
8. Алимжан К. Обычай как источник права в правовой системе Республики Казахстан // Информационно-аналитический журнал «Правовая реформа в Казахстане», - Алматы, 2002, № 4 (17).
9. Альмухамбетов Ж.Н. Сущность и исторические судьбы казахской обычно-правовой системы: Учебное пособие. – Астана: ТОО «Полиграф-мир», 2011. – 80 с.
10. Нургазинов Б.К., Жанузакова Л.Т. Роль Конституции Республики Казахстан в обеспечении стабильности и развитии казахстанского общества // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан», № 2 (60), 2020.
11. Более подробно об этом см.: Укин С.К. Некоторые вопросы дальнейшего совершенствования механизма конституционного контроля в Республике Казахстан по защите прав и свобод человека и гражданина // АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВА И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: материалы Межд. научн.-практ. конф., посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан и 100-летию со дня рождения академика С.З. Зиманова / Табулденов А.Н. – Костанай, 2021. – 383 с.
12. Проблемы теории государства и права: Учебное пособие / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Юристъ, 2004. – 656 с.

REFERENCES

1. Hropaniýk V.N. Teoriia gosýdarstva i prava: Ýchebnoe posobie dlia vysshih ýchebnyh zavedenii / Pod red. Professora V.G. Strekozova. – M.: «Dabahov, Tkachev, Dimov», 1995. – s. 384.
2. Grajdanskui kodeks Respýbliki Kazahstan (Obaia chast). Kommentarii (postateinyi). V dvýh knigah. Kniga 1. – 2-e izd., ispr. i dop., s ispolzovaniem sýdebnoi praktiki / Ótvetstvennye redaktory: M.K. Sýleimenov, Iý.G. Basin. – Almaty: Jeti jarǵy, 2003. – 544 s.
3. Sm. Konstitýtsionnoe pravo. Entziklopedicheskui slovar. Ótvetstvennyi red. i rýk. avtorskogo kollektiva – d.tý.n., prof. S.A. Avakian. – M.: Izdatelstvo NORMA, 2001. – 688 s.
4. Ýgolovno-protsessýalnoe pravo Respýbliki Kazahstan. Chast Obaia: Akademicheskui kýrs / Pod red. d.tý.n., professora B. H. Toleýbekovo. Kn. pervaia. — Almaty: TOO Izdatelskaia kompaniia «HAS», 2004. – 416 s.
5. Asabaeva A.A. Nekotorye konstitýtsionno-pravovye aspekty stanovlenia i razvitiua zakonodatelstva ob administrativnyh pravonarysheniyah v Respýblike Kazahstan v period sýverenite-ta i nezavisimosti // Jýrnal «HABARShY-VESTNIK» Karagandinskoi Akademii MVD Respýbliki Kazahstan im. Barimbeka Beisenova, №1(71), 2021, 31 marta.
6. Alekseev S.S. Filosofia prava. – M.: Izdatelstvo NORMA, 1999. – 336 s.
7. Alekseev S.S. Teoriia prava. [Elektronnyi resýrs]. - Rejim dostýpa: https://perviydoc.ru/v24605/alekseev_s.s._teoriia_prava?page=8 (data obraeniiia 20.10.2021 g.)
8. Alimjan K. Óbychay kak istochnik prava v pravovoi sisteme Respýbliki Kazahstan // Informatsionno-analiticheskui jýrnal «Pravovaia reforma v Kazahstane», - Almaty, 2002, № 4 (17).
9. Almýhabetov J.N. Sýnost i istoricheskie sýdby kazahskoi obychno-pravovoi sistemy: Ýchebnoe posobie. – Astana: TOO «Poligraf-mir», 2011. – 80 s.
10. Nýrgazinov B.K., Janýzakova L.T. Rol konstitýtsii Respýbliki Kazahstan v obespecheniu stabilnosti i razvitiu kazahstanskogo obestva // Naýchno-pravovoi jýrnal «Vestnik Institýta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respýbliki Kazahstan», № 2 (60), 2020.
11. Bolee podrobno ob etom sm.: Ýkin S.K. Nekotorye voprosy dalneishego sovershenstvovaniiia mehanizma konstitýtsionnogo kontrolia v Respýblike Kazahstan po zaite prav i svobod cheloveka i grajdanina // AKTÝALÝNYE PROBLEMY PRAVOTVORChESTVA I PRAVOPRIME-NITELÝNOI DEIaTELÝNOSTI V RESPÝBLIKE KAZAHSTAN: materialy Mejd. naýchn.-prakt. konf.i, posviaennoi 30-letiuiý Nezavisimosti Respýbliki Kazahstan i 100-letiuiý so dnia rojdeniia akademika S.Z. Zimanova / Tabýldenov A.N. – Kostanai, 2021. – 383 s.
12. Problemy teoriia gosýdarstva i prava: Ýchebnoe posobie / Pod red. M.N. Marchenko. – M.: Iýrist, 2004. – 656 s.

ЗАМАНАУИ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖЕР МӘСЕЛЕСІНІҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ: САЯСИ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТИЛЕРІ

Бақыт Өмірханұлы Алтынбасов¹

Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты,
Бристоль Университеті, Ұлыбритания, заң ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор, altynbasov@yandex.ru

Әйгерім Рақымғалиқызы Баянбаева

Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты,
Бристоль Университеті, Ұлыбритания,
заң ғылымдарының магистрі, dil18366@bristol.ac.uk

Аннотация. Бұл мақалада жаңа университеттік кампустар құру үшін мемлекеттік қордан ірі жер учаскелері бөліну қажеттігі және осы арқылы Қазақстанның жоғары білім саласын жаңа сатыга шығару мүмкіндігі қарастырылды. Жер туралы заңнамаға толықтырулар енгізу арқылы елімізде университеттердің кәсіпкерлік әлеуетін көтеруге және сырттан қаржы тартып, бизнес компанияларымен әріптестік орнатуға, қаржылық автономиясы мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге болатыны көрсетілді. Әлемдік деңгейдегі университеттік кампустар қалыптастыруға олардың орналасқан жері, сол өңірдің климаттық және табиги жағдайы, халық саны және олардың жергілікті бизнес компаниялармен әріптестік орнатуы маңызды екені айтылды. Заманауи университеттер салудың ерекшеліктерін түсіну үшін тарихи әдіс қолдану арқылы АҚШ пен Ұлыбританияның алдыңғы қатарлы университеттерінің қалыптарының жаңа оған асер еткен негізгі заңнамалық реформалар мен саяси шешімдер қарастырылды. Қазақстан Республикасының жоғары білім саласындағы көрсеткіштер шетелдердің озық тәжірибесімен салыстырмалы талдау әдісі арқылы қарастырылды. Зерттеу барысында құжсаттамалық талдау әдісі мен қайталама деректерді талдау қолданылды. Мемлекеттік органдардың ресми сайттарынан үкіметтің құқықтық актілері мен жоғары білімді дамытуға қатысты мемлекеттік бағдарламалардағы негізгі индикаторлар талданды. Заманауи университет құру үшін оның жасында ірі көлемде жер алқаптарының болуы және ол жерде жоғары технологиялық компаниялар қалыптастыру, сондай ақ ол жерлердің бизнес компаниялар мен өзге де ұйымдарға жалға беру қажеттігі ұсынылды. Жаңа университеттің ұйымдастыруышылық және қаржылық автономиялығын қамтамасыз ету үшін бизнес пен өнеркәсіп компанияларының өкілдерін басқару органдарына мүше ретінде тарту ұтымды екені анықталды. Батыс елдері университеттерінің тәжірибесі негізінде университеттерге сырттан қаржы тартуда филантроптық қызыметтің тиімді екені көрсетілді.

Түйін сөздер: университеттік кампус, жер алқаптары, бизнес, заңнама, реформа.

¹ Автор для корреспонденции

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ВОПРОСОВ В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННЫХ ВУЗОВ: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Алтынбасов Бахыт Омирханович

Докторант Факультета права и социальных наук Бристольского университета, Великобритания, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, alymbasov@yandex.ru

Баянбаева Айгерим Ракимгалиевна

Докторант Факультета права и социальных наук Бристольского университета, Великобритания, магистр права, di18366@bristol.ac.uk

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития казахстанского высшего образования и необходимость выделения крупных земельных участков из государственного фонда для создания новых университетских кампусов. Было выявлено, что внесение соответствующих изменений в земельное законодательство даст возможность вузам повысить их предпринимательский потенциал, дифференцировать финансирование, установить взаимовыгодное партнерство с бизнес-компаниями, обеспечить финансовую автономию и стабильность. Было отмечено, что плотность населения, климатические и природные условия региона, партнерство с местными бизнес-компаниями играют важную роль для формирования университетских кампусов мирового уровня. Были изучены специфика создания университетских кампусов и история возникновения ведущих университетов США и Великобритании, а также законодательные и политические реформы в данной сфере. Методом сравнительного анализа были рассмотрены некоторые нововведения в сфере высшего образования Республики Казахстан с учетом практики зарубежных стран. Также в исследовании были использованы документальный анализ и анализ вторичных данных. На основе документального анализа были рассмотрены основные индикаторы государственных программ в сфере развития высшего образования. Было отмечено, что для создания современных университетских кампусов необходимо выделить им крупные земельные участки на безвозмездной основе. В дальнейшем предлагается создать на этой территории высокотехнологичные компании, а также сдавать земельные участки в аренду коммерческим компаниям и другим организациям. Для обеспечения организационной и финансовой автономии университетских кампусов предлагается привлечь представителей бизнеса и промышленных компаний в качестве членов совета директоров университета. Опыт зарубежных стран показывает, что благотворительная деятельность эффективна для привлечения дополнительного финансирования в университеты.

Ключевые слова: университетский кампус, земельные участки, бизнес, законодательство, реформа.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF LAND ISSUES IN THE ESTABLISHMENT OF MODERN UNIVERSITIES: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS

Altynbassov Bakhyt Omirkhanovich

Doctoral student of the Faculty of Law and Social Sciences,
University of Bristol, UK Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
altynbasov@yandex.ru

Bayanbayeva Aigerim Rakimgalievna

Doctoral student of the Faculty of Law and Social Sciences,
University of Bristol, UK Master of Law, di18366@bristol.ac.uk

Abstract. This article discusses the need to allocate large plots of land from the state fund for the creation of university campuses, which makes it possible to raise higher education in Kazakhstan to a new level of development. It was revealed that the introduction of appropriate amendments to land legislation will create an opportunity to increase the entrepreneurial potential of universities and diversify funding, establish partnerships with business companies, and ensure financial autonomy and stability. It was noted that the climatic and geographical conditions of the region, population density and partnerships with local business companies play an essential role in the formation of world-class university campuses. To understand the specifics of the creation of university campuses, the history of the emergence of leading universities in the USA and UK were considered along with legislative reforms and political decisions that influenced this process. The indicators of the higher education of the Republic of Kazakhstan were considered by the method of comparative analysis with the best practices of foreign countries. Also, the study used the method of documentary analysis and secondary analysis. The main indicators of state programs related to the development of higher education were analyzed. It was noted that in order to create a modern university, it is necessary to have a large area of land next to it and the possibility of creating high-tech companies, as well as the need to lease land to commercial companies and other organizations. To ensure the organizational and financial autonomy of the new university, it was proposed to involve representatives of business and industrial companies as members of the boards of directors. The experience of Western universities has shown that charitable activities are effective in attracting external funding to universities.

Key words: university campus, land plots, business, legislation, reform.

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_40

Кіріспе. Соңғы жылдарды еліміздің жоғары білім мен ғылым саласын әлемдік деңгейге шығару Қазақстан Республикасы Үкіметінің басты мақсаттарының бірі болып табылады. Осы мақсатты жүзеге асыруда Үкімет арнағы мемлекеттік бағдарламалар мен жоспарлар жасап, тиісті нормативтік базасын қалыптастырып үлгерді. Қазақстан Республикасының Білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламаның аясында заман талабына сай міндеттерінің бірі ретінде «отандық ғылымды халықаралық білім кеңістігіне шығу, халықаралық және орталық азияның білім хабына айналу, ұлттық университеттерде байқау

кеңестерінің жұмысын модернизациялау, ағылшын тілін білетін заманауи ғылыми кадрлар дайындау, бизнес пен жоғары оқу орындары арасында әріптестік орнату» бекітілген². Үстіміздегі жылы ҚР Президенті Тоқаевтың тапсырмасын орындау мақсатында ҚР Үкіметі еліміздің онтүстігі мен солтүстігінен Назарбаев Университеті үлгісіндегі еki университет ашу туралы жобаны бекітіп, келесі жылға дейін іске қосуды жоспарлап отыр. Осы университеттердің біреуі Шымкент қаласында ашылады деп бекітілді және осы жоба біздің мақаланың зерттеу тақырыбы болып отыр. Бұл мақаланың көлемінде Мемлекеттік бағдарламада көзделген білім

² Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 202-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы / Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы

хабын қалыптастыру және жоғары білім мен ғылымды халықаралық кеңістікке шығаруда Түркістан облысын тұтастай қарастыру ұтымды деген болжам жасалады. Оған саяси, экономикалық, мәдени, тарихи және географиялық факторлар жағымды ықпал етіп тұрғанын басып айту көзделіп отыр. Келешекте дәл осы облыстың аумағында Стэнфорд Университетінің жанындағы Silicon Valley немесе Кэмбридж Университетінің жанындағы Silicon Fen сияқты жоғары технологиялық бизнес компаниялары шоғырланған ірі технопарктер салу мүмкіндігі бар екенін айтылады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Үкіметі Түркістанды облыс орталығы етуі және арнағы экономикалық аймақ ретінде бекітуі тағы бір себеп болып отыр. Туризм туралы Мемлекеттік бағдарламада Түркістан облысы туризмді дамытуда аса маңызды рөл атқарады деп көзделген³. Осы және өзге де мемлекеттің алға қойған максаттары Түркістан облысында ірі университеттік кампустар салу, олардың іргесін қала сыртынан қалау және жана университеттерге ірі көлемде жер бөлу ең басты талаптардың бірі ретінде аталады. Мұндай ұсныстар АҚШ пен Ұлыбританияның әлемдік университеттерінің тарихы мен тәжірибесіне сүйеніп ұснылады.

Зерттеудің методологиялық және теориялық негіздері. Зерттеу жұмысы құжаттамалық талдау әдісіне сүйеніп жүргізілді. Қазақстан Республикасының жоғары білім және ғылымын дамытуға бағытталған негізгі бағдарламалық құжаттарға талдау жасалды. Жоғары білім саласындағы құқықтық актілер мен мәліметтер мемлекеттік органдардың ресми сайттарынан алынып, құжаттамалық талдау әдісі арқылы талданды. Қосымша ақпараттар алу үшін деректерді қайтала ма талдау әдісі арқылы түрлі ресми құжаттар мен ақпарат көздерінен мәліметтер алынды. Сондай-ақ, осы тақырыпта жүргізілген ғылыми еңбектерге тарихи және логикалық талдау әдістері арқылы сарапау жұмыстары жүргізілді. Түрлі контексте зерттеу жүргізу арқылы білім саласындағы мәселелерді тереңірек түсініп, жан-жақты талқылауға мүмкіндіктер туды. Мысалы, тарихи контексте талдау арқылы АҚШ пен Ұлыбританияның ірі ғылыми зерттеу университеттерінің пайда болу тарихы және олардың басқару жүйесіне қатысты қысқаша ақпараттар алынды. Экономикалық тұрғы-

дан талдау арқылы Түркістан облысында халықаралық университеттік кампустар ашу жоғары технологиялық компаниялар қалыптастыру, жергілікті бизнесі дамытуға және халықаралық деңгейде танымал болып, келешекте ірі экономикалық орталық болуына потенциалы бар екені көрсетілді.

Теориялық тұрғыдан қарағанда, танымал ғалымдар мен экспертер бұл тақырыпқа қатысты түрлі пікірлер ұстанады. Бүгінгі таңда университеттер өзінің классикалық функциясын атқарумен қатар, яғни білім орталығы болумен қатар, жергілікті және қалалық экономиканы, инфрақұрылымды және жергілікті туризмді дамытуда маңызды рөл атқаруда [1], [2]. Әлемдік деңгейдегі университеттер орналасқан елдер мен қалалар мындаған және миллиондаған туристердің баратын жерлеріне айналды және бұл мәселенің өзектілігі атақты зерттеушілер тарапынан кеңінен зерттелуде [3], [4], [5]. Arutyunova жоғары оку орындары жергілікті компаниялармен өзара серіктестік орнату арқылы қазіргі экономикадағы еңбек нарығы үшін білікті адами капиталды қалыптастыра алатынын айтады [6]. Бірнеше ғалымдардың зерттеу жұмыстары университеттің орналасқан жері студенттердің оқытын жерін тандауына елеулі ықпал ететінін көрсетті. Мысалы, Milian мен Rizk зерттеуі көрсеткендегі, студенттердің 41%-дан астамы университетті тандаудың негізгі факторы ретінде университеттің географиялық орналасуын атаған [7]. Сондай-ақ, университеттің орналасқан жері, колайлы климаттық жағдайлар мен жұмыс орындарының бірі екенін көрсетеді және ең мықты университеттер өздерінде оқытылатын мамандықтар бойынша жетекші орталықтарда, экономикалық тұрғыдан белсенді өсу үстіндегі қалалар мен елдерде, индустримальдық және инновациялық тұрғыдан дамыған өлкелер мен аймақтарда, керемет табиғи байлығы және жұмсақ климаты бар елдерде қалыптасу мүмкіндігі жоғары екенін атады [5]. Осындай концепциялардың іс жүзінде көрініс табуы қазақстандық контексте қарастырылады.

³ Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2025 года // <https://www.mks.gov.kz> › rus › proekty_aktov_presidenta › turizm

Ғылыми жаңалығы. Зерттеудің нәтижесінде университеттік кампуптар құру Қазақстанның жоғары білім саласын өз дамуының жаңа сатысына шығаратының және ол үшін мемлекеттен ірі жер участкерлері бөліну қажеттігі ұсынылды. Жер туралы заңнамаға толықтырулар енгізу арқылы елімізде университеттердің кәсіпкерлік қабілетін көтеруге және сырттан қаржы тартып, бизнес компанияларымен әріптестік орнатуға, қаржылық автономиясы мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге болатыны көрсетілді. Зерттеу нәтижесінде Түркістан облысында университеттік кампуптардың құрылуы білім мен ғылыми зерттеулердің сапасын едөүр жақсарта алатының және бұл аймақтың Орталық Азиядағы халықаралық білім хабына айналуға мүмкіндігі бар екені көрсетілді. Ол үшін Назарбаев Университетінің тәжірибесі үлгісінде заманауи талаптарға сай жоғары технологиялық партнері бар университеттер құру ұсынылды. Мұндай жобаны жүзеге асыру үшін АҚШ-тағы 1862 жылғы Morrill Federal Land Grant Act of 1862)⁴ үлгісінде жоғары оқу орындарына тегін жер участкерлерін бөлуге мүмкіндік беретін заңнамаға толықтырулар енгізу ұсынылды. Бұл саяси және құқықтық шара университеттерде эндаумент қорларын құру және олардың қаржылық тәуелсіздігін қамтамасыз етуде нақты экономикалық қолдау болады деп күтілуде. Келешекте университеттік кампуптардың базасында Қазақстанның Кремний алқабын салуға мүмкіндіктер бар екені айтылады. Осы өлкедегі жоғары оқу орындарының дамуы жергілікті туризм мен сервистік индустрияны дамытудың негізгі драйверлерінің бірі екені көрсетілді. Сонымен қатар, Түркістан қаласының тарихи рөлі және мәдени-тарихи мұралары, аймақтың географиялық, ау-мақтық және климаттық жағынан жоғары білім мен туристік сервистердің дамуы үшін өте қолайлыш деген қорытынды жасалды. Түркістан облысында халықтың тығыз орналасуы және оның Өзбекстан мен Қыргызстанға жақын орналасуы аталған мақсаттарды жүзеге асыруға оң ықпал ететін маңызды факторлар ретінде анықталды.

Талқылау. 2019 жылы КР Президенті К.Ж. Тоқаев: «Алдағы үш жылда 180 жаңа колледждер мен 20 озық университет құрылады. Бұл үшін біз республикалық бюджет-

тен бірінші кезеңдеғана 58 миллиард теңге бөлеміз. Ең бастысы, біздің шетелдік серіктестеріміздің белсенді қатысуын ескере отырып, білім беру бағдарламаларын айтартылған жаңарту қажет...» деп айтты [9]. Осы аталған мақсаттарды жүзеге асыру аясында Қазақстан Республикасының Үкіметі 2022 жылға дейін Қазақстанның онтүстігі мен солтүстігінде Назарбаев университеті үлгісінде екі әлемдік университеттің құрылышын аяқтауды жария етті. Үстіміздегі жылы Үкіметтің тапсырмасымен Шымкент қаласындағы Әуезов атындағы Онтүстік Қазақстан университеті және Петропавловск қаласындағы Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті базасында Назарбаев Университеті үлгісіндегі университеттік кампус құру ұсынылды⁵. Әрине, Үкіметтің мұндай шешімі аталған екі облыста жақсы өзгерістер әкеледі деп күтілуде. Алайда, Үкімет пен Білім және ғылым министрлігі жаңа кампустарды ескі университеттердің базасында салатыны бірқатар сұрақтар туындалады: оған қаржылық тапшылық себеп болды ма? Қала ортасында орналасқан ескі университеттің артық жер участесінің жоқ екені ескерілмеді ме? Университет жаңындағы жеке менишіктегі жерді сатып алу өте қымбатқа түсетінін және ол тиімсіз екені есептелмеді ме?

Біріншіден, халықаралық кампустың біреуін Петропавловск қаласында Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті базасында құру сол өлкенің экономикасын дамыту үшін қажетті шара ретінде жасалып отырғанын түсінуге болады. Үкіметтің жоспары бойынша Солтүстік Қазақстан облысына жалпы алғанда екі триллионнан астам қаржы жұмсауды көздең отыр. Бұның нәтижесінде солтүстіктегі ірі жобалар жүргізіліп, он мындаған халыққа жұмыс орындары ашылуы мүмкіндігі пайда болады. Назарбаев Университетіне бөлінетін қаржының оннан бір бөлігі бөлінген қуннің өзінде Қозыбаев Университеті елеулі түрде жаңарып, көтеріліп қалатыны сөзсіз. Алайда, оның базасында Назарбаев Университеті үлгісіндегі университет құруға кедергі болатын бірқатар мәселелер бар. Ол туралы алдағы уақытта айтатын боламыз.

Екіншіден, Шымкент қаласында Өуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті Назарбаев университеті үлгісінде модернизациялауға қатысты біраз ой өрбітүге

⁴ Land-Grant College Act of 1862, or Morrill Act, Act of the USA Congress. Available at: www.britannica.com/topic/land-grant-university

⁵ Выбранные вузы, на базе которых создадут аналоги Назарбаев Университета, 27 сентября 2021 года / https://tengrinews.kz/kazakhstan_news

болады. Біздің пікірімізше, Түркістан облысында бірнеше университеттік кампустар салуға болады және құрылымың жүргізбестен бұрын оның саяси, құқықтық, экономикалық аспектілері, географиялық орналасу жері манызды екенін басшылыққа алған дұрыс. Мұндай жобаны жүргізуде халықаралық тәжірибеге талдау жасау және Түркістан облысының жоғары білім саласындағы потенциалы қаншалықты екенін қарастырып көрейік.

Түркістан облысы жоғарыда ғалымдар атаған критерийлерге сәйкес университеттік кампустар ашуға қолайлы болып келеді [1], [2]. Біріншіден, бұл жобаны жүзеге асыру үшін Түркістан облысының географиялық-климаттық жағдайы қолайлы екенін айтқан жөн. Түркістан облысының аумағында өте әдемі таулар мен өзендер көп, қызы жұмсақ, жазында жеміс жидектер көп, ескі тарихи мұра ретінде танылған ескерткіштер де аз емес, яғни шетелдік студенттер мен туристерге тартымды жер. Екіншіден, территориясы жағынан Түркістан облысы 117.2 мың км² аумақта орналасқан, 2 миллионнан астам халқы бар. Ол Қазақстанның онтүстігінде орналасқан және 33 миллион халқы бар Өзбекстан Республикасымен және 6 миллионнан астам халқы бар Қырғызстанға жақын шекаралас жерде орналасқан, яғни экономикалық және демографиялық потенциалы жеткілікті. Жоғары білім тұрғысынан қарағанда, бірнеше жоғары оқу орындары бар, атап айтқанда М. Әуезов атындағы Онтүстік Қазақстан университетінде 20 мыңға жуық студент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде 10 мыңға жуық студент, Онтүстік Қазақстан медициналық академиясында 4610 студент және соған қоса 10 жеке меншік университеттің әрқайсысында 5 мыңға жуық студент білім алуда. Көріп отырғанымыздай, Түркістан облысында білім алатын студенттердің саны 100 мыңнан аспайды (BFM, 2020). Яғни, Түркістан облысының аумағы келешекте өсу және даму жағынан потенциалы өте жоғары.

Салыстыру үшін, шамамен Түркістан облысының аумағында 130,2 мың шаршы шақырым аумақта орналасқан және 55,98 миллион халқы бар Англияны алайық. Климаттық және ауа райы жағдайы Түркістан облысына ұқсайды, тіпті кейде бұлтты және жандырлы, бұл шетелдік студенттер мен

туристерге қолайлы бола бермейді. Алайда, Англияның жоғары білім беру жүйесі 132 университеттен тұрады, соның ішінде Russell Group-қа кіретін әлемдік деңгейдегі университеттер бар, мысалы, Оксфорд университеті, Кембридж университеті, UCL, Бристоль Университеті және т.б. Англияда 2 миллионға жуық студент бар, ал жалпы Ұлыбритания бойынша шамамен 2,5 млн студент 162 университетте оқиды⁶. Айта кету керек, Ұлыбританияда Russell Group-тың құрайтын 24 университет бар, оларда университеттік корпоративтік басқарудың бірегей жүйесі және мұдделі тараптармен әлеуметтік серіктестік орнатуда бай тәжірибе бар. Әлемдегі ең үздік он университеттің төртеуі Russell Group-тың мүшелері, 15 университеттің топ 100-дің қатарына кіреді, ал қалғандарының барлығы QS World University Rankings рейтингінде алғашқы 250-ге кіреді⁷. Бұл университеттердің әрқайсысының орташа жылдық табысы 688 миллион фунт стерлинг, ал жалпы жылдық кірісі 32 миллиард фунт стерлингтен асады⁸. Ұлыбританияда университеттердің саны 162 екенін ескерсек, ол елдің жоғары білім беру жүйесінің экономикаға әкелетін пайдасы үлкен екенін анық көруге болады. Демек, Түркістан облысының аумағында бүгінгі күнге қарағанда он бес есе көп университет ашуға, жиырма есе көп студент тартуға және сол арқылы туризмді дамыту мүмкіндік бар.

Әрине, ағылшын университеттерінің мың жылдық тарихы, өте бай кітапханалық коры, ғасырлар бойы қалыптасқан басқару жүйесі, ғылыми кадрлар дайындау дәстүрі бар, сонымен қатар әлемнің ұлы ойшылдарын, елдердің президенттерін, атақты миллиардерлер мен суретшілерін өмірге әкелді. Англияның тарихына қарасақ, Оксфорд пен Кембридж университеттері XI-XII ғасырларда құрылған кезде ол жерлерде қала болмаған, ал жай ғана шағын тұрғындар тұратын деревнялар болған және осы университеттердің үлкеюімен олар біртіндеп үлкен қалаларға айналған. Бұл университеттер Лондоннан шамамен 50-100 шақырым жерде орналасқан. Ұлыбритания университеттерінің басым көпшілігі мемлекеттік меншіктері университеттер және олардың пайда болуына сол елдің корольдері мен өз заманының дәүлетті әулеттердің үлесі зор болған. Мысалы, Король VIII Генрих Оксфорд пен Кембридж университеттерінің материал-

⁶ Student numbers in UK higher education. 2021. Available at: <https://commonslibrary.parliament.uk>

⁷ QS World University Rankings, 2022 / <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022>

⁸ Russell Group universities. 2019. The economic impact of our universities. Available at: <https://russellgroup.ac.uk/about/the-economic-impact-of-our-universities>

дық базасын нығайту үшін ірі көлемде жер бөлген, тіпті шіркеуге тиесілі жерлерді тартау алған екен [10]. VIII Генрих Корольдің Оксфорд пен Кембридж университеттеріне берген жер участелері тарихта университетте эндаумент қорын құрудың бастамасы деп саналады. Сондай-ақ, университеттің атауында, эмблемасында, гербінде немесе жекелеген ғимараттарының атауында өзінің атын немесе әүлетінің атын қалдыру үшін жергілікті дәүлетті адамдар университеттерге ірі көлемде қаржы салып, қайрымдылық жасаған [11]. Мұндай филантроптардың қатарында зауыт және фабрика иелері, ірі саудагерлер, тіпті құл саудасымен айналысқан меценаттар болған⁹. Жергілікті меценаттардың қаржысына салынған университет мұлкі мемлекеттің меншігіне өтіп, корольдің арнағы хартиясымен университет мәртебесі берілген. Көп жағдайда, ірі университеттердің іргесі жергілікті жерде орналасқан ескі діни, ауылшаруашылық, медициналық колледждер мен училищелерді біріктіріп, солардың базасында қаланған [11]. Яғни, Ұлыбританияның бүгінгі таңдағы атақты университеттері көп жағдайда корольдің немесе сол елдің ірі капиталистерінің жеке қаражатына салынған мемлекеттік университеттер.

Ұлыбритания университеттерінің ерекшеліктері мен жетістіктерін айтқанда Оксфорд пен Кембриджді айтпау мүмкін емес. Бұл екі университет дәстүрлі ортағасырлық университеттің озық моделі ретінде сақталып келеді. Мың жылдық тарихы бар бұл университеттер Ұлыбританияның мақтанышы және ол елдің жетістіктерінің символына айналған. Өзінің басқару жүйесі, әлемдік ғылымдағы орны, білімнің сапасы, қаржылық жағдайы, окуға түсудегі ашықтығы және басқа да жағынан бүкіл әлемге үлгі болып табылады. Бұл мақалада осы университеттердің қаржылық және мұлтік жағдайы мен бизнеспен әріптестігі қалай қалыптасқанын қарастыру көзделіп отыр. Ол туралы алдағы уақытта айтатын боламыз.

Қазіргі заманғы әлемдік деңгейдегі университеттердің отаны Америка Құрама Штаттары болып танылады. Сонымен қатар, АҚШ-тың жоғары білім саласын дамытудағы жерге қатысты жүргізген саясаты біздің жағдайда ерекше көңіл бөлуді қажет етіп отыр. Бүгінгі таңда АҚШ-тың алдынғы қатарлы мемлекеттік университеттері XIX

ғасырдың екінші жартысында қалыптаса бастаған [12]. Яғни, АҚШ-тың тарихындағы ең бір экономикалық тоқырау орнап, азаматтық соғыс (1861-1865 жж.) болып жатқан кезең. АҚШ Конгресінің маңызды актілерінің бірі - 1862 жылғы Моррилл федералдық жер беру туралы заңы (Morrill Federal Land Grant Act of 1862) жоғары оку орындарын қалыптастыруға елеулі ықпал еткен. Ол Актіге сәйкес, федералды үкіметтің шешімімен штат үкіметтеріне жергілікті жерлерді сатуға рұқсат берілді және одан түсken қаржыға инженерлік, жаратылыстану және аграрлық ғылымдарды дамыту үшін әр штатта кемінде бір колледж құру міндеттелді. Заңға сәйкес әрбір штатқа Конгрестегі орындардың әрқайсысы үшін 30000 акр (12140 га) жер берді [12]. Жер сатудан түсken қаражат штаттар жаңа мектептер салуға, ауылшаруашылық және механика саласындағы заманауи мемлекеттік немесе жеке меншік колледждер ашуға жұмсады. Алайда, бұл бастамалар 1890 ж. Екінші Моррилл заңы қабылданғаннан кейінған белсенді жүзеге асырыла бастады. Моррилл федералды жер гранты актілерінің арқасында Канзас штат университеті (1863), Корнелл университеті (1865), Калифорния университеті (1868), Солтустік Джорджа ауылшаруашылық колледжі (1873) құрылды. Сонымен қатар, XIX ғасырдың аяғында АҚШ-тың барлық штаттарында 1890 жылғы Екінші Моррилл заңы бойынша басқа да көптеген мемлекеттік және жеке меншік университеттердің іргесі қаланған¹⁰. Осы Актілердің негізінде АҚШ-та мемлекеттік жоғары оку орындары қалыптаса бастады. Оған дейін американандықтар жеке меншіктегі Гарвард, Йель, Принстон университеттерінде жоғары білім алған және оқуға түсуде жыныстық және нәсілдік жағынан теңсіздік болған [13]. Жер гранты арқылы қалыптасқан колледждер инженерлік білімді дамытты және АҚШ-тағы техникалық білім әлемдік көшбасшыға айналды. Азаматтық соғысқа дейін американандық колледждер студенттерге классикалық зерттеулер мен гуманитарлық өнерді үйретті, ал кейіннен индустріалдық және әскери салада мамандар дайындау басшылыққа алынды [13].

Мемлекеттің жер корынан бөлінген жер телімі мен оны сатудан түсken қаражат АҚШ-та мемлекеттік оку орындарын ашуға зор үлес қосты. Сонымен қатар, заңнамалық реформалардың негізінде жеке меншік уни-

⁹ History of the University / <https://www.bristol.ac.uk/university/history>

¹⁰ Morrill Act 1890, Act of the US Congress (1890) / www.com/topic/land-grant-university

верситеттер ашуға да рұқсат етілді. Мысалы, Стэнфорд университеті соның дәлелі. Калифорния штатының сенаторы Лэланд Стэнфорд және оның жұбайы Джэйн Стэнфорд 1884 жылы он бес жасар жалғыз ұлы қайтыс болған соң баласының атына естелік ретінде университет ашу туралы шешім қабылдайды. Университеттің абыройын көтеру және оны Корнелл университеті үлгісінде құру үшін үлкен қаржы жұмсалып, сол университеттің профессорлары мен түлектері тартылған. Корнелл университеті сол кезде АҚШ-тың шығысындағы ең мықты университет ретінде танылып, заманауи білім мен ғылымды дамытуды мақсат еткен. Стэнфорд университеті оның ізбасары ретінде академиялық моделін ұстанып, жылдам дамуды көздеген. Ең бастысы, Стэнфорд университетінің меншігінде ірі көлемде жер аумағы болды, себебі келешекте сол жердің арқасында университет қаржылық тапшылықтардан шығып, әлем мойындаған компанияларды өз аумағына орналастырды.

Стэнфорд университетінің кампусы қалдан алыс жерде 8180 акр (33,1 шаршы километр немесе 3310 гектар) алқапта орналасқан Пало Альто фермасының орнына салынды. Салыстырмалы түрде айтып кетсек, Қазақстандағы ең үлкен ҚазҰУ қалашығы 90 гектар жерде орналасқан, яғни Стэнфорд университетінің аумағынан 36 есе кіші екен. Стэнфорд университеті АҚШ-та Сан-Францискодан оңтүстік-шығысқа қарай шамамен 37 миль (60 км) қашықтықта орналасқан. Стэнфорд университетінің ашылғанына жүз отыз жылдан астам уақыт өткенімен, университетке тиесілі жер көлемі бір метрге де кемімеген, сол қалпында 8180 акр көлеміндегі сақталған. Әрине, ақпараттық технологиялар индустрисында революция жасаған Кремний алқабы Стэнфорд университетінің аумағында құрылғанын білеміз және оның дамуының маңызды сәттерінің бірі – әлемге әйгілі кенселері бар Стэнфорд индустріалды паркін құру болды. Eastman Kodak, General Electric, Hewlett-Packard және басқа да ірі компаниялар университетке тиесілі аумақта орналасқан. Тіпті, Стэнфорд университетінің аумағын жергілікті сауда орталықтары, орта мектептер және басқа да үйымдар жалға алғып отырады. Яғни, жерді жалға беруден түсken қаражаттың барлығы университеттің әндаумент қорына жинала береді. Бұғінгі таңда Стэнфорд университетінің әндаумент қоры 28,9 млрд доллар,

жылдық шығыны 6,6 млрд доллар құрайды екен¹¹. Университетте оқытуын студенттердің жалпы саны 18 мыңға, ал оқытушы профессорлық құрам 2,3 мыңға жуық. Бұл статистика университеттің қаржылық мүмкіндігі өте жоғары екенін білдіреді.

Стэнфорд Университеттің 1891 жылы бекітілген Жарғысында оның атауы «Leland Stanford Junior University»¹² деп жазылған. Стэнфорд университетінің Жарғысында о бастан пайда табу мақсат етілмеген, яғни бұгінгі тілмен айтқанда, коммерциялық емес жеке меншік ғылыми зерттеу университеттің ретінде құрылған. Яғни, университеттің қызыметінен түсken барлық қаржы тек университеттің қажетіне жұмсалады. Университеттің басқару модельінде Қамқоршылық кеңесте ірі компаниялар мүшелік етеді және жариялық пен ашық басқару қағидалары айқын көрінеді. Барлық мәселелер тиісті мүдделі тарараптардың қатысуымен тең қаралып шешімін табады. Стэнфорд университеті өзінің территориясында ірі технопарктар ашудың, ірі бизнес компанияларына жерін жалға берудің арқасында университет пен бизнестің арасында өзара тиімді әріптестік орнатты [12]. Осының нәтижесінде, Стэнфорд университетінің профессорлары сол жерде орналасқан ірі компанияларда өздерінің ғылыми жаңалықтарын коммерцияландыруға мүмкіндік алды және ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізгенге бизнес тараپынан қажеттілік болған соң ірі көлемде ғылыми жобалар алғын болды. Университет түлектері студенттік кезден ғылыми ізденіспен айналысып, жаңа стартаптар ашуға және жұмыспен қамтылуға мүмкіндік алды. Яғни, сенатор Стэнфорд сыйға беріп кеткен ірі көлемдегі жер университеттің бұгінгे дейін дамуына бірден бір себеп болды.

Стэнфорд университетінің озық тәжірибесін Кембридж университетінен де байкауға болады. Кембридж университетінің жанында Silicon Fen деп аталатын Кремний алқабы бар. Silicon Fen тарихы 1970 жылы Кембридж университеті Кембридж ғылыми паркін құрған кезден бастау алады. Ол жерде мындаған ірі ақпараттық технологиялар, электроника және биотехнология компаниялары мен ірі бизнес үйымдары орналасқан және университет профессорлары мен студенттері түрлі стартаптар ашып, ғылыми жобалар жүргізеді. Жалпы алғанда, бұл жерде 60 мыңнан астам адам жұмыс істейді. Соған қоса, әлемге әйгілі Apple, Microsoft, Toshiba

¹¹ Эндаумент фонд Стэнфордского университета / <https://facts.stanford.edu/administration/finances/>

¹² A History of Stanford / <https://www.stanford.edu/about/history/>

компаниялары Кембриджде өз зертханаларын ашқан. Кембридж университеті соңғы онжылдықта 500-ден астам жоғары технологиялық және компьютерлік компанияларға 1 миллиард фунт стерлинг инвестиция салған. Қазіргі кезде бұл аймак Еуропадағы ең маңызды технологиялық орталықтардың біріне айналды.

Бүгінгі таңда қазақстандық жоғары оқуорындарында жасалып отырған реформалармен салыстырып қарағанда, Ұлыбритания мен АҚШ-та Кембридж, Стэнфорд, Гарвард немесе өзге де ірі университеттердің азаматтық құқықтық мәртебесін айқындау немесе оны өзгерту туралы мәселе көтерілмейді. Себебі, олар әуел бастан коммерциялық емес ұйым ретінде құрылып, пайда табуды көзdemеген. Олар университет ретінде қызмет етеді және олардың занды тұлға ретінде мәртебесі мемлекетті аса қызықтырмайды. Барлық түсken қаражаты тек университеттің қызметіне байланысты шығындарға жұмсалады және оны мемлекет немесе өзге ұйымдар иеленбейді. Қысқасы, Қеңес Үкіметі тұсындағы университеттер мен институттар сияқты мемлекеттің немесе жалпы қоғамның игілігіне пайдаланылады. Қоріп отырғанымыздай, Қазақстанда бүгінгі таңда мемлекеттік кәсіпорын нысанында қызмет етіп тұрған ұлттық және мемлекеттік университеттерді жаппай коммерциялық емес акционерлік қоғам нысанына ауыстыру жүргізіліп жатыр. Акционерлік қоғам нысанындағы занды тұлғаның әуел бастан коммерциялық пайда табуды көздейтінін және ондай занды тұлғаның коммерциялық емес болуы мүмкін емес екенін, сондай ақ бұл терминді мемлекеттік университеттерге қолдану тиімсіз, тіпті қауіпті екені туралы жазылған болатын [14]. Алайда, Үкіметтің Қаулысымен және Білім және ғылым министрлігінің бұйрықтарымен ұлттық және мемлекеттік университеттер акционерлік қоғам нысанына ауысты. Нәтижесінде, басқару органдарының атаулары өзгерді, яғни Байқау кеңестерінің орнына Директорлар кеңесі құрылды. Өкінішке орай, директорлар кеңесінің ішкі құрамы бұрынғыша қалып, функциясында айтартықтай өзгеріс болмады. Қайта құрылған бұл университеттер әлі де министрлікке тәуелді, сырттан қаржы тартуға дәрменсіз, бизнес пен ірі компанияларды стэйкхолдерлер ретінде қызығушылығын оята алмай, директорлар кеңесіне мүше ретінде тарта алмай отыр. Қорытындылай келгенде, әлемдік университеттердің басқару тәжірибесі және қазақстандық университеттерде жасалып

отырған реформалар көрсетіп отырғандай, ұлттық және мемлекеттік университеттердің занды тұлға ретінде құқықтық нысанын өзгерту оң нәтиже бермеді. Тіпті, заң ғылымиында өзге елде жоқ, түсініксіз, құқықтық табиғаты дұрыс емес «коммерциялық емес акционерлік қоғам» деген занды тұлға нысаны пайда болды. Қорыта айтқанда, іс жүзінде, қазіргі кезде ұлттық және мемлекеттік университеттердің құны акцияларға бөлініп, құқықтық тұрғыдан жекешелендіру қаупі туындал тұр. Жақын уақытта осы университеттер 2000 жылдардың басында орын алған жағдайды қайталап, болымсыз ақшаға немесе тегін жекешелендірліп кету қауіпі бар [15].

Қазақстан Республикасының жоғары білім саласындағы аталған құқықтық мәселелерді және әлемдік тәжірибелі ескере отырып, Түркістан облысында салынуы ұсынылып отырған жаңа университеттік кампустың басқару жүйесін заман талабына сай етіп коммерциялық емес зерттеу университеті ретінде университеттің жарғысында бекіткен жөн. ҚР Президенті мен Үкіметі бекіткендей, Назарбаев Университеті үлгісінде жасау үшін, жаңа кампустар сондай құқықтық артықшылықтарға ие болу керек. Әрине, қаржылық жағынан қамтамасыз етілуі анағұрлым төмен болуы мүмкін, бірақ саяси, ұйымдастырушылық және құқықтық жағынан кедергілер болмай, жұмыс жүргізілуі тиіс. Ол жерде Түркістан облысында басшылығы және Үкімет арасында тығыз жұмыстар жүргізіліп, қала сыртынан немесе бос тау етегіндегі әдемі жерлерді ірі көлемде жаңа салынатын университеттің меншігіне аудару керек. Жоғарыда көрсетілгендей, ағылшын елінің корольдері мың жыл бұрын Лондоннан жуз шақырым жерден Оксфорд пен Кембридж университеттерінің іргесін қалаған және ондай саясаттың дұрыс екенін талай ғасырлар өткен соң уақыт көрсетті. Ол университеттік кампустар мемлекеттің ерекше қорғауында болып, аяққа тұрып кеткенше үнемі қолдау көрсетілуі тиіс. Облыс басшылығы экономикалық инфрақұрылымын, жол, жарық және энергиямен қамтамасыз ету жағына, жергілікті мәселерді шешуде үлкен рөл атқаратыны анық және сол арқылы мындаған адамды жұмыспен қамтып, құрылыш және өзге де компанияларға тапсырыстар түседі. Мұндай ірі жоба бүгінгі таңда бірқатар экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуге және боялашакта ірі халықаралық ғылыми зерттеу университеттерін, олардың жанына замана-

уи технопарктер мен бизнес компанияларды ашуға әкеледі. АҚШ пен Англияның тәжірибесі көрсетіп отырғандай, тек солай ғана білімге негізделген экономиканы қалыптастырып, көрші елдердің арасында көшбасшыға айналуға болады. Қазақстан Республикасы осындай жобаның негізінде Орта Азиялық білім Хабына айналып, көршілес елдерден жұз мындаған студенттер мен түристерді тартуға мүмкіндік алады.

Жоғарыда айтылғандай, екі университеттік кампус ескі университеттердің базасында салынатыны қөзделіп отыр. Ол университеттер қала орталығында орналасқан және оның маңайындағы жер учаскелерінің бір соттығы он мындаған доллар тұратыны белгілі. Университеттік кампус ашу үшін кемінде 500-1000 гектар, тіпті Стэнфорд университеті үлгісінде 3310 гектар жер қажет. Жері жоқ университеттің университеттік кампус болуы мүмкін емес екенін әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Ирі көлемдегі жер бөліп беру – жаңа университетке өзін өзі қаржыландыруға негіз болатын бірден бір жол. Бұл оларға табыс көздерін әртараптандыруға және қаржылық тұрақтылыққа, сондай-ақ технологиялық парк ашуға және Стэнфорд университеті сияқты тиісті мүдделі тараптарды тартуға мүмкіндік береді. АҚШ тәжірибесімен салыстырғанда Қазақстанда жерді сатудың қажеті жоқ, оны тұрақты уақытқа университеттің балансына тегін беру қажет. Жер сату ел арасында дау туғызып халықтың наразылығын тудыруы мүмкін. Ал университет жердің меншік иесі ретінде жалға беріп отырады. АҚШ пен Ұлыбританияның тәжірибесі көрсеткендей, үлкен жер учаскелері университеттердің меншігіне сыйлық ретінде немесе ақысыз негізде мемлекет басшысы немесе штаттың билеушілері мен заң шығарушы органдарының актілерімен берілген [10]. Бұл тәжірибе Қазақстанның жағдайында пайдалы болуы мүмкін. Мысалы, Тұлкібас, Сарыағаш аудандарында және Түркістан қаласының маңында университет қалашықтарын салуға болатын табиғаты көркем, тамаша жерлер бар. Түркістан облысының аумағы Англияның аумағымен шамалас, климаттық және ауа райы жағдайы қолайлы және ағылышын елінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, келешекте 150 университет пен екі жарым миллион студентті оңай қабылдай алады. Адам саны жағынан да, көршілес Өзбекстан, Қыргызстан және өзге Орталық Азия елдерінің жақын және тығыз орналасқанын ескерсек, жаңа кампустар жеткілікті студент санымен

қамтамасыз етілетініне күмән жоқ. Еуропада Англияға бәсекелес Франция, Германия, Италия, Испания сияқты жоғары білімі жақсы дамыған ірі елдер бар, ал біздің жағдайда Орталық Азияда халықаралық білім хабы болған ел немесе қала әлі де жоқ және жақын арада болу мүмкіндігі де аз. Сондықтан да, Қазақстанның осы жобаны жүзеге асыруна көршілес елдер тарапынан аса бәсекелестік жоқ және бұл қолайлы болып отыр.

Университеттік кампустарды Түркістан облысының аумағында салуды ұсынып отырғанымыздың тағы бір себебі, жоғары білім берудің әлемдік тәжірибе көрсеткендей, онтүстік аймақтарда орналасқан елдер мен қалалар шетелдік студенттердің келуі үшін қолайлы орын болып табылады [8]. Бұған мысал ретінде аз уақыт ішінде көрші елдердің білім беру орталығына айналған Малайзия, Сингапур, Гонконг, Біріккен Араб Әмірліктері сияқты Азия елдері мен қалаларын атауға болады. Кампустың географиялық тұрғыдан орналасқан жері өте маңызды. Бұл университет қаласы тек қана қазақ студенттері үшін ғана емес, сонымен қатар 33 миллионнан астам халқы бар Өзбекстан, 6 миллионнан астам халқы бар Қыргызстан және басқа да ТМД елдері сияқты көршілес елдердің студенттері үшін тартымдылық орталығына айналуы мүмкін. Қазақстанның 19 миллион халқын ескере отырып, жалпы алғанда бұл жобаға 50 миллионнан астам халық тартылуы мүмкін. 2019 жылғы ақпарат бойынша М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінде Өзбекстаннан келген 7000-нан астам студент оқыған екен. Бұл көдімгі аймақтық университет, онда сабактар қазақ және орыс тілдерінде жүргізіледі және Назарбаев Университеті үлгісіндегі халықаралық бірлескен бағдарламалар жоқ. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінде Өзбекстан елінен мындаған студент оқып жүргені сапалы білім берудің негізінде десек, өзімізді алдағанымыз болады. Ол жерге негізінен Өзбекстанның жоғары білім саласында мектеп бітіруші студенттердің жоғары білім алуда шектеулер болған соң амалсыз оқуға түскендер оқиды. Оны 2020 жылды ақпан айында Өзбекстан Республикасының саясаты өзгерген кезде көрдік. Үш күннің үшінде Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінен төрт мың Өзбекстан студенттері еліне қайтамыз деп құжаттарын қайтарып алған [16]. Еліне қайтып жатқан студенттердің айтуынша, қазақ тілін үйрену уақыт алады, ал орыс тілін ұмытып қалғалы қай заман деп ақпараттар берген.

Өзбек елінің студенттерінің еліне қайту жағдайы Шымкенттің басқа да университеттеріне қаржылық тұрғыдан ауыр соқты деуге болады. Демек, бұл жағдай орыс немесе қазақ тілінде білім беріп, халықаралық университеттік кампус қалыптастыру мүмкін емес екенін тағы дәлелдеп отыр.

Егер Түркістан облысында ағылшын тілінде оқытатын әлемдік деңгейдегі жоғары оқу орындары көршілес елдер үшін қол жетімді бағамен ашылса, мысалы, оқу ақысы Қазақстанның ұлттық университеттері бағасымен тең болса, онда, әрине, көрші елдерден және өзіміздің елден де мындаған талапкерлер ағылады. Қазір Қазақстандағы ұлттық университеттердегі бағалар бакалавриат үшін 1 миллион теңгеден, магистратураға 1,5 миллион теңгеден, докторантурасы 2,3 миллион теңгеден асты (BFM, 2020). Бұл баға Шығыс Еуропаның жетекші университеттерінде оқу бағасына тең. Тіпті Бристоль университетінде (Ұлыбританияның ірі ғылыми зерттеу университеттерінің бірі) өз азаматтары үшін докторантурада окудың бір жылы шамамен 2,5 миллион теңгені құрайды, мысалы, PhD докторантурада күндізгі бөлімде оқитын студенттер үшін баға 4368 фунт стерлинг, сырттай оқу үшін 2138 фунт стерлинг құрайды¹³, ал Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде сол мамандықтар бойынша докторантурада 2,3 миллион теңге және әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде оқу ақысы 2,2 миллион теңгені құрайды. Ал Еуропаның орташа деңгейдегі университеттерінде оқу ақысы тіпті темен болып келеді.

Бұл жерден шығатын негізгі идея университеттік кампуста білім алу және ғылыми зерттеу тілі ағылшын тілінде болуы керек. Бұл жоғарыда аталған мақсатқа жетудің негізгі құралы. Яғни, шынайы түрде Назарбаев Университеті ұлгісінде университет құру үшін маңызды факторлардың бірі. Халықаралық білім берудегі ағылшын тілінің рөліне келетін болсақ, білім саласындағы белгілі сарапшы Филип Альтбах бүгінде ағылшын тілі 21-ғасырдың латиницасына айналғанын айтады [3]. Соңғы жылдары Германияның, Францияның, Голландияның және басқа да Еуропа елдерінің көптеген жетекші университеттерінде оқу ағылшын тілінде жүргізіледі. Қазақстан Республикасының білім және ғылым саласына белетін бюджеттік қаржысының шектеулі екенін ескере оты-

рып, кампустар негізінен ақылы негізде оқығысы келетін шетелдік және отандық студенттерге бағытталуы қажет. Әрине, бюджеттік шамасына қарай гранттар да беруге болады. Тек шетелдік студенттер мен профессорларды тарта отырып, университет Орталық Азия аймағындағы халықаралық білім хабына айнала алады [3]. Осы айтқанымыздың дәлелі ретінде Сүлеймен Демирель университетін келтірсек болады. Алматы қаласынан сыртта Қаскелең ауданында орналасқанымен, заманауи университеттік кампус бер ағылшын тілінде сабак жүргізгендіктен, оқу ақысының қазақстандық университеттерден анағұрлым жоғары екеніне қарамастан студенттерінің саны өсіп келуде. Қазіргі кезде ол университетте жеті мыңдан астам студент оқиды, білім бағдарламаларының 62% ағылшын тілінде, 20% – қазақ тілінде, ал 18% қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде оқытылады¹⁴.

Бүгінгі таңда, Түркістан қаласы арнайы экономикалық аймақ ретінде бекітілді, ендігі кезде осындай режимді облыс деңгейінде жариялау керек. Үкімет және облыс басшылығы тараапынан арнайы бағдарлама қабылданып, тиісті нормативтік актілер қабылдануы тиіс. Америка мен Ұлыбритания университеттерінің тәжірибесін ескере отырып, ең алдымен ірі көлемдегі жер бөлү мәселесін шешу қажет. Жергілікті меценаттар немесе еліміздің не шетелдік қазақтар қайырымдылық көрсетіп өзінің атын немесе өз әулетінің атын берем десе де шек қойылмау керек. Қайырымдылық қандай қордан түскенін және оның занды немесе зансыз екенін күдаламай қабылдау керек. Қазақстанда орта және ірі бизнесте ірі кәсіпкерлер аз емес. АҚШ пен Ұлыбританияның тарихына сүйеніп, жоғары білім саласына қаржы салам деген дәүлетті азаматтардың бизнесіне салықтық немесе өзге де жеңілдіктер беру керек [17]. Бүгінгі таңда заң мен күдалаудан қорықкан біраз азаматтар Еуропа елдерінде білім мен мәдениет саласына ірі көлемде меценаттық жасап, тіпті сол елдердің азаматтығын алып жатқан жағдайлар аз емес. Сол ақшаның елімізде қалуына және білім саласын дамытуға жұмысau үшін құқықтық тұрғыдан жағдай жасау керек. Бұл туралы кезінде Президент Н. Назарбаев легализация жариялап, көлеңкеде жатқан ақшаны шығару керек деп жариялаған болатын.

¹³ University of Bristol, Home/EU postgraduate research tuition fees of the. 2021. Available at: <http://www.bristol.ac.uk/students-support/finances/tuition-fees/pgr/home/>

¹⁴ Общая информация об Университете имени Сuleймана Демиреля / <https://sdu.edu.kz/ru>

Мемлекеттік бағдарламалар мен заңнама да жоғары оқу орындарына қаржылық, ұйымдастырушылық және академиялық автономия беру қажеттігі көзделген, алайда ол іс жүзінде әлі де толық көрініс таппай отыр. Жаңадан салынатын университеттік кампустарға мейлінше қаржылық автономия берілу керек. Стэнфорд университетінің тәжірибесін басшылыққа алып, университеттің басқару органдарына бизнес пен индустрияның өкілдерін тарту қажет. Үкімет пен облыс басшылығы осы жобаның жүзеге асырылуына мүдделі болып, ұйымдастырушылық жағынан барынша жағдай жасап, қолдау көрсету керек. Бір сөзben айтқанда, кешенді түрде жұмыстар жүргізу қажет.

Өз кезегінде бұл жобаның жүзеге асырылуы жергілікті туризм мен бизнесті көтеруге елеулі ықпал ететін анық. Осы жобаны жүзеге асырудың негізінде Түркістан облысында туризмді дамытуда үлкен алға жылжулар болады деген болжам бар [18].

Қорытынды. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының оңтүстік аймағында жоғары оқу орындарын модернизациялауға қатысты бірқатар саяси және құқықтық мәселелер талқыланды. Осы орайда Түркістан облысының аумағында жаңа университеттік кампустар ашу қолайлышы екені және мұндай

саяси шешім сол өңірдің және жалпы мемлекеттің жоғары білім саласын жаңа сатыға шығаруға, экономикасы мен туризмін дамытуға септігін тигізетін айтылды. АҚШ пен Ұлыбританияның алдыңғы қатарлы университеттерінің пайда болу тарихына қысқаша шолу жасалып, олардың пайда болуына мемлекеттік қордан және жеке филантроптар тарапынан ірі жер алқаптары тегін берілгені негіз болғаны анықталды. Заманауи университеттік кампустардың меншігінде ірі жер алқаптарының болуы олардың кәсіпкерлік әлеуетін арттырып, қаржылық тұргыдан тәуелсіз болуының кепілі екені көрсетілді. Сондай-ақ, университет аумағында жоғары технологиялық компаниялар мен бизнес орталықтарын ашу білім мен ғылыми зерттеу жұмыстарын сапалы деңгейге шығаруға негіз болатыны айтылды. Жаңа университеттік кампустардың салудың нәтижесінде көршілес елдерден студенттер мен профессорлар тартылуы артып, туризм қарқынды түрде дамиды деп күтілуде. Университеттік кампустарда білім беру мен ғылыми зерттеу жұмыстарын ағылшын тілінде жүргізу олардың халықаралық мәртебеге шығып, Орталық Азия елдерінде білім хабына айналуға мүмкіндік тузызады деген болжам жасалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Den Heijer A.C., & Curvelo Magdaniel F.T.J. 2018. *Campus-City Relations: Past, Present, and Future*. In: Meusburger P., Heffernan M., Suarsana L. (eds) *Geographies of the University. Knowledge and Space*, vol 12. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75593-9_13
2. Hebbert, M. 2018. *The campus and the city: a design revolution explained*. Journal of Urban Design, 23:6, 883-897, DOI: 10.1080/13574809.2018.1518710
3. Altbach, P. & Salmi, J. 2011. *The Road to Academic Excellence: the Making of World-Class Research Universities*. Washington DC: The World Bank. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org>.
4. Hazelkorn, E. 2009. "Rankings and the Battle for World-Class Excellence: Institutional Strategies and Policy Choices. Higher Education Management and Policy, 21 (1): 1-22.
5. Shattock, M. 2017. The 'world class' university and international ranking systems: what are the policy implications for governments and institutions? Policy Reviews in Higher Education, 1:1, 4-21.
6. Arutyunova, A. 2020. Development of the human factor in the conditions of the transforming Russian economy. IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering, 940 012104. DOI:10.1088/1757-899X/940/1/012104
7. Milian R.P., & Rizk J. 2018. Do university rankings matter? A qualitative exploration of institutional selection at three southern Ontario universities, Journal of further and higher education. Vol. 42, No 8, 1143-1155.
8. Rungfamai, K. 2018. Governance of National Research University in Southeast Asia: the case of Chiang Mai University in Thailand, Studies in Higher Education, 43:7, 1268-1278.
9. Tokayev, K-Z. 2019 Iz prezentatsii 32-y sessii Sovetskikh inostrannyykh investorov 4 iyulya 2019 goda. Available at: <https://www.inform.kz/ru>.
10. Prenatt, S. L. 1995. The endowment goose and its golden eggs. Journal of Accountancy, 180. 66-72.

11. Acharya, Sh., Dimson, E. *Endowment Asset Management: Investment Strategies in Oxford and Cambridge*. OUP Oxford, 2007. - 386 p.
12. Cowley, W. H., & Williams, D. *International and historical roots of American higher education*. New York: Garland Publishing, Inc, 1991.
13. Allen, W. R., & Jewell, J. O. (2002). *A backward glance forward: Past, present, and future perspectives on historically black colleges and universities*. *Review of Higher Education*
14. Алтынбасов Б.О. Мемлекеттік университеттердің азаматтық құқықтық мәртебесінің реформасы: теориялық және практикалық мәселелер / Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2020, №4 (62), 73-82.
15. Huisman, J., Smolentseva, A., and Froumin, I. (Eds.). (2018). *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries. Reform and Continuity*. Palgrave Macmillan. 482 p.
16. Абрамова, И. Тысячи узбекских студентов покидают казахстанские вузы. Зачем им это / <https://liter.kz/uzbekistan-inicziroval-kampaniyu-po-vozvrashheniyu-svoih-studentov-narodinu/>
17. Амандыкова С.К., Алтынбасов Б.О. Жанандану жағдайында жоғары оқу орындарын басқарудың модельдері: тарихи-құқықтық аспекттері / Вестник Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова. Серия Право. № 2 (98). 2020. – с. 49-61
18. Altynbassov, B. et al. (2021). *The Establishment of International University Campuses as a Key Factor in the Development of Local Tourism in the Turkestan Region in Kazakhstan: Economic and Legal Aspects*. *Journal of Environmental Management and Tourism*, (Volume XII, Fall), 6(54): 1454-1464. DOI:10.14505/jemt.v12.6(54).03

REFERENCES

1. Den Heijer A.C., & Curvelo Magdaniel F.T.J. 2018. *Campus-City Relations: Past, Present, and Future*. In: Meusburger P., Heffernan M., Suarsana L. (eds) *Geographies of the University. Knowledge and Space*, vol 12. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75593-9_13
2. Hebbert, M. 2018. *The campus and the city: a design revolution explained*. *Journal of Urban Design*, 23:6, 883-897, DOI: 10.1080/13574809.2018.1518710
3. Altbach, P. & Salmi, J. 2011. *The Road to Academic Excellence: the Making of World-Class Research Universities*. Washington DC: The World Bank. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/>
4. Hazelkorn, E. 2009. “Rankings and the Battle for World-Class Excellence: Institutional Strategies and Policy Choices. *Higher Education Management and Policy*, 21 (1): 1-22.
5. Shattock, M. 2017. *The ‘world class’ university and international ranking systems: what are the policy implications for governments and institutions?* *Policy Reviews in Higher Education*, 1:1, 4-21.
6. Arutyunova, A. 2020. *Development of the human factor in the conditions of the transforming Russian economy*. IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering, 940 012104. DOI:10.1088/1757-899X/940/1/012104
7. Milian R.P., & Rizk J. 2018. *Do university rankings matter? A qualitative exploration of institutional selection at three southern Ontario universities*, *Journal of further and higher education*. Vol. 42, No 8, 1143-1155.
8. Rungsawat, K. 2018. *Governance of National Research University in Southeast Asia: the case of Chiang Mai University in Thailand*, *Studies in Higher Education*, 43:7, 1268-1278.
9. Tokayev, K-Z. 2019 Iz prezentatsii 32-y sessii Sovetskikh inostrannykh investorov 4 iyulya 2019 goda. Available at: <https://www.inform.kz/ru>.
10. Prenatt, S. L. 1995. *The endowment goose and its golden eggs*. *Journal of Accountancy*, 180. 66-72.
11. Acharya, Sh., Dimson, E. *Endowment Asset Management: Investment Strategies in Oxford and Cambridge*. OUP Oxford, 2007. - 386 p.
12. Cowley, W. H., & Williams, D. *International and historical roots of American higher education*. New York: Garland Publishing, Inc, 1991.
13. Allen, W. R., & Jewell, J. O. (2002). *A backward glance forward: Past, present, and future perspectives on historically black colleges and universities*. *Review of Higher Education*

14. Altynbasov B.O. Memlekettik universitetterdiň azamattyk құқықтық мәртебесинің reformasy: teorijalyқ zhәne praktikalyқ мәселелер / Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respublikи Kazakhstan, 2020, №4 (62), 73-82.

15. Huisman, J., Smolentseva, A., and Froumin, I. (Eds.). (2018). 25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries. Reform and Continuity. Palgrave Macmillan. 482 p.

16. Abramova, I. Tysjachi uzbekskih studentov pokidajut kazahstanskie vuzy. Zacheim im jeto / <https://liter.kz/uzbekistan-inicziroval-kampaniyu-po-vozvrashheniyu-svoih-studentov-na-rodinu/>

17. Amandykova S.K., Altynbasov B.O. Zhahandanu zhașdaiynda zhosary oқу oryndaryn basқarudyң model'deri: tarihi-құқықтық aspektleri / Vestnik Karagandinskogo gosudarstvennogo universiteta im. E.A. Buketova. Serija Pravo. № 2 (98). 2020. – c. 49-61

18. Altynbassov, B. et al. (2021). The Establishment of International University Campuses as a Key Factor in the Development of Local Tourism in the Turkestan Region in Kazakhstan: Economic and Legal Aspects. Journal of Environmental Management and Tourism, (Volume XII, Fall), 6(54): 1454-1464. DOI:10.14505/jemt.v12.6(54).03

СОТ ПРАКТИКАСЫНДАҒЫ БІРІЗДІЛІК ТАЛАБЫНЫҢ САҚТАЛЫНБАУЫ – ҚОҒАМНЫң СОТ БИЛІГІНЕ ДЕГЕН СЕНІМІНЕ ЖАСАЛҒАН ЕЛЕУЛІ СОҚҚЫ

Марат Асанұлы Естеміров

M.C. Нарікбаев атындағы КАЗГЮУ Университеті Жеке құқық департаментінің оқытушысы, PhD; Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ., e-mail: m_estemirov@kazgii.kz

Аннотация. Жеке құқық нормаларын түсіндіру және қолдануда соптардың әралуан жауап беруі яғни, керегар позициялар отандық сот практикасында жиі кездеседі. Бұл бүгінгі отандық сот корпусы, қала берсе, жалпы қазақстандық құқық қауымдастырының белсene араласуы, ұжымдаса отырып түзетуі тиіс өткір мәселелердің бірі.

Қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 438-бабының 6-тармагы 3)-тармақшасында «қабылданған қаулы соптардың құқық нормаларын түсіндіруіндегі және қолдануындағы бірізділікті бұзатын жағдайларда, осы Кодекстің 434-бабының үшінші және бесінші бөліктерінде көрсетілген, заңды құшіне енген сот актілерін кассациялық тәртіппен қайта қарауга негіздер болып табылады» деген мазмұндағы ереже бекітілген. Сипатталған бұл ереже мазмұнынан заң шыгарушының бірізділік талабын азаматтық құқықтық дауларды шешу барысында сақталынуы тиіс қагидаттар санатына енгізгендігін оқып білеміз.

Мақалада автор бірізділік талабы бұзылған жағдайларды сипаттау үшін нақты мысалдарды арқау ретінде ала отырып, бұл мәселеге оқырман назарын аударады. Келтірілген мысалдар корпоративтік құқық, банкроттық құқық, мәміле, заттық құқық, зиян келтіру салдарынан туындаитын міндеттеме деп жекелеген тақырыптар бойынша орналастырылған. Іскерлік айналым барысында не күнделікті өмірде туындаитын әралуан құқықтық сауалдарға қатысты отандық сот корпусында бірізділіктің сақталынбауы, бұқара халықтың сот билігіне деген сеніміне селкеу түсіретін факті екендігін автор атап көрсетеді. Автор бұл мәселеге бей-жай қарамауды ұсынады және бұл сауалдың оң шешімінің сот билігіне деген сенімнің артуына әкелетіндігіне назар аударады. Ал, қогамдағы беделі жоғары сот билігінің ел экономикасына инвестиция салу тарымдылығына әкелетіндігі жайлы өз пайымдарын ортага салады.

Түйін сөздер: бірізділік талабы, сот практикасы, жалпы жиналыс шешімін даулау, кредиторлар талаптарының тізіліміне талапты ендіру, кредиторлар жиналысында дауыс беру, ортақ улестік менишік, мәміле жарамсыздығының салдары

НЕСОБЛЮДЕНИЕ ЕДИНООБРАЗИЯ В СУДЕБНОЙ ПРАКТИКЕ КАК УДАР ПО ДОВЕРИЮ ОБЩЕСТВА К СУДЕБНОЙ ВЕТВИ ВЛАСТИ

Естемиров Марат Асанұлы

*Преподаватель департамента частного права, Университета КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева, PhD; Республика Казахстан,
г. Нур-Султан, e-mail: m_estemirov@kazgii.kz*

Аннотация. Порой мы становимся свидетелями ситуации, когда со стороны отечественных судов не соблюдаются единообразие в толковании и применении правовых норм в решении гражданско-правовых споров. По нашему мнению, помимо отечественного судебного корпуса, в работе над разрешением этого вопроса и в улучшении этой ситуации активное участие также должно принимать и правовое сообщество страны.

В ныне действующей редакции пп. 3) п.6 ст.438 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан «случаи, когда принятное постановление нарушает единообразие в толковании и применении судами норм права» является одним из оснований к пересмотру в кассационном порядке вступивших в законную силу судебных актов, указанных в частях третьей и пятой статьи 434 ГПК РК.

Автор на примере конкретных гражданско-правовых споров обращает внимание читателя на факты несоблюдения единообразия в судебной практике. Приведенные примеры размещены по следующим блокам, таким как корпоративное право, банкротное право, сделки, вещное право, обязательства из причинения вреда. Как полагает автор, несоблюдение единообразия в разрешении гражданско-правовых споров может негативно отразиться на доверии общества ко всему судебному корпусу. Судебная ветвь власти, имеющая высокое доверие в обществе, является одним из надежных опор в привлечении инвестиций. Учитывая это, автор предлагает не оставлять данный вопрос без внимания.

Ключевые слова: единообразие, судебная практика, оспаривание решений общего собрание, включение требования в реестр требований кредиторов, голосование в собрание кредиторов, общая долевая собственность, последствия недействительности сделки

NON-COMPLIANCE WITH UNIFORMITY IN JUDICIAL PRACTICE AS A BLOW TO PUBLIC CONFIDENCE TO THE JUDICIAL BRANCH

Marat Asanuly Yestemirov

Lecturer of the Department of Private Law, M.S. Narikbayev KAZGUU University,
PhD; Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, e-mail: m_estemirov@kazguu.kz

Abstract. Sometimes we witness a situation when, on the part of local courts, uniformity in the interpretation and application of legal norms in the resolution of civil disputes is not observed. In our opinion, in addition to the local judicial corps, the country's legal community should also take an active part in resolving this issue and improving this situation.

In the current version of paragraph 3) paragraph 6 of Article 438 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan “cases when the adopted resolution violates the uniformity in the interpretation and application of the law by courts” is one of the grounds for the review in cassation of judicial acts that have entered into force, specified in parts three and five of Article 434 of the CPC RK.

The author, using the example of specific civil law disputes, draws the reader's attention to the facts of non-compliance with uniformity in judicial practice. The given examples are placed in the following blocks as, corporate law, bankruptcy law, transactions, property law, obligations from causing harm. According to the author, non-compliance with uniformity in the resolution of civil law disputes may negatively affect public confidence in the entire judicial corps. The judicial branch of government, which has high trust in society, is one of the reliable supports in attracting investment. Considering this, the author suggests not to leave this issue without attention by local legal community.

Keywords: uniformity, judicial practice, challenging decisions of the general meeting, inclusion of a claim in the register of creditors' claims, voting in the creditors' meeting, shared ownership, consequences of the invalidity of the transaction

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_54

Кіріспе. Әлемнің көптеген мемлекеттерінде қолданылатын тепе-тендік және тәжемелік жүйесіне сәйкес билік жүйесі атқару, заң шығарушы және сот тармақтары деп бөлінеді. Бұл жүйе қазіргі қолданыстағы

стандарт Конституция талаптарына сәйкес біздің елде де орнықтырылған. Қоғамдағы, жалпы бұқара халықтың арасындағы беделі биік сот тармағы – ел тәуелсіздігінің, егеменділігінің берік тұғырларының бірі. Биыл

тәуелсіздігінің отыз жылдығын атап өткелі жатқан елімізде сот тармағы биліктің жеке дербес бір саласы ретінде толықтай қалыптасты және жалпылай алғанда, осы тәуелсіздік жылдары өзіне артылған орасан міндеттерді абыраймен атқарып келді деп жоғары баға беруімізге болады. Дегенмен, отандық сот корпузына деген қоғамның сенімін бұдан әрі арттыру үшін бүгінгі таңдағы жетістікке майданбай, кемелдендіру істерін бір сәтте тоқтатпаған жөн. Сол себепті, осы бір шағын зерттеу еңбегінде сот тармағы қызметінің жекелеген қырларына атап айтқанда, сот практикасындағы бірізділік талабының сақталынбауының нақты мысалдарына оқырман назарын аударып, мұның теріс салдарлары мен түзету жолдарына тоқталмақпаз.

Зерттеуде қолданылған материалдар мен әдістер. Мақаланы әзірлеу барысында отандық сот практикасына мейлінше жаңажакты талдау жүргізілді. Осы мақсатта Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының ресми сайтындағы «Сот кабинеті», bestprof.kz платформасындағы ресурстар кеңінен қолданылды. Сонымен бірге, мақалға арқау ретінде алынған сұрақтар бойынша қalam тартқан отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне жіті назар аударылды. Зерттеу барысында жалпы ғылыми тәсілдер қолданылды.

Мақаланың негізгі ережелері. Нақты істерді шешу барысында бірізділік талабының республика соттары тарапынан сақталынбауындағы кінәнің бір ұшы жалпылай алғанда, отандық құқық қауымдастырында жатыр деп пайымдаймыз. Осы тұста қолданылған «құқық қауымдастығы» сөзінің аясында бірінші кезекті, біз еліміздегі құқық факультеттерінің профессорлық-оқытушылар құрамын менzeudemіз. Мысалы, кез-келген бір көлікті алалық. Көлік А пунктінен Б пунктіне жолаушыларды аман-есен жеткізу үшін көліктің барлық құралдары жақсы жұмыс істеуі қажет. Бұл тұста, құқық факультеттеріндегі профессорлар мен оқытушылар құрамын осы көліктің жарық беру жүйесін тәсестіруге болады. Көліктің жарық беру жүйесі мұлтіксіз жұмыс істесе, көлік жүргізуі алдындағы жолдың тегіс не ой-шүңқыры бар екендігінен дер кезінде хабардар болып, қажетті қадамдарды жасап отырады. Осы мысалда сипатталғандай құқық факультеттерінің профессорлары мен оқытушылар құрамы құқыққолдану тәжірибесіндегі көкейкесті өзекті саулдарды жарыққа шығаруға, шешу жолдарын ұсынуға әралуан зерттеулер жүргізіп, мақалалар жа-

зып қазіргіден де белсене араласса бүгінгі күн тәртібінде түрған бірқатар саулдардың оң шешімі табылған болар еді.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты да (бұдан әрі – ҚР ЖС) әрине, белсенді болуы қажет. ҚР ЖС аналитикалық бөлімдерінің қызметкерлері еліміздегі құқық факультеттерінің профессорлары, оқытушыларымен тікелей байланыс орнатса, олардың жүргізген зерттеу нәтижелерінен хабардар болып отырса, сөйтіп, қажетті орынды ұсыныстарын дер кезінде іске асырса құба-құп болар еді. Мысалы, ресейлік зерттеуші А.Г. Карапетов сот иерархиясының ең шыңында тұратын жоғарғы соттың келесідей екі функцияны атқаратындығы атап айтқанда, *біріншіден*, төменгі сатылардағы соттар жіберген қателіктерді түзетіп, заңды шешімдерді шығаратындығы, *екіншіден*, төменгі сатылардағы соттардың практикасын унификациялауды жүргіzetіндегі жайлы мағлұмат береді [1]. ҚР ЖС бүгінгі таңда атқарып жатқан пайдасы мол шаруалары, қол жеткізген едәуір оң өзгерістері мен жағымды жаңалықтары да жетерлік. Осындай жағымды жаңалықтар ретінде ҚР ЖС бюллетеньдерінің 2013 жылдан бергі әрбір айда жарық көрген нөмірлерінің барлығының оқырманға ашық қол жетімді етіліп қойылуын, сот кабинеті арқылы сот практикасымен танысу мүмкіндігінің ұсынылуын, ҚР ЖС ұйытқы болуымен әралуан ғылыми-практикалық конференциялардың ұйымдастырылып, өткізілүлерін айтуға болады.

Әдебиеттерде сот практикасының сапасына ықпал ететін факторлар ретінде келесі мән-жайлар аталып көрсетіледі: *біріншіден*, істерді шешу барысында сот басшылыққа алатын материалдық құқықтың сапасы; *екіншіден*, сотта іс жүргізу ережесін айқындайтын процессуальдық құқықтың сапасы және *үшіншіден*, сот жүйесінің ұйымдастырылуы [2, 6.284]. Әрине, осы факторлардың бірінен олқылық кетіп, сот практикасында бірізділік талабының сақталынбай қалуы да кездесіп қалып жатады. Дегенмен, бірізділік талабының сот практикасында сақталынбауына бұл факторлар емес, көп жағдайларда, сот практикасындағы бірізділікті қалыптастыру мақсатындағы отандық құқық қауымдастығы тарапынан белсенді іс-әрекеттерінің болмауы себеп болып жатады. Сонымен, бұдан әріде сот практикасындағы бірізділік талабының сақталынбауына қатысты өзіміз байқаған нақты мысалдарды тақырыптарға орай бөліп таңбалап көрсетпекпіз.

Талқылауладар

Корпоративтік құқық.

I. «Корпоративтік құқық» бағыты айқындалған сот практикасындағы алғашқы қайшылық «Жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің (бұдан әрі – ЖШС, серіктестік) қатысуышысы серіктестіктің жарғылық капиталына салым салып, бірақ ол салым (сома) көсіпкерлік қызмет барысында жүзсалған жағдайда, банкроттық басқарушы жарғылық капитал мөлшерін қатысуышыдан өндіріп ала алады ма» мына сұрапқа қатысты болып тұр. Атап айтқанда, Павлодар облыстық мамандандырылған ауданараптық экономикалық сотының (бұдан әрі – МАЭС) 2013 жылдың 23 мамырдағы №2-2606/2013, осы соттың 2013 жылдың 12 желтоқсанындағы №2-7268/2013 және МАЭС 2013 жылдың 05 қарашасындағы № 2-6218/2013 шешімдерінде «ия, өндіріп ала алады» деп жауап берілсе, ал, Астана қаласының МАЭС 2013 жылдың 03 қаңтарындағы № 02-7-13 шешімінде «жоқ, өндіріп ала алмайды» деген жауап берілген;

II. «Заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру атап айтқанда, бір заңды тұлға екіншісіне қосылған ретте алдыңғысының жүмыс өтілі екіншісіне ауысады ма» деген саяулға да қатысты отандық сот практикасында әралуан байлам жасалған. Мысалы, Қарағанды облыстық МАЭС 2020 жылдың 20 маусымындағы № 3514-20-00-2/2116 шешімінде, ҚР ЖС 2016 жылдың 16 мамырындағы Зг-430/2-16 қаулысында «ия, ауысады» деген байлам жасалса, ал, Қостанай облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2018 жылдың 29 тамызындағы № 2а – 1839 қаулысында «жоқ, ауыспайды» деген керекар байламға келген;

III. «Тұтыну кооперативіне мүше ретінде қабылдану сәтінде төленген кіру жарнасы атап тұлға кооператив мүшелігінен шыққан жағдайда кері қайтарылады ма» деген саяулға да қатысты бір-біріне керекар екі позиция қалыптасқан. Атап айтқанда, Астана қалалық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2017 жылдың 29 маусымындағы №7199-17-00-2а/2967 қаулысында «ия, қайтарылады» деген байлам жасалса, ал, Ақмола облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2019 жылдың 03 маусымындағы №1199-19-00-2а/1386 қаулысында, Ақмола облысы МАЭС 2020 жылдың 12 ақпанындағы №1112-19-00-2/4499 шешімі мен Ақмола облысы Көкшетау қалалық сотының 2018 жылдың 16 қаңтарындағы №1110-17-00-2/11503 шешімінде «жоқ, кері қайтарылмайды»

деген байлам берілген;

IV. «Тұтыну кооперативі мен оның мүшесінің арасындағы дау корпоративтік дау санатына жатады ма» деген келесі мәселеге де қатысты керекар позициясы қалыптасқан. Мысалы, Ақмола облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2018 жылдың 04 желтоқсанындағы №1199-18-00-2а/2499 қаулысында «ия, жатады» деген жауап берілсе, ал, Ақмола облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2020 жылдың 30 қазандағы № 1199-19-00-2/21 үйғарымында «жоқ, жатпайды» деген жауап ұсынылған;

V. «Жалпы жиналыстың шешімдерін даулауга болатын алты айлық мерзімді сот өз бетімен қолдана алады ма» деген келесі бір саяулға да қатысты сот практикасында ортақ ұстаным жоқ. Мысалы, Нұр-Сұлтан қаласының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2020 жылдың 28 шілдесіндегі №2а – 3750-20 қаулысында жалпы жиналыстың шешімдерін даулауға арналған алты айлық мерзімнің өтіп кеткендігі жайлы жауапкер тараптың өтінім беруі қажет еместігі, бұл мерзімді сот өз бетінше дербес «қолдана алатындығы» жөнінде байлам жасалған. Ал, Астана қаласының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2019 жылдың 30 қаңтарындағы №7199-18-00-2а/9401 қаулысында жалпы жиналыс шешімін даулауға арналған алты айлық мерзімді соттың өз бетінше «қолдана алмайтындығы» туралы байлам жасалған;

Банкроттық құқық

VI. «Банкроттық басқаруышыга жоғары мөлшерде сыйақы төлеу туралы кредиторлар жиналысының шешімдерін үәкілетті орган даулау барысында банкроттық басқаруышыны жауапкер ретінде көрсете алады ма» деген саяулға да қатысты керекар позициялар анықталуда. Атап айтқанда, Қарағанды облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2017 жылдың 21 маусымындағы №2а/2427 қаулысында жалпылай алғанда, «ия, көрсете алады» деген жауап беріліп, талап қанағаттандырылса, ал, Павлодар облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2017 жылдың 31 қаңтарындағы № 5599-16-00-2а/2661 қаулысында «жоқ, көрсете алмайды» деген жауап беріліп, мұны талапты қанағаттандырусыз қалдырудың бір негізі ретінде көрсеткен;

VII. «Банкроттық рәсім аясында кредиторлар талаптарының тізіліміне өз талабын мерзімінде ұсынбаган банкке кредити-

торлар жиналысында дауыс беру құқығы ұсынылады ма» деген сауалға да қатысты ортақ ұстаным жоқ. Мысалы, Алматы қала-лық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2020 жылдың 04 маусымындағы № 7599-20-00-2a/4054 қаулысында «**иля, дауыс беру құқығы ұсынылады**» деген жа-уап берілсе, ал, Алматы облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының 2019 жылдың 24 шілдесіндегі №1999-19-00-2a/1399 қаулысында «**жоқ, дауыс беру құқығы ұсынылмайды**» деген жауап берілген;

Заттық құқық. VIII. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (бұдан әрі – *KР АК*) 212-бабының 2-тармағында «*Улесті менишікке әрбір қатысуши өзінің үлесін өз қалауы бойынша сатуга, сыйга тартуга, өситет етуге, кепілге беруге, не осы Кодекстің 216-бабында көзделген шарттарды сақтай отырып, оған өзгеше түрде билік етуге құқылы» деген мазмұндағы ереже бекітілген. Осы ретте туындаитын «*ортақ үлестік менишіктегі үлесі бар тұлға, өзінің үлесін үшінші тұлғаларға үлестес менишік-тестерінің келісімін алмастан сыйга бере алады ма*» деген сауалға қатысты отандық сот практикасында кезекті керегар ұстаным қалыптасқан.*

*Ортақ үлестік менишіктегі үлесті үшінші тұлғаларға сыйга беру үшін ортақ үлестік менишіктегі өзге үлескерлердің «**келісімі алынуы қажет**»*

Қостанай облыстық сотының 2017 жылдың 18 қантарындағы №3999-16-2a/2448/2016 қаулысы: Ортақ үлестік менишіктегі пәтерде үлесі бар талап қоюшы, осы пәтердегі үлестің өзге бөлігін иеленетін менишікtesінің өз үлесін үшінші тұлғаға мұның келісімін алмастан сыйга тартуын даулап сотқа жүгінді. Талап қоюшының пайымдауынша, ортақ үлестік менишіктегі үлесті сыйга тартуға осы мүліктегі өзге үлестерді иеленетін менишіктес тұлғалардың келісімі алынуы қажет. Бірінші сатыдағы сот талапты қанағаттандырып, талап қоюшының позициясының дұрыстығын атап айтқанда, ортақ үлестік менишіктегі үлесті сыйга тартуға келісімнің алынуы қажеттігін қуаттады. Бұл ұстаным апелляциялық сатыдағы сот тарапынан да қуатталды.

Қостанай облыстық сотының 2017 жылдың 18 қантарындағы №3999-16-2a/2472/2016 қаулысы: Ортақ үлестік менишіктегі пәтерде үлесі бар талап қоюшы, осы пәтердегі үлестің өзге бөлігін иеленетін менишікtesінің өз үлесін үшінші тұлғаға мұның

келісімін алмастан сыйға тартуын даулап сотқа жүгінді. Талап қоюшының пайымдауынша, ортақ үлестік менишіктегі үлесті сыйға тартуға осы мүліктегі өзге үлестерді иеленетін менишіктес тұлғалардың келісімі алынуы қажет. Бірінші сатыдағы сот талапты қанағаттандырып, талап қоюшының позициясының дұрыстығын атап айтқанда, ортақ үлестік менишіктегі үлесті сыйға тартуға келісімнің алынуы қажеттігін қуаттады. Бұл ұстаным апелляциялық сатыдағы сот тарапынан да қуатталды.

*Ортақ үлестік менишіктегі үлесті үшінші тұлғаларға сыйга беру үшін ортақ үлестік менишіктегі өзге үлескерлердің «**келісімі алынуы қажет емес**»*

Алматы қалалық сотының 2017 жылдың 26 маусымындағы №2a-3505/2017 қаулысы: Ортақ үлестік менишіктегі пәтерде үлесі бар талап қоюшы, осы пәтердегі үлестің өзге бөлігін иеленетін менишіктесінің өз үлесін үшінші тұлғаға мұның келісімін алмастан сыйға тартуын даулап сотқа жүгінді. Бірінші сатыдағы сот үлес сыйға тартылған ретте келісімнің қажет етілмейтіндігіне сілтеме жасап, талапты қанағаттандырусыз қалдырыды. Бұл ұстаным апелляциялық сатыдағы сот тарапынан да қуатталды.

Қостанай облыстық сотының 2016 жылдың 24 ақпанындағы №3999-16-2a/97 қаулысы: Ортақ үлестік менишіктегі үйде үлесі бар талап қоюшы, осы үйдегі үлестің өзге бөлігін иеленетін менишіктесінің өз үлесін үшінші тұлғаға мұның келісімін алмастан сыйға тартуын даулап сотқа жүгінді. Бірінші сатыдағы сот үлес сыйға тартылған ретте келісімнің қажет етілмейтіндігіне сілтеме жасап, талапты қанағаттандырусыз қалдырыды. Бұл ұстаным апелляциялық сатыдағы сот тарапынан да қуатталды.

Астана қалалық сотының апелляциялық сот алқасының 2017 жылдың 17 қарашасындағы 7199-17-00-2a/5650 қаулысы: Ортақ үлестік менишіктегі пәтерде үлесі бар талап қоюшы, осы пәтердегі үлестің өзге бөлігін иеленетін менишіктесінің өз үлесін үшінші тұлғаға мұның келісімін алмастан сыйға тартуын даулап сотқа жүгінді. Бірінші сатыдағы сот үлес сыйға тартылған ретте келісімнің қажет етілмейтіндігіне сілтеме жасап, талапты қанағаттандырусыз қалдырыды. Бұл ұстаным апелляциялық сатыдағы сот тарапынан да қуатталды.

Мәмілелер

IX. «*Әрекетке қабілетсіз деп танылған азаматтың жасасқан мәмілесі кейіннен жарамсыз деп танылған жағдайда осы*

мәміле бойынша төленген сома кері қайтадырылады ма» деген саяулға да қатысты сот практикасында көреғар позиция байқалуда.

«Жок, кері қайтарылмайды»

Астана қаласының азаматтық және әкімшілік істер жөніндегі апелляциялық сот алқасының 2014 жылдың 16 қантарындағы № 2А-6810 қаулысы

Талап қоюшы Д., өзінің өкілі арқылы сотқа жүгініп, өзіне келтірілген 2 221 000 теңге залал сомасын Ш-дан өндіріп беруді талап етеді. Талап қоюшы өзінің талап-арызында келесі мән-жайларды алға тартты. Атап айтқанда, 2011 жылдың 22 қыркүйегінде талап қоюшы Д., және С.П. арасында пәтерге қатысты сатып алу сату шарты жасалған. Ал, 2012 жылдың 27 шілдесінде пәтерді сатушы С.П., сот тәртібімен әрекетке қабілетсіз деп танылып, 2013 жылдың 13 наурызында оған қорғанышы ретінде Ш., тағайындалған. Енді, қорғанышы Ш., тараптардың арасында жасалынған жоғарыдағы сатып алу сату шартын жарамсыз деп тану туралы талап-арызымен сотқа жүгінген. Исті қараған сот ҚР АК 159-бабының 5-тармағына сүйене отырып, аталған шартты жарамсыз деп таныған және сottың бұл шешімі заңды күшіне енген. Алайда, мәмілені жарамсыз деп тану барысында пәтер үшін Д-ның төлеген сомасы кері қайтарылмаған. Осы себепті, Д., ҚР АК 928-бабының 1-тармағы және 930-бабының 3-тармағына сүйеніп, пәтер үшін төлеген өзінің сомасын кері қайтарып беруді қорғанышы Ш-дан талап еткен. Алайда, бірінші сатыдағы сот талапты қанағаттандырусыз қалдыру туралы байламға келеді және мұны келесідей ережелермен негіздейді. Атап айтқанда, талап қоюшы бұл ретте келтірілген зиянның орнын толтыруды емес, жарамсыз мәміле бойынша төленген соманы кері қайтарып беруді талап еткендіктен, ал, С.П. ешбір зиян келтірмегендіктен, бұл жағдайда ҚР АК 928-бабының ережелері қолданылмайды деген қорытындыға келеді. Сот бұл жағдайда ҚР АК 48 тарауымен «Негіzsіз баю салдарынан туындастын міндеттеме» реттегетін қатынастар туындауды деп пайымdap, негіzsіз баю салдарына қорғанышының жауапты емес екендігі жайлары қорытындыға келеді. Бірінші сатының бұл байламын апелляциялық саты да қуаттады.

«Ия, кері қайтарылады»

Алматы облыстық сотының кассациялық сот алқасының 2014 жылдың 13 тамызындағы №2к-656/2014 қаулысы

Талап қоюшы К., жарамсыз мәміле бойынша берілген қаражатты А-дан кері талап

етіп сотқа жүгінді. Талап-арыздың негізде-
месі ретінде келесідей мән-жайларды алға-
таррты. Атап айтқанда, 2012 жылдың 31
наурызында өзінің жауапкер А-дан 4 130
000 теңгеге үй сатып алғандығын, алайда,
аталған сатып алу сату шартының кейін-
нен КР АК 159-бабының 7-тармағына сәй-
кес жарамсыз деп танылғандығын жеткізді.
Осы себепті, талап қоюшы К., өзі төлеген
аталған соманы А-дан талап етті. Бірінші са-
тыдағы сот КР АК 928-бабының ережелері-
не сүйене отырып, талап қоюшы төлеген со-
маны А-дан өндіруге болады деген байламға
келеді. Аталған соманы әрекетке қабілет-
сіз деп танылған тұлғаның өзінен өндіру
туралы байлам жасау барысында аталған
тұлғаға қорғаншы ретінде тағайындалған
Ж-ның жұмыс істемейтіндігі, аталған сома-
ны кері қайтаруға жеткілікті қаражатының
жоқтығы және мәміле жасасу сәтіне тікелей
қатыспағаны да ескеріледі. Бірінші сатының
бұл байламы кейінгі сот сатылары тара-
пынан да қуатталады.

Зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттеме

Х. «Марқұмның қырқына, жылына ас беруге жұмысалатын қаражатты кінәлі тараптан өндіріп алуга бола ма» деген сауалғада қатысты керегар ұстанымдар сот практикасында кездесіп қалуда.

«Жок, болмайды»

Павлодар облыстық сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының 2017 жылдың 11 тамызындағы №1а/253/2017 қаулысы

Сот үкімімен қылмыскер Р-ға жәбірлеңүші С., пен Е-ге дene жарақаттарын салғаны үшін бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалды. Сот алынған дene жарақаттары салдарынан өмірден өткен Е-ның туған әпкесі Б-ның моральдық және мұліктік зиянды кінәлі Р-дан өндіру талабын қанағаттандырады. Өндірілген мұліктік зиян сомасының құрамына жерлеу күні берілген аспен бірге, қырқын беруге жұмсалған сомадан қосыла есептелген еді. Іс апелляциялық тәртіпте қаралу кезінде өндірілген соманың мөлшерінен қырқына жұмсалған қаражатты алып тастау жайлы байlam жасалады. Бұл ретте, апелляциялық саты «Республика соттарының денсаулыққа келтірілген зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 9 шілдедегі N9 нормативтік қаулысының 12-тармағына «Соттар өтелуге тиіс жерлеу шығындарына жерлеуге тікелей қатысы бар қажетті шығындар (табыт жасауға,

өлген адам үшін кім, венок сатып алуға, зират қазуға, марқұмды жерлеу орнына жеткізу және т.б. арналған шығындар) ғана жаратынын ескеруі қажет. Ескерткіш пен қоршау орнатуға арналған шығындар да өтелуге тиіс, бұл орайда оларды әзірлеудің нақты сомасы алынады, бірақ ол сол жерде орнатылған стандартты ескерткіштер мен қоршаулардың шекті бағасынан аспауға тиіс. Ас беруге байланысты шығындарды өтеге кезінде спирт ішімдіктерін сатып алу үшін жұмсалған шығындар өтелуге жастайлды» сілтеме жасап, өмірден өткен марқұмға арнап 40 күндік ас беруге жұмсалатын соманың өндірілмейтіндігі жайлы қорытынды жасайды.

«Ия, болады»

Астана қаласының азаматтық және әкімшілік істер жөніндегі апелляциялық сот алқасының 2013 жылдың 28 мамырындағы №2а-2451/2013 қаулысы

Талап қоюшылар С.С., пен С.А., 2011 жылдың 27 қаңтарында ауруханада ем алып жатқан С.М.-ның қайтыс болуына байланысты келтірілген материалдық және моральдық зиянды «№2 қалалық аурухана» шаруашылық жүргізу құқығы негізіндегі мемлекеттік кәсіпорын мен «Астана қаласының денсаулық сақтау басқармасы» мемлекеттік мекемесінен өндіріп алу туралы тала-бымен сотқа жүгінді. Науқасқа ем жүргізген дәрігерлердің емдеу барысында салғырттық жібергендігі жайлы сараптама қорытындыларына сілтеме жасап, бірінші сатыдағы сот талапты ішінара қанағаттандырады. Атап айтқанда, өмірден өткен адамның жылына байланысты берілген асқа жұмсалған қараждатты да өндіру жайлы байлам жасалады. Бұл ұстаным апелляциялық сот тараپынан да қуатталды.

Корытынды. Отандық сот практикасындағы бірізділік талабының сақталынбауы шындығында, қогамның сот билігіне деген сеніміне селкеу түсіретін жағдай болып тұр. Себебі, бір құқықтық сауал бойынша Талдықорғандағы не Оралдағы сот бір жауап ұсынса, ал, дәл осы сауал бойынша Қызыордадағы не Семейдегі сот басқа көреғар мазмұндағы жауапты ұсынса, бұқара халық не ойламақ?! Осы арқылы өзіміз сот корпусындағы жемқорлық, «бармақ басты, көз қысты» жағдайлар туралы ел арасындағы әралуан алып-қашпа әңгімелердің таралуына қолдан жағдай жасап береміз. Енді, бұл жағдайдың емі не болмақ. *Бірінишіден*, отандық құқық факультеттерінің профессорлары мен оқытушылар құрамы зерттеу жүргізудегі белсенділігін арттырғаны жөн. Өз кемшілігімізді өзіміз түзетпесек, алыстан келіп ешкімнің түзетпейтіні белгілі. Бұл ретте, ҚР ЖС аналитикалық бөлімдеріндегі қызметкерлер де белсенділік танытып, зерттеу жүргізіп жатқан профессорлар және оқытушылармен байланысқа шыққаны жөн болар еді. Сейтіп, ортақ бірлескен жобалар жолға қойылса, жоғарыда сипатталған және өзге де олқылықтарды түзету мүмкіндігі арта түсken болар еді. *Екінишіден*, бұл олқылықтардың отандық сот практикасында орын алуына ҚР АК мәтініне комментарий өзірлеу жұмыстарының жолға қойылмағандығында жатыр деп пайымдаймыз. Мысалы, нарықтық экономикада ертеден келе жатқан шет елдердің тәжірибесіне қарар болсақ, өзін беделді санайтын сол елдегі әрбір құқық факультетінің Азаматтық кодекске берген дербес комментарий жинақтары бар. Осы шаруалардың атқарылуы отандық сот практикасында орын алып жатқан «көреғар байламдар» мәселесінің оң шешілүіне және бірізділік талабының орнығына оң ықпал етеді деп үміттенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Карапетов А.Г. Роль правовых позиций высшего суда в унификации судебной практики // <https://www.youtube.com/watch?v=M6xD76BKMrE&t=149s>

2. Верховенство права и проблемы его обеспечения в правоприменительной практике: международная коллективная монография. 2-е изд., перераб. - М.: Статут, 2010. - 432 с.

REFERENCES

1. Karapetov A.G. Rol'pravovyh pozicij vysshego suda v unifikacii sudebnoj praktiki // <https://www.youtube.com/watch?v=M6xD76BKMrE&t=149s>

2. Verhovenstvo prava i problemy ego obespechenija v pravoprimeritel'noj praktike: mezhdunarodnaja kollektivnaja monografija. 2-e izd., pererab. - M.: Statut, 2010. - 432 s.

АДМИНИСТРАТИВНЫЙ НАДЗОР ЗА ЛИЦАМИ, СОВЕРШИВШИМИ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРЕМИСТСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Рахимбердин Куат Хажумуханович¹

Профессор кафедры уголовного права и уголовного процесса НАО «Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова», доктор юридических наук, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: matai71@mail.ru

Гета Максим Ростиславович

Профессор юридического факультета Кемеровского государственного университета, доцент ВАК РФ, г. Новокузнецк, Россия, e-mail: irina2969@yandex.ru

Аннотация. Предлагаемая читателям статья посвящена отдельным аспектам правового регулирования административного надзора за осужденными, отбывшими наказание в виде лишения свободы за преступления террористической и экстремистской направленности на основе использования инструментария законодательства Республики Казахстан. Данная проблема в контексте посткриминального контроля, затрагивается в международных стандартах ООН и законодательных актах Республики Казахстан. В статье отмечается тесная связь мер административного надзора с предупреждением экстремистской и террористической преступности и на основе концептуальных подходов, сложившихся в юридической науке, раскрывается сущность административного надзора как особой формы посткриминального контроля в отношении лиц, отбывших наказание за преступления террористической и экстремистской направленности и сохраняющих высокий риск рецидивных преступлений. В статье на основе использования методологического подхода криминопенологической науки предпринят обстоятельный доктринальный и правовой анализ положений Закона РК «Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы» в части его принципов, определения содержания административного надзора, правовых ограничений, возлагаемых на осужденных, их правового статуса, алгоритма осуществления административного надзора. В статье отмечается, что несомненное достоинство законодательного регулирования административного надзора в Казахстане не исключает его недостатков. Эти недостатки, в частности, обусловлены неполным учетом криминологических особенностей личности осужденных экстремистов и террористов при конструировании правовых ограничений, возлагаемых на них, отсутствием перечня мер ресоциализации осужденных, неиспользованием законодателем инструментария судебного и общественного контроля для повышения эффективности административного надзора.

В связи с этим в статье содержатся оригинальные авторские предложения, относительно совершенствования правового регулирования административного надзора в Казахстане, уточнения его юридических признаков и улучшения механизма реализации, заслуживающие внимание законодателя и правоприменительной практики. Имеющиеся выводы и предложения в статье являются полезными для развития отечественного права, криминологии и деликтологии в аспекте предупреждения террористической и экстремистской преступности.

Ключевые слова: административный надзор, Казахстан, профилактика, предупреждение, наказание, уголовный закон, осужденные, освобождение из мест лишения свободы, ограничения, органы внутренних дел, терроризм, экстремизм.

¹ Автор для корреспонденции

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ТЕРРОРИСТИК ЖӘНЕ ЭКСТРЕМИСТИК ҚЫЛМЫСТАР ЖАСАҒАН АДАМДАРДЫ ӘКІМШІЛІК ҚАДАГАЛАУ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҚ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРИ

Қуат Хажумұханұлы Рахимбердин *

С. Аманжолова атындағы Шығыс Қазақстан университетінің қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы, Өскемен қаласы, e-mail: matai71@mail.ru

Максим Ростиславович Гета

Кемерово мемлекеттік университетінің заң факультетінің профессоры,
РФ ЖАК доценті, Новокузнецк, Ресей, E-mail: irina2969@yandex.ru

Аннотация. Оқырмандарға ұсынылып отырған мақала Қазақстан Республикасы заңнағасының құралдарын пайдалану негізінде террористік және экстремистік бағыттагы қылмыстар үшін бастандығынан айыру түріндегі жазасын өтеген сомталғандарды әкімшілік қадағалауды құқықтық реттеудің жекелеген аспектілеріне арналған. Бұл проблема қылмыстан кейінгі бақылау мәтінінде БҰҰ-ның халықаралық стандарттарында және Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде қозғалады. Мақалада әкімшілік қадағалау шараларының экстремистік және террористік қылмыстың алдын алумен тығыз байланысы және заң ғылымында қалыптасқан тұжырымдамалық көзқарастар негізінде әкімшілік қадағалаудың мәні террористік және экстремистік бағыттагы қылмыстар үшін жазасын өтеген және қайталанатын қылмыстардың жоғары қаупін сақтайтын адамдарға қатысты қылмыстан кейінгі бақылаудың ерекше нысаны ретінде анылады. Мақалада криминопенологиялық ғылымның әдіснамалық тәсілін пайдалану негізінде «бас бастандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» ҚР Заңының ережелеріне оның қагидаттары, әкімшілік қадағалаудың мазмұнын, сомталғандарға жүктелетін құқықтық шектеулерді, олардың құқықтық мәртебесін айқындау, әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру алгоритмі бөлігінде егжей-тегжейлі доктриналық және құқықтық талдау жасалды. Мақалада Қазақстандағы әкімшілік қадағалауды заңнамалық реттеудің сөзсіз артықшылығы оның кемшиліктерін жоққа шыгармайды. Бұл кемшиліктер, атап айтқанда, сомталған экстремистер мен террористердің жеке басының криминологиялық ерекшеліктерін толық есепке алмаумен, оларға жүктелетін құқықтық шектеулерді құрастырумен, сомталғандарды қайта әлеуметтендіру шаралары тізбесінің болмауымен, заң шыгарушының әкімшілік қадағалаудың тиімділігін арттыру үшін сом және қогамдық бақылау құралдарын пайдаланбауымен байланысты.

Осыған байланысты, мақалада Қазақстандағы әкімшілік қадағалауды құқықтық реттеуді жетілдіруге, оның заңдық белгілерін нақтылауга және іске асыру төтігін жақсартуға қатысты заң шыгарушы мен құқық қолдану практикасының назарына лайық бірегей авторлық ұсыныстар қамттылған. Мақаладағы тұжырымдар мен ұсыныстар террористік және экстремистік қылмыстың алдын алу тұрғысынан отандық құқықты, криминология мен деликтологияны дамыту үшін пайдалы.

Түйін сөздер: әкімшілік қадағалау, Қазақстан, профилактика, ескертү, жаза, қылмыстық заң, сомталғандар, бас бастандығынан айыру орындарынан босату, шектеулер, ішкі істер органдары, терроризм, экстремизм.

ADMINISTRATIVE SUPERVISION OF PERSONS COMMITTING TERRORIST AND EXTREMIST CRIMES UNDER THE LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION

Rakhimberdin Kuat Khazhumukhanovich*

*Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure,
NJSU "East Kazakhstan University named after S. Amanzholova", Doctor of Law,
Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: matai71@mail.ru*

Geta Maxim Rostislavovich

*Professor of the Faculty of Law of Kemerovo State University, Associate Professor
of the Higher Attestation Commission of the Russian Federation, Novokuznetsk,
Russia, e-mail: irina2969@yandex.ru*

Abstract. The article offered to the readers is devoted to certain aspects of the legal regulation of administrative supervision of convicts who have served a sentence of imprisonment for crimes of terrorist and extremist orientation on the basis of using the tools of the legislation of the Republic of Kazakhstan. This problem, in the context of post-criminal control, is touched upon in UN international standards and legislative acts of the Republic of Kazakhstan. The article notes the close connection of administrative supervision measures with the prevention of extremist and terrorist crime and, on the basis of conceptual approaches that have developed in legal science, reveals the essence of administrative supervision as a special form of postcriminal control in relation to persons who have served sentences for crimes of terrorist and extremist orientation and remain at high risk. recurrent crimes. The article, based on the use of the methodological approach of criminoplenological science, undertakes a detailed doctrinal and legal analysis of the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Administrative Supervision of Persons Released from Places of Deprivation of Liberty" in terms of its principles, determining the content of administrative supervision, legal restrictions imposed on convicts, their legal status, algorithm for the implementation of administrative supervision. The article notes that the undoubted merit of the legislative regulation of administrative supervision in Kazakhstan does not exclude its shortcomings. These shortcomings, in particular, are due to the incomplete consideration of the criminological characteristics of the personality of convicted extremists and terrorists when constructing legal restrictions imposed on them. The lack of a list of measures for the resocialization of convicts, the failure of the legislator to use the tools of judicial and public control to increase the efficiency of administrative supervision.

In this regard, the article contains original author's proposals on improving the legal regulation of administrative supervision in Kazakhstan, clarifying its legal features and improving the implementation mechanism, which deserves the attention of the legislator and law enforcement practice. The available conclusions and proposals of the article are useful for the development of domestic law, criminology and tortology in the aspect of preventing terrorist and extremist crime.

Key words: administrative supervision, Kazakhstan, prevention, prevention, punishment, criminal law, convicts, release from places of imprisonment, restrictions, internal affairs bodies, terrorism, extremism.

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_61

Введение. Проблема противодействия террористической и экстремистской преступности является одной из криминальных угроз для казахстанского общества и государства. Одним из важных инструментов нейтрализации данной угрозы выступает посткриминальный контроль за лицами, совершившими террористические и экстремистские преступления. Данный контроль

реализуется, прежде всего, через исполнение наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия в условиях функционирования органов и учреждений уголовно-исполнительной системы страны.

В связи с этим заслуживает внимания численность осужденных за преступления террористической и экстремистской направленности, находящихся под контро-

лем уголовно-исполнительной системы, на фоне общей численности осужденных. Так, в частности, в 2016 году в исправительных учреждениях «закрытого» типа отбывали наказания 354 осужденных террориста и экстремиста. В 2017 году их численность возросла до 480 осужденных. В 2018 году происходит дальнейший рост (643 осужденных). В 2019 году в учреждениях «закрытого» типа находилось 646 осужденных за преступления террористической и экстремистской направленности, в 2020 году - 628 осужденных. Таким образом, на фоне общего снижения численности осужденных в местах лишения свободы имеет место рост количества религиозных экстремистов и террористов. То, что они содержатся в учреждениях «закрытого» типа КУИС МВД РК, свидетельствует о достаточно высокой общественной опасности данных лиц. В учреждениях «открытого» типа (ранее колонии поселения), таких осужденных до 2020 года не было вообще. Лишь в 2020 году в учреждениях «открытого» типа содержалось два осужденных за рассматриваемые преступления. Представляется интересным, что в 2020 году, осужденные за террористические и экстремистские преступления, впервые появились на учете в органах probation (91 осужденный). Следует отметить, что по данным КУИС МВД РК, в учреждениях «закрытого» типа преобладали осужденные за террористические преступления (535 осужденных). Доля экстремистов на 01.01.2020 года составила 89 осужденных. Таким образом, преступления террористической направленности отличались более высоким уровнем общественной опасности. На это указывают и данные статистического учета органов probation. В 2020 году служба probation контролировала 63 осужденных-экстремиста и только 28 осужденных за террористические преступления [1]. Однако ограничивается ли наказанием и probationным воздействием инструментарий посткриминального контроля? Вполне очевидно, что все лица, совершившие преступления экстремистской и террористической направленности, равно или поздно отбудут наказание, получат освобождение от него. Это означает, что упомянутые осужденные окажутся в свободном обществе, и поэтому высокую социальную значимость имеет вопрос о том, как воспримет общество данных осужденных и как «вчерашие» преступники-радикалы отнесутся к обществу и его ценностям? Следовательно, в доктриналь-

ном и прикладном контексте представляется необходимым дальнейшая разработка и совершенствование средств осуществления посткриминального контроля за лицами, виновными в преступлениях террористической и экстремистской направленности. Одним из таких средств является инструментарий административного надзора.

Следует отметить, что в юридической науке давно обращалось внимание на то, что надзор представляет собой наиболее строгую форму посткриминального контроля [2, с.108]. Таким образом, надзор является особой властно-распорядительной регулятивной деятельностью по оказанию воздействия на осужденных, отбывших наказание в пенитенциарных учреждениях. Несомненным является то обстоятельство, что административный надзор — это исключительно серьезная организационно-правовое вмешательство государства в сферу жизнедеятельности определенных категорий граждан. Чем же вызвано подобное вмешательство? Как отмечал профессор Н.В. Шедрин, важнейшим основанием для такого вмешательства выступает поведение лиц, являющееся «источником повышенной опасности» [3, с.200]. Солидаризуясь с подобным подходом известного специалиста в области криминальной деликтологии мы полагаем, что системным основанием установления режима административного надзора за лицами, осужденными в связи с совершением преступлений террористической и экстремистской направленности, следует считать наличие фактических данных, свидетельствующих о сохранении общественной опасности личности террориста или религиозного экстремиста даже после отбытия наказания в виде лишения свободы. Сохранение этой общественной опасности требует привлечения ресурсов административно-полицейского контроля, позволяющего блокировать ее разрушительные проявления. В тоже время необходимо помнить, что реализация мер рассматриваемого надзора требует соблюдения разумного и обоснованного баланса между интересами безопасности общества и ценностями индивидуальной свободы личности, признаваемыми и охраняемыми в условиях правового, демократического государства. Административный надзор должен выстраиваться на основе необходимой достаточности мер применения и минимального вмешательства со стороны публичной администрации, направленного на решение задач уголовной политики государства.

Представляется, что упомянутый надзор как специфическая, властно-предупредительная деятельность органов внутренних дел заключается в применении разнообразного, организационного и правового инструментария воздействия на лиц, поведение которых выступает источником повышенной деликтной опасности новых экстремистских и террористических преступлений после отбытия наказания в виде лишения свободы. Однако недопустимо сводить проблему административного надзора к сугубо функциональному подходу, выражаящемуся формулой «блокировка источника повышенной опасности». Увлечение этим подходом может привести к возрождению давно отвергнутой мировой пенологией теории «опасного состояния личности». В XX веке она в том или ином варианте служила идеологическим обоснованием массовых репрессий «превентивного» характера в тоталитарных и авторитарных государствах. Современная деликтология рассматривает общественную опасность как совокупность определенных свойств, иллюстрирующих поведение личности, но никак ее состояние. Поэтому в более глобальном смысле административный надзор за лицами, виновными в преступлениях террористического и религиозно-экстремистского характера, должен быть направлен на создание оптимальных условий, способствующих их успешной ресоциализации после отбытия наказания. Вполне очевидно, что достижение данной цели будет одновременно означать наилучший вариант обеспечения безопасности общества и государства. Данные обстоятельства означают необходимость всестороннего исследования различных аспектов административного надзора в Республике Казахстан и поиска путей повышения его эффективности, определения оптимального объема и содержания правовых ограничений в отношении осужденных, установления отложенного алгоритма взаимодействия органов государственной власти и институтов гражданского общества в сфере посткриминального надзора за лицами, совершившими преступления террористической и экстремистской направленности.

Методы. В процессе подготовки настоящей статьи использовались различные, известные в современной науке способы исследования и познания социально-правовой реальности, складывающейся в области ад-

министративного надзора и его применения. К этим способам следует отнести диалектический, системно-логический, сравнительно-правовой, эвристический, проблемно-поисковый методы. Их сочетание позволило выявить ряд положений, учет которых будет способствовать улучшению состояния правового регулирования административного надзора за лицами, виновными в террористических и экстремистских преступлениях, в Республике Казахстан.

Обсуждение. Республика Казахстан стала первой страной на евразийском пространстве, где на законодательном уровне был сконструирован институт административного надзора за лицами, освобожденными из мест лишения свободы. Административный надзор как особая форма посткриминального контроля в известной степени позволил восполнить существенный пробел в правовом регулировании воздействия на лиц, совершивших экстремистские и террористические преступления, которые уже отбыли наказание, но еще не утратили своей общественной опасности, т.е. возможности совершения рецидивных преступлений. Необходимо было создать инструментарий, позволяющий реализовывать «промежуточный» контроль за осужденными между контролем исправительных учреждений и условиями свободной, самостоятельной жизни этих осужденных.

15 июля 1996 года был принят Закон РК №28-1 «Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы»² (далее – Закон «Об административном надзоре в РК»). В этот законодательный акт вносились изменения. Так, в частности, Законом РК от 18.04.2017 года №58-6 было введено наименование «учреждения уголовно-исполнительной системы», заменившее формулировку «исправительные учреждения». Таким образом, Закон «Об административном надзоре в РК», принятый еще в прошлом веке, насчитывает почти 25 лет своего применения.

В соответствии со статьей 1 данного Закона административный надзор определен как форма предупреждения рецидивной преступности и как принудительная мера в виде установления за поведением лиц, освобожденных из мест лишения свободы, в отношении которых установлены ограничения в целях предупреждения правонарушений. Следует отметить, что казахстанский

² Закон РК «Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы» от 15 июля 1996 г. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000028/_z960028.htm

законодатель (как в прочем, в дальнейшим российский и узбекский) неоправданно смешил наблюдение и надзор, как различные по своей природе формы посткриминального контроля. Надзор невозможно свести к наблюдению, поскольку он сопровождается властными полномочиями субъектов такого контроля и их юридической возможностью воздействовать на поведение поднадзорных.

Несомненной заслугой казахстанского законодателя является четкое обозначение им среди адресатов административного надзора лиц, осужденных за террористические или экстремистские преступления (пункт «а» ч.1 ст.2 Закона «Об административном надзоре в РК»). При этом одним из оснований для установления режима административного надзора является вступивший в законную силу приговор суда, признавший лицо террористом или экстремистом (ст.3 Закона «Об административном надзоре в РК»). Представляется, что установление административного надзора в законодательстве Республики Казахстан детерминируется рядом юридических фактов. Прежде всего это юридический факт признания осужденного террористом или экстремистом. Далее следует юридический факт отбывания им наказания виде лишения свободы. Следующим по очередности выступает юридический факт – освобождение такого осужденного из мест лишения свободы. И наконец, важным правоустанавливающим юридическим фактом является решение судьи районного (городского) суда о направлении бывшего заключенного на административный надзор.

В соответствии со статьей 6 Закона «Об административном надзоре в РК» его продолжительность в отношении осужденных за террористические и экстремистские преступления устанавливается на срок от шести месяцев до трех лет. Следует отметить, что такая продолжительность административного надзора является наиболее оптимальной и соответствует рекомендациям пенологической науки. Такую рекомендацию высказывал, в частности еще в 70-х годах прошлого века украинский ученый В.А. Ломако, касаясь вопроса об оптимальной продолжительности испытательного надзора для осужденных, находящихся на свободе, отмечал, что эта продолжительность должна быть не более трех лет и срок в три года наиболее целесообразен [4, с.26]. В дальнейшем в пенитенциарной науке сложилось представление о том, что нежелательна как слишком небольшая продолжительность

срока испытания, так и чрезмерная, превышающая три года.

В юридической литературе обращается внимание на некоторые проблемы, связанные с осуществлением административного надзора. Так в частности, российский автор А.В. Ваньков пишет о том, что основной причиной низкой эффективности административного надзора, является отсутствие постоянного контроля за поведением осужденных со стороны органов внутренних дел [5, с.27].

По мнению казахстанских исследователей С.М. Иманбаева, Т.К. Мекишева, «сущность административного надзора заключается в наблюдении органами внутренних дел за соблюдением лицом, освобожденным из мест лишения свободы, установленных судом в соответствии с законом... временны ограничений его прав свобод, а также за выполнением им обязанностей, предусмотренных этим законом» [6, с.10]. С этим положением в целом можно согласиться. Возражение вызывает, однако, понимание данными авторами сущности административного надзора как наблюдения. Ранее нами отмечалось, что наблюдение — это наиболее мягкая форма посткриминального контроля, исключающая властно-распределительное воздействие. Без такого воздействия административный надзор за лицами, совершившими экстремистские и террористические преступления, становится невозможным. Упомянутые авторы также затрагивают проблему недостаточного уровня взаимодействия органов внутренних дел с исправительными учреждениями КУИС МВД РК, относительно обмена информацией о лицах, подлежащих административному надзору [6, с.14]. Как полагает И.Д. Моторович, категория профилактического учета и контроля выступает в качестве родовой по отношению к инструментарию административного надзора за лицами, освободившимся из мест лишения свободы. Сравнивая профилактический учет в Российской Федерации и Республике Казахстан, он приходит к выводу о том, что в Казахстане подходы к содержанию профилактического контроля разграничиваются в зависимости от того, в рамках реализации какого закона используется данная форма профилактического воздействия. На его взгляд, в Республике Казахстан имеется достаточно четкая правовая основа для всех видов профилактического контроля, обеспечиваемого органами внутренних дел [7, с.77].

Полагаем, что вопрос профилактической эффективности административного надзора за лицами, совершившими преступления террористической и экстремистской направленности, тесно связан с объемом и содержанием правовых ограничений, возлагаемых на осужденных в связи с режимом административного надзора. В статье 7 Закона «Об административном надзоре в РК» предусмотрены правовые ограничения в отношении его адресатов. Их установление зависит от уровня общественной опасности личности поднадзорного, его образа жизни, поведения в семье и по месту жительства. Данные правовые ограничения заключаются в запретах следующего характера:

- 1) покидать жилище в определенное органами внутренних дел время;
- 2) пребывать в определенных органами внутренних дел местах района (города);
- 3) выезжать за пределы района (города) без разрешения органов внутренних дел, осуществляющих надзор;
- 4) разыскивать, посещать, вести телефонные переговоры и общаться иным способом с несовершеннолетними без согласия их родителей либо законных представителей;
- 5) употреблять алкогольные напитки, наркотические средства, психотропные вещества.

Заслуживает внимания, что перечень правовых ограничений административного надзора, предусмотренных казахстанским законодателем, более конкретизирован и удачен по сравнению с аналогичным перечнем в Узбекистане³ и Таджикистане⁴. Вполне очевидно, что перечисленные запреты имеют выраженную профилактическую направленность на снижение рисков совершения поднадзорным нового преступления. Запрет разыскивать, посещать, вести телефонные переговоры и общаться иными способами с несовершеннолетними без согласия их родителей или их законных представителей призван способствовать нейтрализации возможности осужденных за террористические и экстремистские преступления, вести пропаганду своих идей среди несовершеннолетних. Известно, что именно что в молодежной среде экстремисты пытаются найти свою «аудиторию» и вербовать кадры для различных акций радикального толка. Поэтому упомянутый запрет весьма уместен. В

тоже время, на наш взгляд, перечень правовых ограничений в отношении осужденных – экстремистов и террористов не в полной мере учитывает особенности их личности и социально-криминологические основания конструирования запретов. Думается, что этот перечень законодателю следует расширить, дополнив запреты юридическими обязанностями как разновидностью правовых ограничений. Это должен сделать законодатель, поскольку согласно статье 8 Закона «Об административном надзоре в РК» перечень ограничений для поднадзорных является исчерпывающим и расширительному толкованию не подлежит.

Заслуживает внимания то обстоятельство, что законодательство об административном надзоре предусматривает возможность контрольно-профилактического посещения сотрудниками ОВД в любое время суток (а значит и в ночное время), жилища поднадзорного. Такие посещения необходимы для проверки выполнения осужденным возложенных на него в процессе административного надзора юридических обязанностей. Законодательство не допускает при таких посещениях производства обыска, осмотра жилого помещения без соблюдения требований уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. Однако несмотря на эту существенную оговорку, посещение жилища поднадзорного в любое время (а значит и в ночное время) суток без необходимых оснований и только по усмотрению сотрудников органов внутренних дел выглядит чрезмерным вмешательством в частную жизнь граждан. Помимо бытовых неудобств, оно может провоцировать конфликтные ситуации с поднадзорным, а религиозных экстремистов убеждать в том, что между ними и органами государственной власти существует «глухая стена» противостояния. Кроме того, в подобной ситуации возникает вероятность нарушения принципа минимального вмешательства, предусмотренного международными стандартами прав человека в области обращения с осужденными. Этот принцип в полной мере распространяется и на институт административного надзора. Он означает соблюдение требований обоснованной необходимости, достаточности и допустимости пределов вмешательства органов уголовной

³ Закон Республики Узбекистан «Об административном надзоре за отдельной категорией лиц, освобожденных из учреждений по исполнению наказания» от 28.02.2019 г. <https://lex.uz/ru/docs/4266604>

⁴ Положение «Об административном надзоре органов внутренних дел за лицами, освобожденными из мест лишения свободы». Утверждено Указом Президиума Верховного Совета Республики Таджикистан от 30.09.1993 г. №117. http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=4811

юстиции в жизнедеятельность осужденных и их близких.

Законодательство Республики Казахстан предусматривает перечень прав и обязанностей осужденных за террористические и экстремистские преступления, находящихся в режиме административного надзора. Следует отметить, что перечень прав поднадзорных в основном сводится к их информированию о порядке и условиях осуществления административного надзора и к заявлению ходатайств о досрочном прекращении его режима, об отмене установленных правовых ограничений. Конечно, это важно, но в перечне прав поднадзорных отсутствует право индивидуальной жалобы. Это право предусматривается в частности, Минимальными стандартными правилами Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Мандэлы), включая тех, кто готовится к освобождению. По смыслу «Правил Нельсона Мандэлы» и других международных стандартов юридическая возможность обжаловать неправомерные действия органов и служб, контролирующих осужденных, должна существовать и после освобождения из пенитенциарных учреждений. Поэтому статья 17 Закона «Об административном надзоре в РК» явно не в полном объеме имплементирует положения международных стандартов в сфере обращения осужденными.

Законодателем оговаривается, что поднадзорный, допустивший нарушение режима административного надзора, привлекается к ответственности в порядке, установленном законом Республики Казахстан. При этом не уточняется, какова юридическая природа данной ответственности.

Контроль за соблюдением законности в процессе административного надзора за лицами, совершившими преступления террористической и экстремистской направленности, осуществляется Генеральным прокурором РК и подчиненными ему прокурорами.

Результаты. Завершение работы над данной статьей позволило сформулировать ее результаты, относящиеся к отдельным аспектам правового регулирования административного надзора за лицами, совершившими преступления террористической и экстремистской направленности. Прежде всего, несмотря на имеющиеся достоинства, Закон РК «Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы» не в полной мере учитывает реко-

мендации международных правовых актов и современные социально-криминологические реалии, связанные с состоянием террористической и экстремистской преступности, особенностями личности виновных в преступлениях террористической и экстремистской направленности.

Казахстанский законодатель предусмотрел, что контрольные полномочия за осуществлением режима административного надзора возлагаются только на органы прокуратуры Республики Казахстан. При этом инструментария судебного контроля не предусмотрено. Отсутствует также общественный контроль, хотя, как мы полагаем, на сферу административного надзора за осужденными, особенно в части их вызова в органы внутренних дел и в посещении по месту жительства, должна распространяться деятельность Национального превентивного механизма (НПМ). Полагаем, что отсутствие упоминания о судебном и общественном контроле противоречит рекомендациям международных стандартов прав человека и принципам правового государства, закрепленного в Конституции Республики Казахстан. Кроме того, Закон «Об административном надзоре в РК» не предусматривает каких-либо конкретных мер по ресоциализации поднадзорных – экстремистов и террористов, что говорит о его слабой корреляции с нормами уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан, посвященными ресоциализации осужденных.

Учитывая нечеткость определения административного надзора с позиции юридической техники в изученных нами нормах законодательства Республики Казахстан, представляется оправданным определить административный надзор как особый вид деятельности уполномоченных государственных органов по воздействию на поведение лиц, отбывших наказание в виде лишения свободы за преступления террористической и экстремистской направленности, выявлению инейтрализации криминогенных и иных рисков в данном поведении, а также по оказанию социально-правовой и иной помощи данным лицам в целях обеспечения условий их дальнейшей ресоциализации, предупреждения новых преступлений, безопасности личности, общества и государства. Административный надзор исполняется посредством возложения на лиц, совершивших преступления террористической и экстремистской направленности, правовых ограничений предупредительного характера.

Правовые ограничения административного надзора основываются на уважении человеческого достоинства поднадзорных и иных лиц, а также на минимально необходимом вмешательстве.

В законодательстве об административном надзоре целесообразно закрепить такие его принципы, как законность, гуманизм, уважение прав и свобод человека, сотрудничество государства и гражданского общества, индивидуализация применения, минимальное вмешательство, социально-криминологическая обусловленность, сочетание мер контроля и ресоциализации.

Как отмечалось нами ранее, представляется оправданным дополнить перечень правовых ограничений административного надзора за лицами, совершившими преступления террористической и экстремистской направленности. Эти правовые ограничения могут состоять из юридических обязанностей и запретов в отношении поднадзорного. Дополнительные правовые ограничения для поднадзорных, по нашему мнению, могут иметь следующий характер:

Обязанность принять меры по трудоустройству путем постановки на учет в государственную службу занятости или направления на курсы профессиональной переподготовки и повышения квалификации.

Запрет общения в какой-либо форме с несовершеннолетними, учащимися образовательных организаций.

Запрет оставления в своем жилом помещении в ночное время суток посторонних лиц.

Запрет организации и проведения массо-

вых мероприятий с участием посторонних лиц. А равно, запрет приглашения граждан на данные мероприятия.

Запрет использования социальных сетей в Интернете.

Запрет хранения в своем жилище определенных предметов.

Запрет употребления сильнодействующих, возбуждающих, одурманивающих средств и веществ.

Обязанность пройти при необходимости программы ресоциализации, способствующие исправлению и нормальной жизнедеятельности в обществе.

Полагаем, что данные запреты и обязанности, позволяют в большей степени учесть особенности личности террориста и религиозного экстремиста и оказывать на данную личность не только профилактическое, но и ресоциализующее воздействие.

Заключение. Подводя итог изложенному, необходимо отметить, что преодоление выявленных недостатков и пробелов в правовом регулировании административного надзора за лицами, совершившими преступления террористической и экстремистской направленности, позволит повысить эффективность и профилактические возможности данного надзора. С другой стороны, учитывая несомненные достижения Казахстана в сфере своевременной и актуальной регламентации данного надзора, оно будет способствовать ознакомлению с опытом Республики Казахстан в сфере реализации административного надзора за лицами, виновными в террористических и экстремистских преступлениях, в других государствах Центральной Азии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ешмагамбетов Ж.Б. *Ресоциализация осужденных за террористические и экстремистские преступления: взаимодействие государственных органов и НПО*. // «Уголовная политика в системе противодействия экстремизму и терроризму в Республике Казахстан»: материалы международной конференции 22 апреля 2021 года. - Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2021. – С.11-15.
2. Музеник А.К., Уткин В.А., Филимонов О.В. Условное осуждение и отсрочка исполнения приговора — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1990. – 207 с.
3. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности: монография / под науч. ред. Н.В. Щедрина; Сиб. федер. ун-т. – Красноярск: СФУ, 2010. – 324 с.
4. Ломако В.А. Применение условного осуждения. - Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1976. - 126 с.
5. Ваньков В.А. Административный надзор за лицами, освобожденными из мест лишения свободы, в Российской Федерации и в Республике Казахстан. Деятельность правоохранительных органов в современных условиях // Сборник материалов XXIII международной научно-практической конференции. В 2-х томах. - Иркутск: Издательство Восточно-Си-

бирского института МВД РФ, 2018. – С. 27-31.

6. Иманбаев С.М., Микишев Т.К. Реализация органами внутренних дел института административного надзора за лицами, освобожденными из мест лишения свободы. Юрист юга России и Закавказья. 2019. - № 1(25). – с.10-15.

7. Мотрович И.Д. Профилактический учет и надзор (контроль) за лицами, склонными к совершению правонарушений, в Российской Федерации и в Республике Казахстан // Вестник Сибирского юридического института МВД России. - 2021. - № 1 (42). – С. 72-81.

REFERENCES

1. Eshmagambetov ZH.B. Resocializaciya osuzhdennyh za terroristicheskie i ekstremistskie prestupleniya: vzaimodejstvie gosudarstvennyh organov i NPO. // «Ugolovnaya politika v sisteme protivodejstviya ekstremizmu i terrorizmu v Respublike Kazahstan»: materialy mezhdunarodnoj konferencii 22 aprelya 2021 goda. - Nur-Sultan: ENU im. L.N. Gumileva, 2021. – S.11- 15.

2. Muzenik A.K., Utkin V.A., Filimonov O.V. Uslovnoe osuzhdenie i otsrochka ispolneniya prigovora — Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 1990. – 207 s.

3. Konceptual'no-teoreticheskie osnovy pravovogo regulirovaniya i primeneniya mer bezopasnosti: monografiya / pod nauch. red. N.V. SHCHedrina; Sib. feder. un-t. – Krasnoyarsk: SFU, 2010. – 324 s.

4. Lomako V.A. Primenenie uslovnogo osuzhdeniya. - Har'kov: Vishcha shk. Izd-vo pri Har'k. un-te, 1976. - 126 c.

5. Van'kov V.A. Administrativnyj nadzor za licami, osvobozhdennymi iz mest lisheniya svobody, v Rossijskoj Federacii i v Respublike Kazahstan. Deyatel'nost' pravoohranitel'nyh organov v sovremennyh usloviyah // Sbornik materialov XXIII mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. V 2-h tomah. - Irkutsk: Izdatel'stvo Vostochno-Sibirskogo instituta MVD RF, 2018. – s.27-31.

6. Imanbaev S.M., Mikishev T.K. Realizaciya organami vnutrennih del instituta administrativnogo nadzora za licami, osvobozhdennymi iz mest lisheniya svobody. YUrist yuga Rossii i Zakavkaz'ya. 2019. - № 1(25). – s.10-15.

7. Motrovich I.D. Profilakticheskij uchet i nadzor (kontrol') za licami, sklonnymi k soversheniyu pravonarushenij, v Rossijskoj Federacii i v Respublike Kazahstan // Vestnik Sibirskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii. - 2021. - № 1 (42). – s.72-81.

QUESTIONS OF THE REASONABLENESS TIME IN CRIMINAL AND CIVIL PROCEEDINGS

Kaliakperova Elena Nikolaevna

Professor of the Department of Jurisprudence of the S. Amanzholov East Kazakhstan University, Doctor of jurisprudence, professor; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Abstract. *The article considers a set of issues regulating reasonable time in both criminal and civil proceedings of the Republic of Kazakhstan.*

Thus, in the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020, it is noted that an effective criminal policy of the state is impossible without an optimal model of criminal proceedings, since it is by the state of criminal procedure legislation that one can judge the structure of the state and the form of its government, the position of an individual in the state and society. The form of implementation of these provisions was the adoption and entry into force of the new Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan on January 1, 2015.

The novelty of this law was the introduction of a new evaluation concept of «reasonable time» in relation to pre-trial investigation (Part 1 of Article 192 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan) and the main trial (part 5 of Article 322 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan). In this regard, the question arises how the provision on the «reasonableness time» will affect the criminal justice system and whether it applies to the entire institution of procedural terms.

The reasonableness of the time limits in criminal proceedings applies only to certain stages of the criminal process, directly specified by the legislator, and does not cover the entire legal proceedings as a whole. Civil proceedings do not contain a definition of a reasonable period, but in some cases they set the limits of this period, which depend on the legal relations that arise.

In civil legislation, the basic rules on the deadline for the parties to achieve the result of the obligation are fixed in article 277 of the Civil Code. It begins with the legal formula «if the obligation provides» (the deadline for execution). The term «obligation» in this case should be understood as a synonym for another legal formulation – «terms of the obligation» - indicating in a broad sense all the legal sources of proper behavior of the parties discussed above - legislative acts, provisions of contracts and unilateral transactions, business practices, other commonly imposed requirements (legal principles, commercial practices, the essence of the legal relationship).

Keywords: criminal proceedings, civil proceedings, procedural terms, reasonable terms, pre-trial proceedings, enforcement proceedings, pre-trial investigation.

ВОПРОСЫ РАЗУМНОСТИ СРОКОВ В УГОЛОВНОМ И ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Калиакперова Елена Николаевна

Профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова, доктор юридических наук, доцент; г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Аннотация. *В статье рассматривается комплекс вопросов, регулирующих разумные сроки как в уголовном, так и в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан.*

Так, в Концепции правовой политики Республики Казахстан, действовавшей с 2010 до 2020 года, было отмечено, что эффективная уголовная политика государства невозможна без оптимальной модели уголовного судопроизводства, поскольку именно по состоянию

уголовно-процессуального законодательства можно судить об устройстве государства и форме его правления, о положении личности в государстве и обществе. Формой реализации указанных положений явилось принятие и вступление в законную силу с 1 января 2015 года нового уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

Новеллой указанного закона стало введение нового оценочного понятия «разумный срок» применительно к досудебному расследованию (часть первая статьи 192 УПК РК) и главному судебному разбирательству (часть пятая статьи 322 УПК РК). В этой связи возникает вопрос, каким образом положение о «разумности срока» отразится на системе уголовного судопроизводства и распространяется ли оно на весь институт процессуальных сроков.

Разумность сроков в уголовном судопроизводстве распространяется только на отдельные, прямо указанные законодателем, стадии уголовного процесса и не охватывает все судопроизводство в целом. Гражданское судопроизводство не содержит определения разумного срока, однако в некоторых случаях устанавливает пределы данного срока, которые зависят от возникающих правоотношений.

В гражданском законодательстве базовые правила о сроке достижения сторонами результата обязательства закреплены в статье 277 Гражданского кодекса. Она начинается юридической формулой «если обязательство предусматривает» (срок исполнения). Термин «обязательство» в данном случае надлежит понимать как синоним другой легальной формулировки - «условия обязательства», - указывающей в широком значении на все рассмотренные выше юридические источники надлежащего поведения сторон - акты законодательства, положения договоров и односторонних сделок, обычаи делового оборота, иные обычно предъявляемые требования (правовые принципы, коммерческие обыкновения, существо правоотношения).

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, гражданское судопроизводство, процессуальные сроки, разумные сроки, досудебное производство, исполнительное производство, досудебное расследование.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ МЕРЗІМДЕРДІҢ ПАРАСАТТЫЛЫҒЫ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Елена Николаевна Калиакперова

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заңтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, доцент; Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: Elenamalina@mail.ru

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізудегі ақылга қонымды мерзімдерді реттейтін мәселелер көшениң қарастырылады.

Мәселен, Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында қылмыстық сот ісін жүргізуің оңтайлы моделінсіз мемлекеттің тиімді қылмыстық саясаты мүмкін емес екендігі атап өтілді, өйткені нақ Қылмыстық-процестік заңнаманың жай-күйі бойынша мемлекеттің құрылымы мен оны басқару нысаны, мемлекеттегі және қозғамдағы жеке адамның жағдайы туралы айтуга болады. Қорсетілген ережелерді іске асыру нысаны 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық-процестік кодексінің қабылдануы және заңды күшіне енүі болып табылады.

Атап заңның новелласы сотқа дейінгі тергеп-тексеруге (КР ҚЛЖК 192-бабының 1-бөлігі) және бас сот талқылауына (КР ҚЛЖК 322-бабының 5-бөлігі) қатысты «ақылга қонымды мерзім» деген жаңа бағалау ұғымын енгізу болды. Осыған байланысты «мерзімнің негізділігі» туралы ереже қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесіне қалай әсер етеді және ол іс жүргізу мерзімдерінің бүкіл институтына қолданылады ма деген сұрақ туындаиды.

Қылмыстық сот ісін жүргізудең мерзімдердің ақылга қонымдылығы заң шыгарушы тікелей көрсеткен қылмыстық процестің жекелеген сатыларына ғана қолданылады және тұмастай алғанда барлық сот ісін жүргізуі қамтымайды. Азаматтық сот ісін жүргізуде ақылга қонымды мерзімнің анықтамасы жоқ, алайда кейбір жағдайларда туындаитын құқықтық қатынастарға байланысты осы мерзімнің шектерін белгілейді.

Азаматтық заңнамада тараптардың міндеттеме нәтижесіне қол жеткізу мерзімі туралы негізгі ережелер Азаматтық Кодекстің 277-бабында бекітілген. Ол «егер міндеттеме қарастырылса» (орындау мерзімі) құқықтық формуласынан басталады. Бұл жағдайда «міндеттеме» термині басқа заңды тұжырымның синонимі ретінде түсінілуге керек – «міндеттеме шарттары» - Тараптардың тиісті мінез - құлқының жогарыда қарастырылған барлық заңды көздерін-заң актілерін, шарттар мен біржасұты мәмілелердің ережелерін, іскерлік айналымның әдем-ұрыптарын, басқа да талаптарды (құқықтық принциптер, коммерциялық әдем-ұрыптар, құқықтық қатынастардың мәні) кең мағынада көрсетеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық сот ісін жүргізу, азаматтық сот ісін жүргізу, процестік мерзімдер, ақылга қонымды мерзімдер, сотқа дейінгі іс жүргізу, атқарушылық іс жүргізу, сотқа дейінгі терген-тексеру.

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_71

Introduction. 2014 was marked by the adoption of not only the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (*hereinafter - CC RK*), but also the Criminal Procedure Code (*hereinafter - CPC*), the Penal Enforcement Code, the Code of Administrative Offenses, the development and discussion of the draft Civil Procedure Code (*hereinafter - the CPC of the Republic of Kazakhstan*) (adopted on October 31, 2015), the draft Labor Code (adopted on November 23, 2015).

That is, the legislator has done a lot of work on the preparation, consideration and adoption of a large volume of initiatives in this or that area of legislation.

One of the novelties of the CPC of the Republic of Kazakhstan was the introduction of a new evaluative concept of «**reasonable time**» in relation to pre-trial investigation (part one of Article 192 of the CPC of the Republic of Kazakhstan) and the main trial (part five of Article 322 of the CPC of the Republic of Kazakhstan) [1; pp. 97, 152].

For reference: It should be noted that in the previously valid CPC dated December 13, 1997, this term was not used.

Soviet jurist, doctor of law, professor M.S. Strogovich wrote that «compliance with procedural deadlines determines the achievement of the legal effect of an action» [2, p. 201].

Akhpanov A.N. and Kaziev Z.G., by analogy with the Russian and Ukrainian codes, proposed to introduce a reasonable time in the CPC as an independent principle of all criminal proceedings, reliably guaranteeing the realization of the rights and obligations of all participants in the criminal process and timely

access to justice [3, p. 71].

The essence of these terms is to limit the time within which it is allowed to perform appropriate procedural actions that ensure the speed of the criminal process.

Methods. The article uses formal-logical and dialectical, qualitative and special methods of scientific research, comparative legal, empirical analysis.

Results and discussion. The first part of Article 192 CPC states that the pre-trial investigation must be completed within a reasonable time, taking into account the complexity of the criminal case, the scope of investigative actions and the sufficiency of the investigation of the circumstances of the case, but not more than the statute of limitations of criminal prosecution [1, p. 145]. When determining a reasonable period of criminal proceedings, such circumstances as the legal and factual complexity of the criminal case, the exercise of procedural rights by participants in pre-trial proceedings, the way in which the person conducting the pre-trial investigation exercises his powers for the timely implementation of pre-trial proceedings are taken into account. Similar requirements on the need to complete the main trial within a reasonable time are contained in the fifth part of Article 322 of the CPC [1, p. 211].

Reasonable time in the CPC are due to the following components:

- A) taking into account the complexity of the criminal case;
- B) the scope of investigative actions;
- C) sufficiency of investigation of the circumstances of the case;
- D) a reasonable period should not exceed the statute of limitations of criminal prosecution.

When determining reasonable time limits in criminal proceedings, such circumstances as: the legal and factual complexity of the criminal case, the exercise of procedural rights by participants in pre-trial proceedings, the way in which the person conducting the pre-trial investigation exercises his powers for the timely implementation of pre-trial proceedings are taken into account.

The analysis of the above provisions leads to the conclusion that the reasonableness of the time limits applies only to certain stages of the criminal process, directly indicated by the legislator, and does not cover the entire legal proceedings as a whole. Article 7 or Chapter 6 of the CPC does not contain the concept of «**reasonable time**», respectively, it is not generally binding, extending only to the stage of pre-trial investigation in the form of preliminary investigation, inquiry and the stage of the main trial.

In addition, the term «**reasonable time**» is used in art. 203; 322; 341; 348; 615; 628 CPC without setting its limits.

At the same time, the establishment of a «**reasonable time**» is not applicable to the accelerated pre-trial investigation (Article 190 of the CPC), as well as to the protocol form (Article 191 of the CPC), conducted in a reduced mode, within the time limits clearly established by law, violation of which entails refusal to conduct them. It is also inapplicable to non-prolonged periods of investigation, for example, to the period of detention of a suspect.

In accordance with the provisions of Article 192 of the CPC, the term of pre-trial investigation is calculated from the moment of registration of the application and message in the Unified Register of Pre-Trial Investigations until the day of sending the criminal case to the prosecutor with an indictment or a decision to transfer the case to the court for consideration of the use of compulsory medical measures or until the day of the decision to terminate the proceedings [1, c. 146].

At the same time, the pre-trial investigation in cases of inquiry should not exceed one month and two months in cases of preliminary investigation. The specified times of the pre-trial investigation may be extended at the reasoned request of the investigator, the head of the body of inquiry due to:

1) the complexity of the case by the district and equivalent prosecutor - for a reasonable time, but not more than up to three months;

2) the special complexity of the case or when deciding whether to send the materials of the criminal case to a foreign state for the

continuation of criminal prosecution - by the prosecutor of the region and the equivalent prosecutor and their deputies for a reasonable time, but not more than up to twelve months.

Further extension of the time of pre-trial investigation is allowed only in exceptional cases and may be carried out by the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan, his deputies for a reasonable period, but not more than the statute of limitations of criminal prosecution.

We agree with Yurchenko R.N. that even in the most ordinary case, which is not particularly complicated, the legislator provides for the commission of procedural actions by criminal prosecution bodies and the court for such a long period of time [4, p. 67].

Thus, the limits of the «**reasonable time**» of the investigation, as well as under the previous legislation, are clearly limited by law and are established by the prosecutor of the appropriate level.

The extension of the investigation period applies only to the preliminary investigation, as the main form of pre-trial investigation. This is evidenced by the fact that, in accordance with the provisions of Article 189 of the CPC, in cases where it is impossible to ensure the sufficiency and completeness of the investigation of the circumstances of the case within the time limits established by law, by the decision of the head of the body of inquiry, the protocol form goes into the mode of inquiry, and the inquiry into the mode of preliminary investigation. Further extension of the pre-trial investigation time is carried out on the general grounds specified earlier.

In accordance with the provisions of part seven of Article 192 of the CPC, when the prosecutor returns the case for additional investigation, the pre-trial investigation is carried out within the time period established by the prosecutor, but not more than one month from the date of receipt of the case to the person conducting criminal prosecution. And in part eight of this article, it is indicated that the suspect, the victim has the right to appeal against the unjustified delay in the investigation and file a petition to the prosecutor to establish a certain period during which the person conducting the criminal prosecution must complete the investigation of the case in full or appeal to the court in accordance with the procedure provided by law. In the latter case, the reasonableness of the term is determined by the investigating judge.

*As in criminal law, the term «**reasonable***

time» is used in civil proceedings, but does not disclose its specific content.

Meanwhile, in some cases, some regulatory legal acts set its limits.

Thus, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (*hereinafter – Civil Code*) provides that in cases where an obligation does not provide for a period of its fulfillment and does not contain conditions that allow determining this period, it must be fulfilled within a **reasonable time** after the occurrence of the obligation. At the same time, the obligation not fulfilled within a **reasonable time**, as well as the obligation, the term of which is determined by the moment of demand, the **debtor is obliged to fulfill within seven days** from the date of the creditor's claim for its fulfillment (Article 277 of the Civil Code)¹.

In addition, paragraph 2 of Article 217 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 17, 2002 «On Merchant Shipping» states that if the consent of the pledgees is not received, the vessel or the ownership of the vessel under construction is excluded from the relevant registers after a **reasonable period, but not less than three months after the notification of the pledgees**².

It should be noted here that a number of international acts ratified by the Republic of Kazakhstan also contain a reference to reasonable deadlines that establish certain time frames.

1) According to article 20 of the Convention «On Labor Inspection in Industry and Trade», adopted in Geneva by the 30th session of the General Conference of the International Labor Organization on July 11, 1947 and ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan dated May 7, 2001³, the central inspection body publishes annual general reports on the activities of inspection services under its control. These reports are published within a **reasonable time, in no case exceeding twelve months after the expiration of the year to which they relate**.

2) In Article 12 of the Agreement on the Appeal to the Court of the Eurasian Economic Community of Economic Entities on Disputes within the Customs Union and the Specifics of Legal Proceedings on Them dated December 9, 2010, ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2011⁴, the Commission of the Customs Union is obliged, within a **reasonable time, but not exceeding 60 calendar days from the date of entry into force of the Court decision, to execute the effective Court decision**, in which the Court found that by act or action (inaction) The Customs Union Commission violated the rights and legitimate interests of economic entities, stipulated by international agreements concluded within the framework of the Customs Union.

3) According to paragraph 17 of article 9 (Dispute resolution) The Agreement «On Uniform Rules for State Support of Agriculture» dated December 9, 2010, ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011⁵, if the Conciliation Commission concludes that the Party against whom the complaint was filed has not fulfilled its obligations under this Agreement, in its decision it indicates the need for the Respondent Party to take measures to eliminate these violations, and a **reasonable period, which may not exceed 1 calendar year, to implement its decisions**.

4) In accordance with paragraph 111 of the Statute of the Court of the Eurasian Economic Union, the decision of the Eurasian Economic Commission or its individual provisions, recognized by the Court as inconsistent with the Treaty and (or) international treaties within the Union, **within a reasonable time, but not exceeding 60 calendar days from the date of entry into force of the Court's decision**, is brought by the Commission in accordance with the Treaty and (or) international treaties within the Union, unless another period is specified in the Court's decision⁶.

¹ Гражданский кодекс Республики Казахстан. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_#582

² Закон Республики Казахстан от 17 января 2002 года № 284 «О торговом мореплавании». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000284_#450

³ Закон Республики Казахстан от 7 мая 2001 года N 194 «О ратификации Конвенции об инспекции труда в промышленности и торговле». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000194>

⁴ Закон Республики Казахстан от 30 июня 2011 года № 449-IV «О ратификации Договора об обращении в Суд Евразийского экономического сообщества хозяйствующих субъектов по спорам в рамках Таможенного союза и особенностях судопроизводства по ним». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000449>

⁵ Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 474-IV «О ратификации Соглашения о единых правилах государственной поддержки сельского хозяйства». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000474>

⁶ Закон Республики Казахстан от 24 марта 2011 года № 418-IV «О ратификации Статута Суда Евразийского экономического сообщества». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000418>

According to paragraph 113 of the above Statute, the Commission is obliged, **within a reasonable time, but not exceeding 60 calendar days from the date of entry into force of the Court's decision**, unless another period is specified in the Court's decision, to execute the Court's decision that has entered into force, in which the Court found that the disputed action (inaction) The Commission does not comply with the Treaty and (or) international treaties within the Union and that such action (inaction) The Commission violated the rights and legitimate interests of economic entities stipulated by the Agreement and (or) international treaties within the Union.

5) Paragraph 64 of Chapter 9 «Internal regulation of trade in services with respect to the establishment and (or) activities» of the Protocol on Trade in Services, Establishment, Activity and Investment states that if a Member State applies licensing requirements and procedures with respect to trade in services, establishment and (or) activities, such a Member State ensures that the competent authorities decide to grant or refuse to issue a permit within a **reasonable time specified in the legislation of the Member State, as a rule, no later than 30 working days from the date of receipt (receipt) of the application for a permit**, which is considered to be executed in accordance with the requirements of the legislation of the member state. Such a period is determined based on the minimum time required to receive and process all documents and (or) information necessary for the implementation of the permitting procedure⁷.

Thus, the current law of the Republic of Kazakhstan does not contain a definition of a reasonable period, but in some cases sets the limits of this period, which depend on the legal relations that arise.

At the same time, the determination of reasonable time limits is left to the discretion of the authorized bodies, which negatively affects the implementation of constitutional rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities.

In this regard, in order to exclude the breadth of discretionary powers, we consider it expedient to determine at the legislative level the

minimum and maximum limits of reasonable terms in the relevant areas of public relations (civil, family, labor, housing, administrative, financial, economic, land relations, relations on the use of natural resources and environmental protection and other legal relations).

Procedural times and times of enforcement proceedings are regulated by the CPC of the Republic of Kazakhstan, the CPC, the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 2, 2010 «On Enforcement proceedings and the status of bailiffs».

Thus, Article 121 of the CPC of the Republic of Kazakhstan establishes that procedural actions are performed within the time limits established by law. If the time for the performance of a procedural action is not established by law, it is appointed by the court. The procedural time appointed by the court must be reasonable and sufficient for the performance of the procedural action.

According to Article 126 of the CPC of the Republic of Kazakhstan, the terms appointed by the court may be extended by the court⁸. The deadlines established by law may be restored by the court if they are missed for reasons recognized by the court as valid. The deadline for filing an appeal may be restored by the court, provided that the application for restoration of the deadline is filed no later than three months from the date of the decision.

The Law of the Republic of Kazakhstan «On Enforcement Proceedings and the Status of Bailiffs» stipulates that enforcement of enforcement documents by bailiffs must be completed **no more than two months** from the date of initiation of enforcement proceedings, with the exception of enforcement documents on periodic penalties, as well as except in cases where legislative acts set other deadlines for execution (Article 39). At the same time, the issue of postponement or installment of execution is decided by the court at the request of the parties to the enforcement proceedings (article 40)⁹.

Thus, the civil procedural legislation does not provide for the limits of the extension of procedural terms and deadlines for the execution of court decisions, leaving it at the discretion of the court, except for the period of preparation of the case for trial, which can be

⁷ Приложение N 16 к Договору о Евразийском экономическом союзе «Протокол о торговле услугами, учреждении, деятельности и осуществлении инвестиций». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/dobd/regtorg/Documents/>

⁸ Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

⁹ Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261_

extended up to one month by reasoned determination of the judge (Article 164 of the CPC of the Republic of Kazakhstan).

Also, the CPC of the Republic of Kazakhstan **provides for the recovery of damages for the loss of time from the side** that has unfairly filed a deliberately unfounded claim or systematically opposed the correct and prompt consideration and resolution of the case. The amount of compensation is determined by the court, taking into account specific circumstances, based on the current norms of remuneration for the relevant work in this area, in accordance with the normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2006 «On the application by the courts of the Republic of Kazakhstan of legislation on court costs in civil cases» (Article 109 of the CPC of the Republic of Kazakhstan).

Meanwhile, the procedural terms and the terms of the enforcement proceedings may be unreasonably violated by the court and other authorized bodies, which may lead to losses for individuals and legal entities (an increase in penalties for late repayment of the loan, non-participation in the tender due to the arrest of bank accounts, etc.).

In turn, according to paragraph 4 of Article 9 of the Civil Code, losses mean expenses that are incurred or should be incurred by a person whose right has been violated, loss or damage to his property (real damage), as well as lost income that this person would have received under normal turnover conditions if his right had not been violated (lost profit)¹⁰.

Conclusion. Summing up, we consider it expedient to consider the possibility of regulating the issue of compensation for violation of the times of judicial and enforcement proceedings and legislatively regulate:

- the concept of a reasonable time;
- the right of individuals and legal entities to compensation for violation of the times

of judicial and enforcement proceedings. At the same time, it is necessary to provide that compensation is awarded if such a violation occurred for reasons beyond the control of the person who applied for compensation, with the exception of extraordinary and unavoidable circumstances under these conditions (force majeure);

- the possibility of awarding compensation only if there is a fault of the court, criminal prosecution bodies, bodies charged with the duties of executing judicial acts, other state bodies, local self-government bodies and their officials;

- deprivation of the interested person of the right to compensation for moral damage for violation of the times of legal proceedings and execution of enforcement documents when awarding compensation;

- the form and amount of compensation. In particular, it is necessary to provide for the development of a methodology for determining the amount of compensation;

- jurisdiction. It is advisable to submit an application to a higher court by way of appealing against the actions of the court and to the courts of first instance by way of appealing against the actions of bailiffs;

- the procedure for the consideration of applications for the award of compensation.

At the same time, we consider it inappropriate to adopt a separate law on compensation by analogy with the Russian Federation in order to preserve the integrity of the legal regulation of judicial and enforcement proceedings and to avoid duplication of the norms of current legislation in this area.

We propose to provide for the above provisions within the framework of the draft CPC of the Republic of Kazakhstan in a new edition and/or a separate draft law of the act on amendments and additions to the current legislative acts of the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2021 – 373 с.
2. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Том 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. М.: Издательство «Наука», 1968.- 468 с.
3. Ахпанов А.Н., Казиев З.Г. О некоторых ключевых аспектах использования понятия «разумных сроков» в казахстанском уголовном процессе // «Вестник Института законодательства Республики Казахстан», №3 (48), 2017. <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotoryh-klyuchevyh-aspektah-ispolzovaniya-ponyatiya-razumnyy-srok-v-kazahstanskom->

¹⁰ Гражданский кодекс Республики Казахстан. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_#z582

ugolovnom-protsesse/viewer

4. Юрченко Р.Н. *Об упрощенном досудебном производстве по уголовным делам в Республике Казахстан // Сборник материалов круглого стола «Практические аспекты производства предварительного следствия и дознания в упрощенном порядке в Республике Казахстан», Астана, 22 декабря 2009 год. Дата обращения 24.09.2021г. <https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/05/Prakticheskie-aspeky-proizvodstva-predvaritel'nogo-sledstviya-i-doznaniya-v-uproshhennom-poryadke-v-RK-Sbornik-materialov.pdf>*

REFERENCES

1. *Ugolovno-prosessualnyi kodeks Respublikи Kazakhstan: Prakticheskoe posobie. – Almaty: «Izdatelstvo «Norma-K», 2021 – 373 s.*
2. *Strogovich M.S. Kurs sovetskogo ugolovnogo prosessa. Tom 1. Osnovnye polojeniya nauki sovetskogo ugolovnogo prosessa. M.: Izdatelstvo «Nauka», 1968.- 468 s.*
3. *Ahpanov A.N., Kaziev Z.G. O nekotoryh kluchevyh aspektah ispolzovaniya poniatiya «razumnyh srok» v kazahstanskem ugolovnom prosesse // «Vestnik Instituta zakonodatelstva Respublikи Kazakhstan», №3 (48), 2017. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-klyuchevyh-aspektah-ispolzovaniya-ponyatiya-razumnyy-srok-v-kazahstanskem-ugolovnom-protsesse/viewer>*
4. *Urchenko R.N. Ob uproennom dosudebnom proizvodstve po ugolovnym delam v Respublike Kazakhstan // Sbornik materialov kruglogo stola «Prakticheskie aspeky proizvodstva predvaritel'nogo sledstviya i doznanija v uproennom porядke v Respublike Kazakhstan», Astana, 22 dekabrya 2009 god. Data obraenia 24.09.2021g. <https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/05/Prakticheskie-aspeky-proizvodstva-predvaritel'nogo-sledstviya-i-doznaniya-v-uproshhennom-poryadke-v-RK-Sbornik-materialov.pdf>*

КОМПЕНСАЦИЯ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В ДЕЛАХ ОБ УМАЛЕНИИ ЧЕСТИ В КОНТЕКСТЕ СТ. 5 ОСНОВНОГО ЗАКОНА ГЕРМАНИИ

Кравченко Екатерина Викторовна¹

Юрист I категории, Институт права, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко; г. Киев, Украина; e-mail: legal_l@i.ua

Шлоэр Бернгард

*Долгосрочный доцент ДААД (Немецкой службы академических обменов),
доцент кафедры служебного и медицинского права, Институт права,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
доктор юридических наук (нем); г. Киев, Украина; e-mail: vewrtmuc@gmail.com*

Аннотация. Статья посвящена праву на честь и компенсации морального вреда, причиненного её умалением в немецком праве. Причем честь рассматривается в контексте ст. 5 абз. 2 Основного Закона Германии, то есть противопоставляется праву на свободное выражение мнения. Этот вопрос является дискуссионным, что связано с отсутствием четкого законодательного регулирования, присутствием разнообразных мнений в доктрине, а также отсутствием единобразия в судебной практике.

Целью статьи является исследование права на честь в немецком праве, особенности его защиты путем компенсации морального вреда в контексте ст. 5 Основного Закона Германии. Статья сфокусирована на регулировании защиты чести в гражданском праве нормами национального немецкого права.

В статье анализируется понятие чести в немецком праве. Законодательство не содержит четкого понятия чести. Доктрина рассматривает честь с помощью двух составляющих – внутренняя честь и внешняя честь.

Далее рассмотрен вопрос гражданско-правовой защиты чести. Защита чести гражданским правом имеет свои особенности, что связано с отсутствием в Гражданском кодексе соответствующей нормы. Судьи используют два способа для решения этой проблемы. С одной стороны, используя нормы уголовного права, так как за умаления чести в Германии предусмотрена уголовная ответственность. С другой стороны, прибегая к концепции общего права личности, развитого судами.

Кроме того, особенное внимание уделено вопросу компенсации морального вреда, причиненного умалением чести. Большую роль в этой категории дел играет судебная практика.

Ключевые слова: честь, защита чести, компенсация морального вреда, право на свободное выражением мнения, коммуникационные права, немецкое право.

¹ Автор для корреспонденции

**ГЕРМАНИЯНЫҢ НЕГІЗГІ ЗАҢЫНЫң 5-БАБЫ
МӘНМӘТІНІНДЕГІ АР-НАМЫСҚА НҮҚСАН КЕЛТИРУ ТУРАЛЫ
ИСТЕРДЕГІ МОРАЛЬДЫҚ ЗИЯНДЫ ӨТЕУ**

Екатерина Викторовна Кравченко

*I санаттагы заңгер, Құқық институты, Тарас Шевченко атындағы
Киев ұлттық университеті; Киев қ., Украина; e-mail: legal_l@i.ua*

Бернгард Шлоер

*Ұзақ мерзімді доцент ААНҚ (Академиялық алмасулардың неміс қызметі),
қызметтік және медициналық құқық кафедрасының доценті, Құқық институты,
Тарас Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті, заң ғылымдарының
докторы (нем); Киев қ., Украина; e-mail: vewrmuc@gmail.com*

Аннотация. Мақала неміс Заңында оның төмендеуінен келтірілген моральдық зиянның ар-намысы мен орын толтыру құқығына арналған. Оның үстінен, ар-намыс Германияның Негізгі Заңының 2-ші абзацы 5-баптың контекстінде қарастырылады, яғни еркін пікір білдіру құқығына қарсы. Бұл мәселе нақты заңнамалық реттеудің жоқтығымен, доктринада әртүрлі пікірлердің болуымен, сондай-ақ сом практикасында біркелкіліктің болмауымен байланысты пікірталас тудырады.

Мақаланың мақсаты - неміс құқығындағы Ар-намыс құқығын, оның қорғаныс ерекшеліктерін, Германияның негізгі Заңының 5-бабы контекстінде моральдық зиянды өтеу арқылы зерттеу. Мақала Азаматтық құқықтағы ар-намысты қорғауды ұлттық неміс құқығының нормаларымен реттеуге бағытталған.

Мақалада неміс құқығындағы ар-намыс ұғымы талданады. Заңнамада ар-намыс туралы нақты түсінік жоқ. Доктрина ар-намысты оның екі - ішкі ар-намыс және сыртқы ар-намыс - компоненттері көмегімен қарастырады.

Бұдан әрі ар-намысты азаматтық-құқықтық қорғау мәселесі қаралды. Ар-намысты азаматтық құқықпен қорғаудың өз ерекшеліктері бар, бұл Азаматтық кодексте тиісті норманың болмауына байланысты. Судьялар бұл мәселені шешудің екі әдісін қолданады. Бір жағынан, қылмыстық құқық нормаларын қолдана отырып, себебі Германияда ар-намысты төмендемету үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Екінші жағынан, сомтар жасаған жеке тұлғаның жалпы құқығы тұжырымдамасына жүргіну.

Сонымен қатар, ар-намыстың төмендеуінен келтірілген моральдық зиянды өтеу мәселесіне ерекше назар аударылады. Истердің осы санатында сом практикасы үлкен рөл атқарады.

Түйін сөздер: ар-намыс, ар-намысты қорғау, моральдық зиянды өтеу, еркін пікір білдіру құқығы, байланыс құқығы, неміс құқығы.

**NON-PECUNIARY DAMAGE COMPENSATION IN CASES
OF INFRINGEMENT OF HONOUR IN THE SCOPE
OF ARTICLE 5 OF THE BASIC LAW OF GERMANY**

Ekaterina Kravchenko

*Lawyer of the first rank, Law Institute, Kiev National Taras Shevchenko University;
Kiev, Ukraine; e-mail: legal_l@i.ua*

Dr. iur. Bernhard Schloer

*Long-term DAAD lecturer; associate professor; Chair on Service and Medical Law,
Law Institute, Kiev National Taras Shevchenko University, Doctor of Law (Germany);
Kiev, Ukraine; e-mail: vewrmuc@gmail.com*

Abstract. This article is devoted to the right to honour in German law as well as compensation of non-pecuniary damage. The study is primarily focused on German national law, namely civil law.

The aim of the article is to study a right to honour as well as protection of right to honour by means of compensation of non-pecuniary damage. The honour is examined in the scope of article 5 of Basic Law of Federal Republic of Germany. The issue is controversial. There is a lack of proper regulation in legislation as well as uniformity in legal literature.

First, a notion of honour is analysed. German legislation does not contain a proper notion of honour. The analysis of legal literature indicates a dualistic approach to the notion of honour: internal honour as well as external honour.

Second, an issue of honour in civil law is exposed. Civil Code of Germany does not contain norms on honour. Nevertheless, the German criminal Code contains a number of crimes, protecting personal honour against defamatory statements. Protection of honour by Civil Law is based on these norms. However, the most important means of honour protections are based on the general right of personality developed by judges.

Last but not least, the issue of non-pecuniary damage compensation is examined.

Keywords: honour, protection of honour, compensation of non-pecuniary damage, right to freedom of expression, rights of communication, German Law

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_79

Введение. Честь во все времена считалась наивысшим благом. Понятие чести и ее защиты за последние века претерпело значительные изменения. Тем не менее даже сегодня большое значение чести подтверждается тем, что за правонарушения против чести существуют сравнительно серьезные гражданские и уголовные санкции.

Право на честь часто находится в перманентном конфликте с правом на свободу выражения мнения. В современных реалиях честь подлежит ещё большим угрозам, чему способствует технический прогресс, развитие интернета и широкое использование современных гаджетов. Чем больше развивается технологий, тем больше широкий публичный доступ к личности человека, соответственно тем больше возможностей умаления личной чести. В результате у средств массовой информации все меньше преткновений для того, чтобы воспользоваться этими возможностями.

Материалы и методы. Исследование сфокусировано на национальном немецком праве. Основными материалами, использованными в ходе исследования являются: 1) немецкое национальное законодательство, в том числе Основной Закон Германии, Гражданский кодекс Германии и др.; 2) доктрина немецкого права; 3.) судебная практика, в особенности решения Федерального Верховного Суда Германии, Федерального Кон-

ституционного Суда Германии и т.д. Основными методами, используемыми в данной статье, являются метод правового анализа, системный метод, анализ нормативно-правовых и теоретических источников.

Основные положения. Результаты и обсуждения. 1. Границы защиты чести в контексте ст. 5 Основного Закона Германии: балансирование интересов

Основной Закон Германии (далее – GG) в ст. 5 абз. 1 гласит, что «каждый имеет право выражать и распространять свое мнение устно, письменно и посредством изображения <...>. Гарантируются свобода печати и свобода передачи информации посредством радио и кино»².

Это важное основное право не безгранично. Его границы предусматривает абз. 2 ст. 5 GG, который прямо указывает три группы допустимых ограничений: предписания общих законов, положения о защите несовершеннолетних и право на личную честь.

В рамках данной статьи интерес представляет право на личную честь. Личная честь подлежит особым угрозам в процессе публичной коммуникации. Право личности находится в противоречии с интересами третьих лиц и общественности, особенно это касается свободы выражения мнений. Право на честь и право на свободу слова не только противопоставляются друг другу, но и являются взаимосвязанными.

² Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG) in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, zuletzt geändert durch Art. 1 u. 2 Satz 2 G vom 29.9.2020 I 2048, BGBl. I S. 2048.

Идеальной концепцией было бы предоставить право личности на защиту чести, которую она заслуживает, без посягательства на свободу выражения мнения и наоборот. Поэтому право на честь и свободу выражения мнения предоставляются не безгранично. Поскольку ни право на честь, ни право на свободное выражение мнения не имеют абсолютной защиты, оба права должны уравновешиваться судом в каждом конкретном случае.

Однако это не исключает возможности нарушения баланса в ту или иную сторону. Ввиду высоких сумм, фигурирующих в нашумевшей прессе, существует постоянная угроза оттеснения прав личности. Дух времени призывает к усилению защиты личности за счет свободы средств массовой информации (далее - СМИ) [1, S. 11]. Полагаем, что свободой выражения мнения, в некоторой степени можно частично пожертвовать в пользу усиления защиты личности в общем и защиты чести в частности.

2. Понятие чести

Юридическое понятие личной чести, упоминаемой в абз. 2 ст. 5 GG четко не определено. Более того законодательство не содержит толкования понятия чести.

Доктринальный подход также не отличается единством и определенностью. В немецкой правовой доктрине традиционно преобладает дуалистическая концепция чести [2, S. 18]. С одной стороны, честь включает в себя право индивидуума на уважение, которое ему причитается в силу его существования как личности и, следовательно, как носителя духовных и моральных ценностей (так называемая внутренняя честь) [2, S. 18]. С другой стороны, честь означает авторитет, репутацию либо социальную значимость в глазах других людей [3, S. 203], то есть его хорошая репутация в обществе (так называемая внешняя честь).

Таким образом, можно сделать вывод, что честь человека основывается не на его качествах либо поведении, а на личном достоинстве. Так называемую внутреннюю честь, в отличии от внешней чести, не нужно заслуживать, она принадлежит каждому в силу его существования.

3. Гражданско-правовая защита чести

Зашита чести в гражданском праве имеет свои особенности, которые обусловлены, прежде всего, тем, что в Гражданском Ко-

дексе Германии (далее - BGB) отсутствует норма, регулирующая рассматриваемый вопрос.

В немецком праве защита чести осуществляется посредством § 823 абз. 2 BGB в сочетании с §§ 185 ff Уголовного Кодекса Германии (далее – StGB) (клевета, злословие и оскорбление). При этом клевета и злословие предполагают распространение ложных фактов, а оскорбление включает в себя выражение неуважительного и пренебрежительного мнения.

Как подчеркивается в доктрине немецкого гражданского права, здесь гражданское право изначально связано с уголовным правом [4, S. 150]. Правонарушения в виде оскорблений, клеветы и злословия, предусмотренные §§ 185 ff. StGB, рассматриваются также как охранительный закон в смысле § 823 абз. 2 BGB³.

Гражданско-правовая защита личности согласно § 823 абз. 2 BGB в сочетании с §§ 185ff StGB, играет в Германии второстепенную роль с тех пор, как было признано общее право личности, поскольку последнее является более всеобъемлющим и предлагает дополнительную защиту. Таким образом, гражданско-правовая защита чести реализуется преимущественно посредством защиты общего права личности [5].

Немецкий BGB не содержит нормы прямо защищающей личные права, однако доктрина и судебная практика признала личные права как «другое право, специальное право» в значении § 823 абз. 1 BGB и развила из него общее право личности, которое имеет большое практическое значение. Гражданско-правовое общее право личности получило свое подтверждение Федеральным Конституционным Судом в 1973 году⁴ [6, S. 55].

Таким образом, защита чести в соответствии с гражданским правом создает особыне проблемы для доктрины основных прав [5, Rn. 205]. Это связано с тем, что BGB прямо не предусматривает защиту общего личного права, также, как и не приравнивает личную честь к абсолютным правам § 823 абз.1 BGB.

Общее право личности, которое рассматривается в более широком понимании вместе с защитой личной чести как границы свободы выражения мнения, защищает узкую личную сферу и обеспечивает поддержку тех основных условий, которые

³ BGHst 1, 288 (289).

⁴ BVerfGE 34, 269 (281).

невозможно объять другими правами⁵. Именно поэтому содержание защищаемого права невозможно описать с предельной точностью. Напротив, его выражение приобретает четкость в каждом конкретном случае применения права. Поэтому, лучше говорить об «открытом к развитию» понятии общего личного права как «рамочного права»⁶, которое позволяет гражданским судам дополнять его новыми аспектами. Таким образом, гражданско-правовое понятие чести является менее определенным, но в то же время более широким, нежели понятие чести, предусмотренное уголовным правом.

Необходимо подчеркнуть, что, авторы комментария BGB утверждают, что гражданско-правовая защита чести, прежде всего, охватывает репутацию личности и её социальную значимость [7, Рн. 79]. Однако гражданско-правовой защитой не охватывается субъективное чувство чести – чувство собственного достоинства [5, Рн. 209]. В доктрине гражданского права утверждается, что защита чести имеет свои границы. Репутация человека зависит от свободной оценки других людей и во многом зависит от его социального поведения [4, S. 150].

4. Компенсация морального вреда

Возникает вопрос, какие последствия может иметь посягательство на честь. Одним из способов защиты чести, а также, одной из более острых проблем является компенсация морального вреда⁷.

В немецком праве компенсация морального вреда предусмотрена Гражданским кодексом. Согласно § 253 BGB за вред, который не является имущественным вредом, денежная компенсация может быть востребована только в том случае, если это прямо предусмотрено законом⁸. § 253 абз. 2 BGB предусматривает четкий перечень таких случаев, а именно причинение вреда телу (т.е. физический вред), здоровью, свободе или сексуальному самоопределению. Честь не упоминается в абз. 2 § 253 BGB. То есть, фактически, в случае умаления чести возможность компенсации морального вреда законом не предусмотрена.

⁵ BVerfGE 54, 148.

⁶ BGH GRUR 1966, 693.

⁷ Здесь и далее для обобщения используется единый термин моральный вред, как более присущий отечественному праву. Переводы эквивалента морального вреда с немецкого могут различаться.

⁸ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) vom 18.08.1896. Neugefasst durch Bek. v. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738, zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 19.3.2020, BGBl. I S. 541.

⁹ BGHZ 35, 363, 367.

¹⁰ BGHZ 13, 334 = NJW 1954, 1404.

¹¹ BVerfGE 54, 148.

¹² BGHZ 128, 1.

Однако, немецкое право в этом вопросе пошло по другому пути. Несмотря на то, что защита чести путем компенсации морального вреда прямо не предусмотрена законом, а моральный вред компенсируется только в предусмотренных законом случаях, немецкие суды разработали принцип исключения для защиты чести в частности и личных неимущественных прав в целом.

Прежде всего, в этом контексте следует упомянуть право на компенсацию морального вреда, причиненного нарушением общего личного права. Несмотря на то, что общее право личности также не упоминается в § 253 BGB, установленная судебная практика предусматривает, что компенсация морального вреда может быть предоставлена в случае нарушения общего права личности [8, S. 45].

Судебная практика основывает эту защиту непосредственно на Основном Законе Германии, а именно ст. 2 абз. 1 и ст. 1 абз. 1 GG⁹. Статья 1 абз. 1 GG провозглашает человеческое достоинство неприкосновенным, а ст. 2 абз. 1 GG подчеркивает право каждого на свободное развитие своей личности. Оба эти положения трактуются вначале Верховным Судом Германии в 1954¹⁰, а затем также и Федеральным Конституционным Судом Германии¹¹ таким образом, что в взаимодействии создают единое основное право - общее право личности [9, S. 683].

Таким образом, возможность компенсации морального вреда распространяется на случаи нарушения общего личного права. Верховный Суд Германии аргументирует это тем, что «предоставление денежной компенсации основано на том, что без такого требования нарушения человеческого достоинства и чести останется без санкций, в результате чего правовая защита личности исчезнет»¹².

Общее право личности на сегодня имеет разнообразное проявление [9, S. 683], включая защиту чести. В частности, актуальны правонарушения в области прессы [8, S. 45].

Существует ряд условий компенсации морального вреда, выработанные судебной практикой и доктриной. К ним относятся

следующие.

1) Причинение серьёзного (веского) морального вреда [2, S. 46].

Для компенсации морального вреда необходимо, чтобы вред, причиненный личности, был достаточно серьёзен. Степень серьёзности вреда определяется в каждом деле индивидуально и зависит от вида и интенсивности вреда, а также устойчивости и продолжительности ущерба репутации. Важным аспектом является причина и мотивы публикации, а также конкретное содержание. К серьёзным случаям нарушения прав личности можно отнести причинение вреда интимной сфере, диффамацию, несоответствующее действительности сообщение о совершении уголовных преступлений и т.д.

2) Отсутствие какой-либо другой компенсации [2, S. 46].

Одним из условий для получения денежной компенсации за моральный вред является то, что нарушение не может быть компенсировано каким-либо другим способом. Речь идет о субсидиарном характере требования¹³. Необходимо отметить, что такой подход в доктрине частично поддается критике [7].

3) Вина

Как правило, в рассматриваемой категории дел имеет значение вина причинителя вреда.

Как утверждается в доктрине немецкого права, умаление чести по неосторожности, а также причиненный халатностью вред, не должен рассматриваться как уголовное преступление, однако согласно гражданскому праву вред, причиненный по неосторожности, возмещается. Причиной тому является то, что нарушения чести и прав личности, особенно в прессе, всегда основано на дезинформации и других ошибках [10].

Одной из наиболее острых проблем является определения размера компенсации морального вреда. Размер подлежащей выплате компенсации четко не определен и может варьироваться от случая к случаю.

В делах о нарушении чести, особенно в интернете и печатных изданиях, границы определения размера компенсации морального вреда широки и по-разному определяются от дела к делу. Суды, а также доктрина не имеют единого ответа на вопрос, насколько высоким должна быть сумма де-

нежной компенсации морального вреда для того, чтобы компенсировать личный вред. В одном сходятся авторы и критики, вред и страдания должны быть финансово сглажены. В немецком праве важным условием определения размера компенсации морального вреда является то, что размер должен быть справедливым, с учетом всех обстоятельств дела. К ним относится, например, мера и степень причинения вреда, степень виновности деликвента, причина, которая привела к причинению вреда и т.д.¹⁴.

В немецком праве компенсация морального вреда имеет двойную функцию. С одной стороны, она имеет компенсационный характер, т.е. призвана смягчать вред, нанесенный потерпевшему. С другой стороны, помимо компенсационной, существует функция удовлетворения [11] или штрафная [1, S. 12].

Помимо упомянутых функций, компенсация морального вреда в немецком праве имеет и превентивную функцию. Именно в делах об умалении чести СМИ, преобладает превентивная функция [8, S. 34], что особенно влияет на размер денежной компенсации. В случае умышленного нарушения личных прав - особенно в коммерческих целях - превентивная функция приводит к сравнительно высоким денежным компенсациям, поскольку они ощущимы для компаний-ответчиков, что должно удерживать их от будущих нарушений¹⁵. Таким образом, грубое коммерческое использование личности другого лица может быть предотвращено высокой суммой компенсации.

Необходимо подчеркнуть, что размер компенсации морального вреда в рассматриваемой категории дел значительно выше, нежели при причинении физического вреда. Полагаем, что именно преобладание превентивной функции является причиной значительной разницы в суммах компенсации. До недавнего времени, наиболее высокая сумма, присуждённая в рассматриваемой категории дел, составляла 400 000€¹⁶ [11]. Одним из примеров, который побил предыдущий рекорд, является дело по иску известного ведущего прогноза погоды в связи с многочисленными нарушениями чести СМИ путем репортажей о деле по его обвинению в изнасиловании бывшей подруги. В итоге обвинения были с него сняты. Истец запросил около 2 млн. евро в качестве компенсации

¹³ BGHZ 128, 1.

¹⁴ BGH, Beschl. v. 06.07.1955, GSZ 1/55, Rn. 1.

¹⁵ BGHZ 128, 1; OLG Hamburg, NJW 1996, 2870.

¹⁶ OLG Hamburg, GRUR-RR 2009, 438.

морального вреда. Иск был удовлетворен частично, и присужденная сумма компенсации морального вреда равнялась 530.000 €¹⁷.

Безусловно, прессы должна досконально проверять все новости и другие материалы перед публикацией. Это означает, что никакая новость или репортаж не могут быть опубликованы, пока не будет досконально проверены правдивость и источник. Полагаем, что достаточно справедливо возлагать на СМИ ответственность за опубликованные материалы, в особенности, если в них содержаться неправдивая информация, искаженные факты, клевета либо иные сведения, порочащие честь личности. В таких случаях СМИ обязаны компенсировать причиненный вред, включая моральный вред, причем размер его должен быть соответственным, дабы выполнять, помимо прочего, и превентивную функцию.

Заключение. Изложенное позволяет сделать следующие выводы.

Во-первых, право на свободное выражение мнения является основным правом и не должно каким-либо образом нарушаться в демократическом государстве. Однако, это право может затрагивать другие права – права личности. В частности, право на свободное выражение мнения противостоит праву на личную честь. И здесь важную роль играет взвешивание интересов. Однако, стремительное развитие новых технологий приводит к появлению новых возможностей доступа к личности человека и нарушения личных прав. Полагаем, что свободой выражения мнения, в некоторой степени можно частично пожертвовать в пользу усиления защиты личности в общем и защиты чести, в частности.

Во-вторых, установлено, что законодательство Германии не содержит четкого определения понятия чести, а также её регулирования. В доктрине прослеживается дуалистический подход к понятию чести – внутренняя честь и внешняя честь. Полагаем, что честь человека основывается не на

его качествах либо поведении, а на личном достоинстве. Так называемую внутреннюю честь, в отличии от внешней чести, не нужно заслуживать, она принадлежит каждому в силу его существования. Тем не менее, под гражданско-правовую защиту подпадает именно так называемая внешняя честь.

В-третьих, в ходе исследования установлено, что законодательство не содержит четких понятий чести, защиты чести, морального вреда, компенсации морального вреда. В немецком праве в этом вопросе большую роль играет судебная практика, которая путем толкования дает разъяснение в каждом отдельном случае. Полагаем, что такой подход вполне логичен и позволяет максимально учитывать обстоятельства конкретного дела, что особенно важно при применении вышеуказанных категорий.

В-четвертых, законодательное регулирование компенсации морального вреда в немецком праве ограничивается случаями, предусмотренными законом. Нарушение чести не подпадает под регулирование §253 BGB. Однако, здесь важную роль играет судебная практика. Именно так называемое право, созданное судьями, позволяет компенсировать моральный вред, причиненный чести, а также другие случаи нарушения общего права личности, в Германии. Таким образом, в немецком праве в делах о компенсации морального вреда и защиты права на честь большую роль играет судебная практика.

В-пятых, установлено, что в рассматриваемой категории дел суммы компенсации морального вреда, как правило, значительны по сравнению с другими категориями дел, включая причинения физического вреда. Это объясняется преобладанием превентивной функции в делах массмедиа и нарушения чести. Такой подход основан на идеи предотвращения деликвента от повторения нарушения, что может привести к более высокой сумме компенсации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gounalakis, G., *Persönlichkeitsschutz und Geldersatz*, AfP, 1998, S. 10-25.
2. Witzleb, N., *Geldansprüche bei Persönlichkeitsverletzungen durch Medien*, Mohr Siebeck, Tübingen 2002, 517 S.
3. Peifer, K. N., *Individualität im Zivilrecht*, Jus Privatum 52, 1. Aufl., Mohr Siebeck, Tübingen 2001, 617 S.

¹⁷ LG Köln, 22.06.2011 - 28 O 951/10; OLG Köln, Urt. v. 12.07.2016, 15 U 175/15; LG Köln, 30.09.2015 - 28 O 2/14. Angerufen am 15.08.2021 von URL: <https://openjur.de/u/859012.html>; BGH, 23.07.2018 - VI ZR 352/16. Angerufen am 15.08.2021 von URL: <https://openjur.de/u/2115239.html>

4. Schwab, D., Löhnig, M., *Einführung in das Zivilrecht*, 18. Aufl., C.F. Müller, Heidelberg 2010, 461 S.
5. Maunz, Th., Dürig, G., *Grundgesetz Kommentar*, B. I., 88. Aufl., C.H. Beck, München 2019, Art. 5, S. 1-93.
6. Lüssmann, N., *Persönlichkeitsschutz und „Comedy“*, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2008, 285 S.
7. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch - BGB, Hrsg. H. Oetker; R. Rixecker; F. J. Säcker, B. I, C.H. Beck, München 2018, 2886 S.
8. Gsell, B., *Der Ersatz von Nichtvermögensschäden im deutschen Recht*, in: Sesta, M. u. a. (Hrsg.), *Jahrbuch für Italienisches Recht – B. 24. Wirtschaftsrecht, Schadensrecht, Familienrecht*, 2011, S. 29-49.
9. Staake, M., von Bressendorf, T., *Grundfälle zum deliktischen Schutz des allgemeinen Persönlichkeitsrechts*, JuS 2015, S. 683-688.
10. Ehmann, H., *Das allgemeine Persönlichkeitsrecht. Zur Transformation unmoralischer in unerlaubte Handlungen*, in: Canaris, C. W. et al, *50 Jahre Bundesgerichtshof, Festgabe aus der Wissenschaft*, Bd. I, Beck, München 2000, S. 613-689.
11. Behr, V., *Strafschadensersatz im deutschen Recht – Wiederauferstehung eines verdrängten Phänomens*, ZJS, 2010, S. 292-296.

REFERENCES

1. Gounalakis, G., *Persönlichkeitsschutz und Geldersatz*, AfP, 1998, S. 10-25.
2. Witzleb, N., *Geldansprüche bei Persönlichkeitsverletzungen durch Medien*, Mohr Siebeck, Tübingen 2002, 517 S.
3. Peifer, K. N., *Individualität im Zivilrecht*, Jus Privatum 52, 1. Aufl., Mohr Siebeck, Tübingen 2001, 617 S.
4. Schwab, D., Löhnig, M., *Einführung in das Zivilrecht*, 18. Aufl., C.F. Müller, Heidelberg 2010, 461 S.
5. Maunz, Th., Dürig, G., *Grundgesetz Kommentar*, B. I., 88. Aufl., C.H. Beck, München 2019, Art. 5, S. 1-93.
6. Lüssmann, N., *Persönlichkeitsschutz und „Comedy“*, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2008, 285 S.
7. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch - BGB, Hrsg. H. Oetker; R. Rixecker; F. J. Säcker, B. I, C.H. Beck, München 2018, 2886 S.
8. Gsell, B., *Der Ersatz von Nichtvermögensschäden im deutschen Recht*, in: Sesta, M. u. a. (Hrsg.), *Jahrbuch für Italienisches Recht – B. 24. Wirtschaftsrecht, Schadensrecht, Familienrecht*, 2011, S. 29-49.
9. Staake, M., von Bressendorf, T., *Grundfälle zum deliktischen Schutz des allgemeinen Persönlichkeitsrechts*, JuS 2015, S. 683-688.
10. Ehmann, H., *Das allgemeine Persönlichkeitsrecht. Zur Transformation unmoralischer in unerlaubte Handlungen*, in: Canaris, C. W. et al, *50 Jahre Bundesgerichtshof, Festgabe aus der Wissenschaft*, Bd. I, Beck, München 2000, S. 613-689.
11. Behr, V., *Strafschadensersatz im deutschen Recht – Wiederauferstehung eines verdrängten Phänomens*, ZJS, 2010, S. 292-296.

УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СОГЛАШЕНИЙ ПО МОРСКОМУ ПРАВУ К АКВАТОРИИ КАСПИЯ

Салимгерей Арон Аманжолович

Директор Института государства и права Казахского национального университета имени аль-Фараби, кандидат юридических наук, доцент г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aronsalimgerej@gmail.com

Аннотация. На V саммите в Актау (Республика Казахстан) 12 августа 2018 года пятью прикаспийскими государствами была принята Конвенция о правовом статусе Каспийского моря. Но главный вопрос, который прикаспийские государства не смогли решить с 1992 года, не был решен в тексте Конвенции, а именно не определено – Каспий является замкнутым морем или международным озером? Это не позволяет прикаспийским странам применять сформированные в течение длительного времени нормы международного морского права и практики международных озер на акваторию Каспия. В статье обосновывается вывод - условия применения международных соглашений по морскому праву к акватории Каспия зависят от общего согласия всех прикаспийских государств, т.к. сформулированное определение в статье I Конвенции о правовом статусе Каспийского моря не позволяет классифицировать его как море или озеро. Установление чёткого юридического определения понятия Каспийского моря в статье I Конвенции 2018 года позволило бы создать условия для перехода Сторон к практическому решению вопроса на основе разработанных международным сообществом правовых норм. В Казахстане многие государственные органы страны нередко обосновывают применимость международных соглашений по морскому праву на морскую акваторию Каспийского моря. Однако применить его положения на акваторию Каспийского моря, как это хотят уполномоченные органы страны, Казахстан в одностороннем порядке не может, поскольку требуется согласие других 4 прикаспийских стран.

В представленной статье автор обосновывает заключения отдельного регионального соглашения прикаспийских стран о применимости положений международного морского права к морской акватории Каспийского моря. Для этого необходимо закрепление в статье I Конвенции положения о том, что Каспий не только водоём (более широкое понятие), а признать его как замкнутое море, поскольку неопределенность не позволяет эффективно использовать морские ресурсы Каспийского моря и не даёт возможность транзита всеми транспортными средствами и доступа к другим морям и Мировому океану, закрепленного в ряде универсальных международных договоров.

Ключевые слова: замкнутое море, международное озеро, международный договор, морское право.

КАСПИЙ АКВАТОРИЯСЫНА ТЕҢІЗ ҚҰҚЫҒЫ БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КЕЛІСІМДЕРДІ ҚОЛДАНУ ШАРТТАРЫ

Арон Аманжолұлы Сәлімгерей

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Мемлекет
және құқық институтының директоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент;
Алматы, қазақстан Республикасы; e-mail: aronsalimgerej@gmail.com

Аннотация. 2018 жылғы 12 тамызда Ақтаудағы (Қазақстан Республикасы) V саммите Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияны бес Каспий маңы мемлекеті қабылдады. Бірақ Каспий маңы мемлекеттерінің 1992 жылдан бастап шеше алмаган басты мәселесі Конвенция мәтінінде шешілген жоқ, атап айтқанда, Каспий жабық теңіз немесе халықаралық көл болып табыла ма? Бұл Каспий маңы елдеріне Каспий теңізінің суларына халықаралық теңіз құқығының нормаларын және ұзақ уақыт бойы қалыптасқан халықаралық көлдердің практикасын қолдануға мүмкіндік бермейді. Мақалада Каспий теңізіне теңіз құқығы жөніндегі халықаралық келісімдерді қолдану шарттары барлық Каспий маңы мемлекеттерінің жалпы келісіміне байланысты деген тұжырым негізделеді, өйткені Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияның I-бабында тұжырымдалған анықтама оны теңіз немесе көл ретінде жіктеуге мүмкіндік бермейді. 2018 жылғы Конвенцияның I-бабында Каспий теңізі ұғымының нақты заңдық анықтамасын белгілеу Тараптардың халықаралық қоғамдастық әзірлеген құқықтық нормалар негізінде мәселені іс жүзінде шешуға көшүй үшін жағдай жасар еді. Қазақстанда елдің көптеген мемлекеттік органдары теңіз құқығы жөніндегі халықаралық келісімдердің Каспий теңізінің теңіз акваториясына қолданылуын жүйе негіздейді. Алайда Қазақстан өз ережелерін елдің уәкілетті органдары қалағандай Каспий теңізіне біржсақты тәртіппен қолдана алмайды, өйткені қалған 4 Каспий маңы елінің келісімі талап етіледі. Ұсынылған мақалада автор Каспий маңы елдерінің халықаралық теңіз құқығы ережелерінің Каспий теңізінің теңіз айдынына қолданылуы туралы Жеке өңірлік келісім жасасуын негіздейді. Ол үшін Конвенцияның I-бабында Каспий тек су кеңістігі (негұрлым кең ұғым) болып қана қоймай, оны жабық теңіз деп тану туралы ережені бекіту қажет, өйткені белгісіздік Каспий теңізінің теңіз ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік бермейді және көліктің барлық түрлерімен транзитті жүзеге асыруға жаңе бірқатар әмбебап халықаралық шарттарда бекітілген басқа теңіздер мен мұхиттарға қол жеткізуға мүмкіндік бермейді.

Түйін сөздер: жабық теңіз, халықаралық көл, Халықаралық келісім, теңіз құқығы.

CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF INTERNATIONAL AGREEMENTS ON THE LAW OF THE SEA TO THE CASPIAN SEA

Salimgerey Aron Amanzholovich

Director of the Institute of State and Law Al-Farabi KazNU,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Almaty,
Republic of Kazakhstan; e-mail: aronsalimgerej@gmail.com

Abstract. At the V Summit in Aktau (Republic of Kazakhstan) on August 12, 2018, five Caspian littoral States adopted the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. But the main issue that the Caspian states have not been able to solve since 1992 has not been resolved in the text of the Convention, namely, it is not defined – is the Caspian a closed sea or an international lake? This does not allow the Caspian countries to apply the norms of international maritime law and the practice of international lakes that have been formed for a long time to the waters of the Caspian Sea. The article substantiates the conclusion that the conditions for the application of international agreements on the law of the sea to the Caspian Sea depend on the general consent of all Caspian states, since the definition formulated in article 1 of the Convention on the Legal

Status of the Caspian Sea does not allow classifying it as a sea or lake. The establishment of a clear legal definition of the concept of the Caspian Sea in article 1 of the 2018 Convention would create conditions for the Parties to move to a practical solution of the issue on the basis of legal norms developed by the international community. In Kazakhstan, many state bodies of the country often justify the applicability of international agreements on the law of the sea to the marine area of the Caspian Sea. However, Kazakhstan cannot unilaterally apply its provisions to the Caspian Sea, as the authorized bodies of the country want, since the consent of the other 4 Caspian countries is required.

In the presented article, the author substantiates the conclusion of a separate regional agreement of the Caspian countries on the applicability of the provisions of international maritime law to the marine area of the Caspian Sea. To do this, it is necessary to consolidate in article 1 of the Convention the provision that the Caspian is not only a body of water (a broader concept), but to recognize it as a closed sea, since uncertainty does not allow efficient use of the marine resources of the Caspian Sea and does not allow transit by all means of transport and access to other seas and oceans, enshrined in a number of universal international treaties. At the V summit in Aktau (Republic of Kazakhstan) on August 12, 2018, the five Caspian states adopted the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. But the main question that the Caspian states have not been able to resolve since 1992 has not been resolved in the text of the Convention, namely, it is not defined - is the Caspian an enclosed sea or an international lake? This does not allow the Caspian countries to apply the norms of international maritime law and practice of international lakes that have been formed for a long time to the Caspian water area

Keywords: closed sea, international lake, international treaty, maritime law.

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_87

Введение. Законом Республики Казахстан от 8 февраля 2019 года была ратифицирована Конвенция о правовом статусе Каспийского моря¹, принятая на V саммите в Актау 12 августа 2018 года пятью прикаспийскими государствами – Азербайджанской Республикой, Исламской Республикой Иран, Российской Федерации, Туркменистаном и Республикой Казахстан.

Казахстанский сектор Каспийского моря по доказанным запасам углеводородных ресурсов на континентальном шельфе позволяет Республике Казахстан стать одним из крупнейших мировых экспортёров углеводородного сырья, а также как государство, оказывающее непосредственное влияние на мировую конъюнктуру мирового рынка нефти.

По оценкам экспертов, Каспий – это 19% мировых запасов нефти, 45% мировых запасов газа., а ещё 90% запасов осетровых, а значит, ценного экспортного товара – икры. Всё вместе астрономическая сумма в любой валюте². Только на месторождении «Кашаган», открытие которого считается одним из крупнейших за вторую половину XX века, и расположеннное на казахстанском секторе Ка-

спия – доказанные запасы нефти превышают 35 миллиардов баррелей (158.99 литра). Такие запасы в финансовом выражении, при современной котировке от 50 до 80 долларов за баррель нефти примерно составляют 450 миллиардов долларов. При этом необходимо учесть долю участия Казахстана в проекте «Кашаган», себестоимость добычи нефти (значительно выше, чем в странах Персидского залива), извлекаемые запасы нефти (только до трети от общих запасов) организационных, технических и транспортных расходов, бонусы, роялти и других налогов, Соглашения о разделе продукции и другие факторы – и с учётом таких обстоятельств ожидается значительное увеличение финансовой прибыли Казахстана, которая должна позитивно повлиять на ВВП и бюджет страны. Причем приведенные показатели касаются только одного нефтегазового месторождения в казахстанском секторе Каспийского моря, без учета нефтегазоконденсатного месторождения «Курмангазы» и других перспективных запасов в казахстанском секторе Каспийского моря.

Однако для эффективного освоения нефтегазовых ресурсов Каспийского моря, по-

¹ Закон Республики Казахстан от 8 февраля 2019 года № 222-VI ЗРК «О ратификации Конвенции о правовом статусе Каспийского моря» // Источник <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000222>

² Поровну – не значит справедливо: как делят богатейшее Каспийское море // Источник на 12.08.2018: <https://mir24.tv/news-/16317654/porovnu-ne-znachit-spravedlivo-kak-delyat-bogateishhee-kaspiiskoe-more>

мимо действующего национального права, Казахстану требуется соответствующая межгосударственная правовая основа.

Если за 30-летний период независимого развития страны создана необходимая законодательная основа (Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года (*с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.*), Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года «О недрах и недропользовании» (*с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.*), Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года, Закон Республики Казахстан от 20 июля 2011 года «О государственном регулировании производства и оборота отдельных видов нефтепродуктов» (*с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.01.2021 г.*)), регламентирующие все аспекты, связанные с освоением нефтегазовых ресурсов Каспийского моря, то на межгосударственном уровне с участием пяти прикаспийских государств, правовой статус и режим использования в акватории Каспия нельзя считать полностью разрешенным.

Материалы и методы. Важно отметить: специальная рабочая группа сформированная из представителей 5 прикаспийских стран на протяжении многих лет на основе межгосударственных переговоров, саммитов глав Азербайджана, Ирана, Казахстана, России и Туркменистана, рабочих встреч разрабатывала проект новой Конвенции по правовому статусу Каспийского моря. В процессе работы использовались все необходимые научные, информационные, статистические, исторические, правовые, политические и другие необходимые материалы, необходимые для подготовки указанного документа. Также приглашались ведущие специалисты в сфере международного и национального права для обсуждения наиболее актуальных проблем, связанных с правовым статусом Каспия.

В преамбуле Конвенции о правовом статусе Каспийского моря от 12 августа 2018 года закреплено, что участники Конвенции – государства, расположенные на побережье Каспийского моря, – Азербайджанская Республика, Исламская Республика Иран, Республика Казахстан, Российская Федерация и Туркменистан, основываясь на принципах и нормах Устава Организации Объединенных Наций и международного права, учитывая климат сотрудничества, добрососедства и взаимопонимания между Сторо-

нами, руководствуясь желанием углублять и расширять добрососедские отношения между Сторонами, исходя из того, что Каспийское море имеет для Сторон жизненно важное значение, и только они обладают суверенными правами в отношении Каспийского моря и его ресурсов, подчёркивая, что решение вопросов, касающихся Каспийского моря, относится к исключительной компетенции Сторон, признавая политическое, экономическое, социальное и культурное значение Каспийского моря, сознавая свою ответственность перед нынешним и будущими поколениями за сохранение Каспийского моря, устойчивое развитие региона, убежденные в том, что настоящая Конвенция будет способствовать развитию и укреплению сотрудничества между Сторонами, содействовать использованию Каспийского моря в мирных целях, рациональному использованию его ресурсов, изучению, защите и сохранению его природной среды, стремясь создать благоприятные условия для развития взаимовыгодного экономического сотрудничества на Каспийском море, учитывая произошедшие в регионе Каспийского моря изменения и процессы на geopolитическом и национальном уровнях, имеющиеся договоренности между Сторонами и в связи с этим – необходимость совершенствования правового режима Каспийского моря, договорились принять положения, включенные в Конвенцию.

Таким образом, Конвенция 2018 года создала необходимые правовые основы взаимодействия пяти прикаспийских государств, а также открывает для них новые возможности – как локальные, так и в плане развития сотрудничества со всеми соседями по акватории Каспия.

В Конвенцию включены положения целого ряда двусторонних и многосторонних соглашений, заключенных прикаспийскими государствами, в том числе: Соглашение от 6 июля 1998 года о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование между Республикой Казахстан и Российской Федерацией и Протокол к данному Соглашению от 13 мая 2002 года; Соглашение от 29 ноября 2001 года между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой о разграничении дна Каспийского моря и Протокол к данному Соглашению от 27 февраля 2003 года; Соглашение от 14 мая 2003 года о точке стыка линий разграничения сопредельных участков дна

Каспийского моря; Соглашение от 2 декабря 2014 года между Республикой Казахстан и Туркменистаном о разграничении дна Каспийского моря; Соглашение от 29 сентября 2014 года о сотрудничестве в сфере предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций в Каспийском море; Рамочная конвенция от 4 ноября 2003 года по защите морской среды Каспийского моря; Соглашение от 18 ноября 2010 года о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море; Протокол от 12 августа 2011 года о региональной готовности, реагировании и сотрудничестве в случае инцидентов, вызывающих загрязнение нефтью к Рамочной конвенции от 4 ноября 2003 года по защите морской среды Каспийского моря; Соглашение от 29 сентября 2014 года о сотрудничестве в области гидрометеорологии Каспийского моря; Соглашение от 29 сентября 2014 года о сохранении и рациональном использовании водных биологических ресурсов Каспийского моря.

Результаты. В целом, анализ текста Конвенции о правовом статусе Каспийского моря свидетельствует о практическом решении очень сложной и противоречивой позиции прикаспийских стран, чтобы этот универсальный юридический документ урегулировал бы весь комплекс каспийских проблемных вопросов с учётом интересов всех сторон. Специальной рабочей группой в рамках переговорного процесса была проведена очень большая работа по разработке всеобъемлющего документа, регулирующего правовой режим Каспийского моря. При этом большинство положений Конвенции 2018 года, разработанные с участием казахстанской стороны, учитывают её национальные интересы на Каспии. И как справедливо подчеркнул Елбасы Н.А. Назарбаев: «Конвенция является своего рода конституцией Каспийского моря, она призвана урегулировать весь комплекс вопросов связанных с правами и обязательствами прибрежных стран, а также стать гарантом безопасности стабильности и процветание региона в целом»³.

Однако на сегодняшний день стоит проблема юридического понятия самого Каспийского моря. Тема носит междисциплинарный характер. Все знают, что правовой спор по определению нового правового статуса Каспийского моря длился с 1992 года, но все эти проблемы недостаточно опреде-

лены в Конвенции 2018 года, и поэтому обсуждаются до сих пор.

Конечно, проблема статуса Каспийского моря весьма актуализировалась после распада СССР, когда вместо двух прикаспийских государств (Ирана и СССР) стало пять прикаспийских государств (Иран, Азербайджан, Казахстан, Россия и Туркмения), хотя проблема Каспийского моря реально стала рассматриваться ранее, со второй половины XX века.

Главный вопрос, который прикаспийские государства не смогли решить с 1992 года, не был решен в тексте Конвенции о правовом статусе Каспийского моря 2018 года, а именно определение понятия Каспия – это замкнутое море или международное озеро?

Во 2-м абзаце статьи 1 Конвенции установлено: «Каспийское море – окруженный сухопутными территориями Сторон водой, берега которого нанесены на морские навигационные карты масштаба 1:750 000 Главного управления навигации и океанографии Министерства обороны Российской Федерации (город Санкт-Петербург, номер 31003, архивное издание 17 апреля 1997 года, отпечатано в 1998 году; номер 31004, архивное издание 4.07.1998 года, отпечатано в 1999 году; номер 31005, архивное издание 16.11.1996 года, отпечатано в 1998 году), заверенные копии, которых прилагаются к настоящей Конвенции и являются её неотъемлемой частью».

Такое нечеткое правовое определение Каспия во многом основано на позиции Российской Федерации в переговорном процессе и поддержавшей её Исламской Республики Иран, которые целенаправленно исключили применимость чёткого юридического и географического определения Каспийского моря. Во многом такая позиция объяснялась целенаправленной политикой по исключению двух вариантов решения статуса Каспия – море или озеро?

Не совсем удачное определение Каспийского моря не позволяет прикаспийским странам применять сформированные в течение длительного времени нормы международного морского права и практики международных озер на акваторию Каспия. Ещё в 1996 году, до заключения первых межгосударственных соглашений по статусу Каспия, Ю.Е. Федоров писал: «российскими дипломатами и экспертами вводится новое понятие – «внутриконтинентальный водо-

³ Конституция Каспийского моря // Казахстанская правда. – 2018. – 13 авг. - С. 6. Источник: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/konstitutsiya-kaspiskogo-morya>

ем», который не является ни озером, ни замкнутым морем. Возникает в этой связи естественный вопрос – чем, собственно, в этом случае является Каспийское море, ибо в географии известны либо моря, либо озера? При этом термин «внутриконтинентальный водоем» сам по себе ничего не объясняет, ибо и озера, и замкнутые моря, и даже пруды относятся к этой категории. Элементарная логика требует, чтобы было дано более или менее исчерпывающее объяснение того, почему Каспийское море не является ни морем и ни озером, какова же его географическая природа» [1, с. 18].

Обсуждение. Такая неопределенность в названии Каспийского моря с точки зрения правового содержания не позволяет в одностороннем порядке применять международные соглашения по морскому праву к акватории Каспия, как и практику государств по использованию международных озер.

Сказанное не означает запрет по применимости положений международных соглашений к морской акватории Каспийского моря – вопрос состоит в пятистороннем согласии всех прикаспийских государств и по каждому предмету договора.

Во многом на такую неопределенность с юридическим и географическим определением Каспийского моря, повлияли следующие обстоятельства:

1) по мнению большинства исследователей, содержащееся в ст. 122 Конвенции ООН по морскому праву 1982 года определение замкнутых и полузамкнутых морей не даёт четкого правового и географического критерия, согласно которому можно было бы отнести какой-либо водоём кенным морям. Согласно определению, закрепленному в статье 122 части IX Конвенции ООН по морскому праву, «замкнутое или полузамкнутое море» означает залив, бассейн или море, окруженное двумя или более государствами и сообщающееся с другим морем или океаном через узкий проход или состоящее полностью, или главным образом, из территориальных морей и исключительных экономических зон двух или более прибрежных государств»⁴.

Причём, ключевым элементом в содержании статьи 122 Конвенции ООН по морскому праву, по мнению большинства исследователей, является факт естественной связи замкнутого или полузамкнутого моря с другим морем, которого нет в случае с Каспийским

морем. В этой связи Ю.Г. Барсегов отмечает: «В действительности же уникальная ситуация Каспийского моря Конвенцией ООН по морскому праву не охватывается. В частности, ст.ст. 122 и 123 Конвенции относятся к бассейнам или морям, окруженным двумя или более государствами, и сообщающимися с другим морем или океаном через узкий проход. В этом их принципиальное отличие от Каспия: именно наличие прохода, соединяющего пространство замкнутого или полузамкнутого моря с Мировым океаном, не позволяет исключить в нем морепользование со стороны неприбрежных стран» [2, с. 4].

2) Каспийское море в международных соглашениях не рассматривалось как часть Мирового океана (понятие Мирового океана в международном праве применимо ко всем морским пространствам) и исключалось из территориальной сферы действия в международных конвенциях в сфере морского права. Например, в ст. 5 Международной конвенции о грузовой марке, принятой в Лондоне 5 апреля 1966 г., Стороны определили, что ничто в настоящей Конвенции не применяется к судам, совершающим плавание исключительно по Великим Озерам Северной Америки и по реке Святого Лаврентия в пределах, ограниченных на востоке прямой линией, в Каспийском море, по рекам Ла-Плата, Парана и Уругвай и т.д. Аналогичным образом Каспийское море исключено из сферы действия Международной конвенции по обмеру судов 1969 года.

3) На начальном этапе Каспийской проблемы наиболее остро стоял ключевой вопрос, который должен был непосредственным образом определить его правовой статус, а именно: является ли Каспий замкнутым морем, согласно Конвенции ООН по морскому праву 1982 года, или пограничным озером. Причем, ключевым элементом в содержании определения ст. 122 Конвенции ООН, по мнению большинства исследователей, является факт естественной связи замкнутого или полузамкнутого моря с другим морем, которого нет в случае с Каспийским морем.

Но вышеприведённые нормы не ставят точку в вопросе о том, является ли Каспий морем или нет. И главное здесь не столько в том, что Каспий не имеет естественной связи с Мировым океаном и поэтому не может считаться морем, сколько в нежелании при-

⁴ Морское право: официальный текст Конвенции ООН по морскому праву. С приложениями и предметным указателем. – ООН, Нью-Йорк, 1984.

знать его замкнутым морем другими прикаспийскими странами. Казахстан изначально выступал за применимость ключевых положений Конвенции ООН по морскому праву 1982 году на акваторию Каспия.

4) Из-за разногласий в позициях сторон по определению правового статуса Каспийского моря было решено: не поднимать вопрос о том, является ли он морем или озером в заключаемых соглашениях. Вследствие этого в тексте Конвенции по правовому статусу Каспия отсутствует упоминание о юридической природе Каспия.

При постановке вопроса о том, как квалифицировали СССР и Иран Каспий – морем или озером, можно отметить следующее: стороны руководствовались международными нормами, применимыми к закрытым морям, что подтверждается рядом межгосударственных документов и правовыми актами двух государств. Например, в письмах о Каспийском море Стороны отмечали, что оно рассматривается как советско-иранское море [3, с.73]. Согласно ст. 15 Договора о торговле и мореплавании от 25 марта 1940 г. Стороны установили, что в отношении санитарных мер, подлежащих применению к судам одной из них, находящимся в портах другой Стороны на Каспийском море, будут применяться постановления Международной Санитарной Конвенции, подписанный в Париже 26 июня 1926 года с учётом тех оговорок, которые были сделаны каждой из Договаривающихся Сторон при подписании этой Конвенции. Кроме того, был установлен один из важнейших принципов морского права в ст. 12 данного Договора – свобода рыболовства на всей водной акватории Каспия за исключением 10-мильной рыболовной зоны (тогда как при озерном статусе такая свобода, как правило, исключается). В 1955 году к ст. 2 Закона «О континентальном шельфе» Иран добавил положение о том, что в отношении Каспийского моря основой деятельности является международное право, относящееся к замкнутым морям.

В большинстве юридических изданий советскими юристами Каспий рассматривался как замкнутое море. С.В. Молодцов, классифицируя моря на открытые и закрытые, к последним относил Чёрное, Балтийское и Каспийское моря [4, с. 222]. Несколько иная классификация замкнутых морей представлена советским юристом А.С. Баховым, который выделял три категории замкнутых морей: 1) полностью замкнутые террито-риями двух или нескольких государств, не

сообщающиеся с открытым морем (Каспийское море); 2) окруженные территориями двух или более государств, сообщающиеся с другими морями через один или несколько узких проливов, режим которых регулируется международной конвенцией (*Черное и Балтийское моря*); 3) окруженные территориями двух или нескольких государств и со-общающиеся с другими морями (Японское море, не имеющее конвенционного регулирования) [5, с. 53].

Здесь необходимо подчеркнуть, что, начиная со второй половины 70-х годов XX века (в период 3-й Кодификации норм морского права) по настоящее время, стало появляться всё больше работ юристов-международников, считающих Каспий пограничным озером. В их числе следует выделить Р.Ф. Мамедова, посвятившего актуальным вопросам Каспия, замкнутым морям и озерам большое количество научных трудов. «Определение международно-правового статуса Каспия как пограничного озера», – по утверждению Р.Ф. Мамедова, – «существуется не столько из юридических соображений, сколько в силу наличия здесь обширных углеводородных ресурсов. Учитывая жизненно важные экономические интересы прибрежных го-сударств, точки зрения всех прикаспийских государств должны быть подвергнуты се-рьезным обсуждениям» [6, с.225].

К числу немногих исследователей, считающих, что Каспий – море, относится С.Д. Дьяченко, который пишет: «Каспийское море с географической точки зрения часто определяют как крупнейшее озеро Земли. Однако такое определение небесспорно, ведь, судя по его размерам, истории его раз-вития (Каспий был частью обширного древ-него моря) и ряду других характеристик, Ка-спий скорее является морем, нежели озером. Такая двойственность в определении таит в себе важные юридические последствия» [7].

В ходе переговорного процесса Казахстан изначально придерживался компромиссного подхода, учитывавшего интересы всех прибрежных стран. По этой причине позиция Казахстана по основным аспектам правово-го статуса Каспия, которая была распространена в качестве официального документа ООН в 1997 году, до принятия в 2018 году Конвенции оставалась последовательной и неизменной.

В частности, Казахстаном предлагалось распространить на Каспийское море отдельные положения Конвенции ООН по морско-му праву 1982 года, касающиеся режимов

различных участков моря, при том понимании, что эти нормы подлежат соответствующей адаптации на основе согласованной воли прибрежных государств. В этой связи, при принятии главами прикаспийских государств политического решения по вопросу разграничения и режима каспийской акватории за основу был взят казахстанский подход о необходимости установления в Каспийском море территориальных вод, рыболовных зон и общего водного пространства, что нашло отражение в статье 5 Конвенции: «Акватория Каспийского моря разграничивается на внутренние воды, территориальные воды, рыболовные зоны и общее водное пространство» и других положениях Конвенции. С данным вопросом тесно связана проблематика установления исходных линий, от которых отмеряется ширина соответствующих морских зон.

Республика Казахстан считала целесообразным при построении таких линий исходить из общепризнанной методики, основанной на Конвенции ООН по морскому праву 1982 года, а также учитывать имеющиеся договоренности прикаспийских государств по вопросу ширины территориальных вод. Но в статье 1 Конвенции 2018 года, была включена норма: «Нормальная исходная линия» – линия среднемноголетнего уровня Каспийского моря на отметке минус 28,0 метров относительно нуля Кронштадтского футштока Балтийской системы высот 1977 года, расположенная на материковой части прикаспийского государства или на его островах, указанная на официально признанных прикаспийским государством картах крупного масштаба». Хотя включение такого правила отличное от положений Конвенции ООН по морскому праву 1982 года никоим образом не затронуло позиции и интересы Казахстана.

В отношении разграничения дна и недр Каспийского моря Казахстан придерживался позиции о том, что их необходимо разделить между прикаспийскими государствами на зоны, в пределах которых они будут обладать суверенными правами на ведение разведки и разработки природных ресурсов каспийского шельфа. Разграничение дна Каспийского моря целесообразно осуществить в соответствии с существующей международной методикой и мировой практикой на основе договоренностей сопредельных и противолежащих государств с учётом общепризнанных норм международного права. Казахстан всегда выступал за закрепление в

Конвенции о правовом статусе Каспийского моря права внутриконтинентальных прикаспийских государств на свободу транзита всеми транспортными средствами и доступа к другим морям и Мировому океану, закрепленных в ряде универсальных международных договорах.

Заключение. Приведенный анализ статьи показал - условия применения международных соглашений по морскому праву к акватории Каспия зависят от общего согласия всех прикаспийских государств, т.к. сформулированное определение в статье 1 Конвенции о правовом статусе Каспийского моря не позволяет классифицировать его как море или озеро. Установление чёткого юридического определения понятия Каспийского моря в статье 1 Конвенции 2018 года позволило бы создать условия для перехода Сторон к практическому решению вопроса на основе разработанных международным сообществом правовых норм.

В Казахстане многие государственные органы страны нередко обосновывают применимость международных соглашений по морскому праву на морскую акваторию Каспийского моря. Например, Протокол 2005 года к Протоколу о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности стационарных платформ, расположенных на континентальном шельфе – Казахстан ратифицировал в 2016 году и планировал применить его положения на морскую акваторию Каспийского моря. Однако применить его положения на акваторию Каспийского моря, как это хотят уполномоченные органы страны, Казахстан в одностороннем порядке не может, поскольку требуется согласие других 4 прикаспийских стран. Безусловно, применять признанные Казахстаном международные соглашения Казахстан может только в казахстанском секторе моря, но насколько эффективно будет применение таких норм. Например, статья 5 Протокола 2005 года к Протоколу о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности стационарных платформ, расположенных на континентальном шельфе (ратифицированный Казахстаном 15 марта 2016 года), предусматривает, что каждое государство-участник принимает такие меры, какие могут оказаться необходимыми для установления своей юрисдикции в отношении преступлений и любое государство-участник, которое установило юрисдикцию, уведомляет об этом Генерального секретаря Международной морской организации. Приведенный при-

мер, наглядно показывает неэффективное применение в одностороннем порядке международных соглашений по морскому праву в казахстанском секторе Каспийского моря, т.к. применяемая юрисдикция не будет обеспечена институтом Международной морской организации и не может быть обеспечена всеми прикаспийскими государствами.

Прикаспийским странам для более действенного освоения морских ресурсов Каспийского моря не следует «изобретать новый велосипед», а применять доказавшую свою действенность международно-правовую практику государств по освоению морских пространств. И самое главное обстоятельство здесь заключается в том, что, как таковое признание, можно было бы рассматривать, как региональное соглашение о применимости норм международного морского права в решении правового статуса Каспия с учётом его особенностей. При этом важно подчеркнуть, что в современном международном праве нет каких-либо запрещающих норм, которые отрицали бы применимость Конвенции ООН по морскому праву и других международных актов относительно к таким крупнейшим водоёмам, как Каспий.

В заключении хотелось бы особо отметить, непосредственно с началом нефтегазовой деятельности на Каспийском море увеличилась гибель морских животных, которая практически отсутствовала во времена, когда была запрещена хозяйственная деятельность на море. Международная и зарубежная практика по освоению ресур-

сов моря показывает неизбежность нанесения экологического ущерба окружающей среде Каспия при разработке минеральных ресурсов моря. О приоритете биологических ресурсов над углеводородными ресурсами Каспия свидетельствует практика СССР, когда до распада Советского Союза Каспийское море обеспечивало значительные потребности в рыбных ресурсах страны, и где была установлена единая система управления, регулируемая общесоюзными нормативными правовыми актами. Причем отметим, что в 60–70-е г. XX века руководству СССР уже было известно о наличии громадных нефтегазовых ресурсов в северной части Каспийского моря. Но, исходя из интересов сохранения морского промысла, приоритет был отдан рыбным ресурсам. Об исключительной значимости рыбных ресурсов Каспия для народного хозяйства СССР свидетельствуют Постановления Совета Министров КазССР 1974 года и Совета Министров РСФСР 1975 года «Об объявлении заповедной зоны в северной части Каспийского моря», где допускалось развитие только рыбного хозяйства и водного транспорта. Поэтому перед Республикой Казахстан стоит очень сложная задача – независимо от юридического определения Каспийского моря обеспечить баланс интересов в акватории Каспийского моря и не допустить возникновения неблагоприятных последствий за счет ущемления биологических ресурсов моря.

ЛИТЕРАТУРА

1. Федоров Ю.Е. Правовой статус Каспийского моря // Исследование ЦМИ МГИМО. – 1996. – № 8. - 36 с.
2. Барсегов Ю.Г. Каспий в международном праве и мировой политике. М.: ИМЭМО, 1998. - 64 с.
3. Шестопалов В.Я. Проблема делимитации континентального шельфа Персидского залива. – М., 1982. – 327 с.
4. Молодцов С.В. Территория в международном праве. Международное право. – М.: Госюриздат, 1957. – 471 с.
5. Бахов А.С. Военно-морской международно-правовой справочник. – М.: Воениздат, 1956. – 351 с.
6. Мамедов Р.Ф. Международно-правовой статус Каспийского моря: вчера, сегодня, завтра. – Баку: Азернешинер, 2006. – 456 с.
7. Дьяченко С.Б. Проблема правового статуса Каспийского моря // Московский журнал международного права. – 1995. – № 3. – С. 71.

REFERENCES

1. Fedorov Ju.E. *Pravovoj status Kaspijskogo morja // Issledovanie CMI MGIMO.* – 1996. – № 8. – 36 s.
2. Barsegov Ju.G. *Kaspij v mezhdunarodnom prave i mirovoj politike.* M.: IMJeMO, 1998. - 64 s.
3. Shestopalov V.Ja. *Problema delimitacii kontinental'nogo shel'fa Persidskogo zaliva.* – M., 1982. – 327 s.
4. Molodcov S.V. *Territorija v mezhdunarodnom prave. Mezhdunarodnoe pravo.* – M.: Gosjurizdat, 1957. – 471 s.
5. Bahov A.S. *Voenno-morskoj mezhdunarodno-pravovoj spravochnik.* – M.: Voenizdat, 1956. – 351 s.
6. Mamedov R.F. *Mezhdunarodno-pravovoj status Kaspijskogo morja: vchera, segodnya, zavtra.* – Baku: Azerneshner, 2006. – 456 s.
7. D'yachenko S.B. *Problema pravovogo statusa Kaspijskogo morja // Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava.* – 1995. – № 3. – S. 71.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О ТОРГОВОМ МОРЕПЛАВАНИИ»

(результаты анализа законодательства в сфере торгового мореплавания)

Казбаева Асель Габиденовна

*Руководитель отдела анализа эффективности законодательства
Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, кандидат юридических наук;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz*

Калиева Айгуль Умиржановна¹

*Ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности
законодательства Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан, магистр юридических наук;
г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: kalieva.a@zqai.kz*

Аннотация. Реализация внешней торговли и международных экономических связей Республики Казахстан осуществляется с помощью морского транспорта. Объем морских перевозок грузов составляет половины объема внешнеторгового грузооборота страны и продолжает расти. Динамика развития торгового мореплавания, интересы совершенствования его организации, увеличения его эффективности обуславливают необходимость специального исследования его правового регулирования.

Статья посвящена анализу практики его проведения и нацелена на выявление проблемных вопросов совершенствования законодательства в сфере торгового мореплавания и выработку научно обоснованных рекомендаций по их разрешению. При этом особое внимание уделяется эффективности правоприменительной практики.

Анализ законодательства позволяет более детально планировать основные направления законотворческой работы, обозначить сферы общественных отношений, которые должны быть регламентированы нормами законодательства, обосновать необходимость внесения поправок в действующее законодательство и принятия новых актов, соотнести их с основными направлениями правовой политики государства.

В этой связи авторами исследования проведен постстатьевой анализ Закона Республики Казахстан от 17 января 2002 года № 284 «О торговом мореплавании», исследована его системность и социальная значимость применения, выявлены коррупционные нормы права, проведена оценка эффективности их реализации, выработаны предложения по совершенствованию законодательства в сфере торгового мореплавания.

Таким образом, актуальность настоящего исследования усиливается в связи с объективными потребностями дальнейшего повышения эффективности законодательства в сфере торгового мореплавания, его системности и согласованности.

Результаты исследования могут быть использованы при формировании государственной политики в области правового регулирования торгового мореплавания и учтены в законотворческой деятельности.

Ключевые слова: анализ норм закона; эффективность законодательства; недостатки закона; торговое мореплавание; транспортная инфраструктура; правовые основы государственного управления в сфере торгового мореплавания; обеспечение безопасности на морском транспорте; совершенствование законодательства в сфере торгового мореплавания.

¹ Автор для корреспонденции

«САУДА МАҚСАТЫНДА ТЕҢІЗДЕ ЖҰЗУ ТУРАЛЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫң ЗАҢЫН ЖЕТИЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРИ

(сауда мақсатында тенізде жузу саласындагы заңнаманы талдау нәтижелері)

Әсел Габиденқызы Қазбаева

Қазақстан Республикасының Заңнама және құбықтық ақпарат институты заңнама тиімділігін талдау бөлімінің жетекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Айгүл Өміржанқызы Қалиева*

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты заңнама тиімділігін талдау бөлімінің жетекші гылыми қызметкері, заң гылымдарының магистрі; Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kalieva.a@zqai.kz

Аннотация. Қазақстан Республикасының сыртқы саудасы мен Халықаралық экономикалық байланыстарын іске асыру теңіз көлігінің көмегімен жүзеге асырылады. Жүктерді теңіз арқылы тасымалдау көлемі елдің сыртқы сауда жүк айналымы көлемінің жартысын құрайды және өсуді жалғастыруды. Сауда маңсатында теңізде жүзудің даму серпіні, оны үйімдестердің жетілдіру, оның тиімділігін арттыру мүдделері оның құқықтық репутетін арнайы зерттеуді қажет етеді.

Мақала оны жүргізу тәжірибесін талдауға арналған және сауда мақсатында теңізде жүзу саласындағы заңнаманы жетілдірудің проблемалық мәселелерін анықтауға және оларды шешу бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге бағытталған. Бұл ретте құқық қолдану практикасының тиімділігіне ерекше назар аударылады.

Заңнаманы талдау заң шығару жүмысының негізгі бағыттарын неғұрлым ежелей-тегжейлі жоспарлауга, заңнама нормаларымен регламенттелуі тиіс қогамдық қатынастардың салаларын белгілеуге, қолданыстағы заңнамаға түзетулер енгізу және жаңа актілер қабылдау қажеттілігін негіздеуге, оларды мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарымен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты зерттеу авторлары «Сауда мақсатында теңізде жұзу туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 17 қаңтардағы № 284 Заңына баптар бойынша талдау жүргізді, оны қолданудың жүйелілігі мен әлеуметтік маңыздылығы зерттелді, сыйбайлас жемқорлық құқық нормалары анықталды, олардың іске асрылу тиімділігіне бағалау жүргізілді, сауда мақсатында теңізде жұзу саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Осылайша, осы зерттеудің өзектілігі сауда мақсатында теңізде жүзу саласындағы заңнаманың тиімділігін, оның жүйелілігі мен келісімділігін одан әрі арттырудың обьективті қажеттіліктеріне байланысты күшеттіледі.

Зерттеу нәтижелері сауда мақсатында теңізде жүзуді құқықтық реттегу саласын-
дагы мемлекеттік саясатты қалыптастыру кезінде пайдаланылуы және заң шығару қы-
зметінде ескерілуі мүмкін.

Түйін сөздер: заң нормаларын талдау; заңнаманың тиімділігі; Заңның кемшиліктері; сауда мақсатында теңізде жүзу; көлік инфрақұрылымы; сауда мақсатында теңізде жүзу саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздері; теңіз көлігіндегі қауіпсіздікты қамтамасыз ету; сауда мақсатында теңізде жүзу саласындағы заңнаманы жестілдіру.

CERTAIN IMPROVEMENT ISSUES THE LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN «ON MERCHANT SHIPPING» (*results of the analysis of legislation in the field of merchant shipping*)

Kazbayeva Assel Gabidenovna

*Head of the Department of Analysis of the effectiveness
of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information
of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law;
Nursultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz*

Kaliyeva Aigul Umirzhanovna*

*Leading Researcher of the Department of Analysis of the effectiveness
of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information
of the Republic of Kazakhstan, Master of Law,
Nursultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: kalieva.a@zqai.kz*

Abstract. The implementation of foreign trade and international economic relations of the Republic of Kazakhstan is carried out by means of sea transport. The volume of sea cargo transportation accounts for half of the volume of the country's foreign trade turnover and continues to grow. The dynamics of the development of merchant shipping, the interests of improving its organization, increasing its efficiency necessitate a special study of its legal regulation.

The article is devoted to the analysis of the practice of its implementation and is aimed at identifying problematic issues of improving legislation in the field of merchant shipping and developing scientifically sound recommendations for their resolution. At the same time, special attention is paid to the effectiveness of law enforcement practice.

The analysis of legislation makes it possible to plan in more detail the main directions of legislative work, to identify the spheres of public relations that should be regulated by the norms of legislation, to justify the need to amend the current legislation and adopt new acts, to correlate them with the main directions of the state's legal policy.

In this regard, the authors of the study conducted an article-by-article analysis of the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 17, 2002 No. 284 "On Merchant Shipping", investigated its systemic and social significance of application, identified corruption-related legal norms, assessed the effectiveness of their implementation, developed proposals to improve legislation in the field of merchant shipping.

Thus, the relevance of this study is enhanced due to the objective needs of further improving the effectiveness of legislation in the field of merchant shipping, its consistency and consistency.

The results of the study can be used in the formation of state policy in the field of legal regulation of merchant shipping and taken into account in legislative activity.

Keywords: analysis of the norms of the law; effectiveness of legislation; shortcomings of the law; commercial navigation; transport infrastructure; legal foundations of public administration in the field of commercial navigation; ensuring safety in maritime transport; improvement of legislation in the field of commercial navigation.

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_97

Введение. Современная система морского торгового права складывалась столетиями, она формировалась во многом путем накопления исторического опыта правового регулирования морской торговли [1].

При рассмотрении торгового мореплавания часто употребляют термин «морское торговое право», обозначающий комплекс правовых норм, регулирующих морскую торговлю. А.Ф. Федоров писал по этому

поводу: «Морское торговое право, как это видно из этимологического значения самого названия, содержит в себе постановления, регулирующие морскую торговлю с юридической стороны. Морское торговое право входит в состав морского права вообще, которое касается морского плавания не только торговых, но и всяких иных судов. Можно различать морское торговое право частное, публичное и международное... Но подоб-

но тому, как под торговым правом вообще принято понимать только частное торговое право, точно также и под морским торговым правом разумеется только частное морское торговое право» [2, с. 1].

Цель исследования состоит в выявлении особенностей правового регулирования торгового мореплавания в Казахстане и выработке научно-практических рекомендаций по совершенствованию действующего законодательства. В связи с этим перед настоящим исследованием ставятся следующие задачи:

- проанализировать основные правовые нормы, регулирующие торговое мореплавание;

- оценить уровень современного состояния законодательства Республики Казахстан в сфере торгового мореплавания;

- осуществить посттатейный анализ Закона Республики Казахстан от 17 января 2002 года № 284 «О торговом мореплавании» (далее – Закон, анализируемый закон)² и нормативных подзаконных актов в рассматриваемой сфере;

- исследовать проблемные вопросы законодательства Республики Казахстан в сфере торгового мореплавания и на основе этого выработать конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию действующего законодательства.

Предметом исследования являются правовые нормы, содержащиеся в Законе Республике Казахстан «О торговом мореплавании» и нормативные подзаконные акты, имеющие объектом своего регулирования торговое мореплавание. Настоящее исследование носит прикладной характер и заключается в выработке рекомендаций по совершенствованию действующего законодательства.

Прежде всего, отметим ученых, которые внесли большой вклад в изучение проблем международного права и в области морского права: Бариновой И.И., Барсегова Ю.Г., Бабули П.Д., Бекяшева К.А., Ванданова Т.Б., Высоцкого А.Ф., Блищенко И.П., Богуславского М.М., Бозрикова О.В., Волосова М.Е., Галенской Л.Н., Гицу М.А., Голицына В.В., Гревцовой М.А., Гуреева С.А. и др.

При изучении правовых вопросов в сфере торгового мореплавания рассматривалась общая теория функционирования мирохо-

зяйственных связей, научные работы отечественных и зарубежных ученых. Кроме того, написание работы основывалось на анализе нормативных правовых актов, публикаций отечественных и зарубежных ученых и других специалистов в области торгового мореплавания.

В ходе анализа Закона Республики Казахстан «О торговом мореплавании» было уделено внимание следующим аспектам, которые стали основой проведенной аналитической работы: соответствие закона стратегическим целям государства, соответствие закона международным обязательствам Республики Казахстан, соответствие закона нормам Конституции Республики Казахстан, конституционных законов и кодексов, а также международному опыту правового регулирования сферы закона.

Географическое положение Казахстана в центре континента придает ему особое значение в системе транспортных связей европейских и азиатских государств. В связи с этим, важнейшей задачей Казахстана, находящегося в центре Евразии, является полноценная реализация своего выгодного географического положения как естественного транзитного моста между Европой и Азией, в котором развитое торговое мореплавание играет немаловажную роль. Развитие международных и внутренних торговых отношений и увеличение товарооборота, в том числе за счет такого сегмента как торговое мореплавание, в котором Казахстан не имеет долгосрочных исторических традиций, делает крайне необходимым роль юридического регулирования в данной области.

Поставленные Главой государства задачи связаны с развитием транспортной инфраструктуры, в этой связи значение вопросов правового регулирования торгового мореплавания заключается в следующем.

Президентом страны в ежегодных посланиях народу Казахстана и программных документах неоднократно указывается о целесообразности всестороннего развития сферы транспорта. Так, Первым Президентом Республики Казахстан – Елбасы³ Н. Назарбаевым в своем послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050. Новый политический курс состоявшегося государства» отмечается: «Мы ставили задачу развивать инфраструктуру. И это оказалось нам по

² Закон Республики Казахстан от 17 января 2002 года № 284 «О торговом мореплавании» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: <http://zan.gov.kz/client/#!/doc/11113/rus>

³ Конституционный закон Республики Казахстан от 20 июля 2000 года N 83-II «О Первом Президенте Республики Казахстан – Елбасы // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000083_.

силам. За прошедшие годы было введено в строй множество крупных стратегических объектов промышленной, транспортной инфраструктуры и инфраструктуры жизнедеятельности. Это – автомобильные и железнодорожные магистрали, трубопроводы, логистические центры, терминалы, аэропорты, вокзалы, порты и так далее. Все это дало работу многим казахстанцам, встроило нас в систему региональных и глобальных хозяйственных связей⁴.

Также, Первым Президентом Республики Казахстан – Елбасы Н. Назарбаевым в посланиях народу Казахстана: от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» указал, что в рамках ускоренной технологической модернизации экономики параллельно с созданием новых индустрий следует придать импульс развитию традиционных базовых отраслей, в том числе транспорта и логистики: «Развитие новой евразийской логистической инфраструктуры является одним из важных приоритетов. Для полного раскрытия транспортного и транзитного потенциала страны нужна координация с соседними странами. Необходимо обеспечить свободу транзита грузов, создание и модернизацию транспортных коридоров. Особое внимание нужно уделить управлению транспортной инфраструктурой, повышению уровня сервиса и устранению административных барьеров»⁵; от 10 января 2018 года «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» отмечается необходимость решения задачи по повышению эффективности транспортно-логистической инфраструктуры в целях вхождения Казахстана в число лидеров нового мира⁶.

В Послании Президента Республики Казахстан К.-Ж. Токаева от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» указывается, что развитие качественно новой национальной индустрии требует обновленную законодательную базу. Вопросы регулирования и поддержки

промышленности содержатся во множестве разрозненных законодательных актов. Однако там не определены сквозные цели, отсутствует взаимоувязка политик и мер⁷.

Методологическую основу научной статьи составляют метод системного изучения объекта в его взаимосвязях, динамике развития, а также такие общенаучные методы, такие как метод абстрагирования, метод анализа и синтеза. Также, применялись такие частно-научные методы, как: сравнительно-правовой, технико-юридический методы и формально-юридический анализ. Для полноты исследования изучаемых проблем потребовалось обратиться к толкованию норм права, а также к сбору и обработке фактических данных правоприменительной практики.

Обсуждение. Согласно подпункт 3) пункта 17 Правил проведения правового мониторинга⁸ закреплено требование по использованию результатов проведенного анализа эффективности законодательства (анализ нормативных правовых актов). Так, в 2012 году Институтом проведен анализ Закона Республики Казахстан «О торговом мореплавании». Результаты анализа о выявленных пробелах правового регулирования Закона Республики Казахстан «О торговом мореплавании» были озвучены в рамках Международной научно-практической конференции «Правовой мониторинг в Республике Казахстан: теория, проблемы, перспективы», которая состоялась 29 ноября 2012 года [3]. Также результаты обсуждались на обучающем семинаре №3: «Проблемы развития торгового мореплавания в Республике Казахстан», организованного НО ЮЛ «Ассоциация судовладельцев и предпринимателей морской индустрии». Однако некоторые предложения, выработанные в 2012 году, остаются актуальными по настоящее время. Например: устранение пробела в правовом регулировании и законодательного закрепления требований, предъявляемых к удостоверениям личности моряков, его статусе и признании принци-

⁴ Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» // Интернет-ресурс <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>

⁵ Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» // Интернет-ресурс http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/postanie-prezidenta-respublikii-kazakhstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g

⁶ Послание Президента Республики Казахстан от 10 января 2018 года «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» // Интернет – ресурс <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1800002018>

⁷ Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» // Интернет-ресурс <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020>

⁸ Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 августа 2016 года № 486 «Об утверждении Правил проведения правового мониторинга» // Интернет – ресурс <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000486/history>

пов, воплощенные в Конвенции 1958 года.

Основные положения. В рассматриваемом Законе выявлены следующие типичные дефекты, способствующие формированию различной практики применения:

Пункт 1 статьи 25 рассматриваемого Закона регламентирует:

«В состав экипажа судна, плавающего под Государственным флагом Республики Казахстан, кроме граждан Республики Казахстан, могут входить иностранцы и лица без гражданства.

Иностранцы и лица без гражданства не могут занимать должности капитана судна, старшего помощника капитана и старшего механика.»

Однако действие части второй пункта 1 указанной статьи приостановлено до 1 января 2025 Законом Республики Казахстан от 28 декабря 2010 года № 369-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам транспорта». В результате этого возникает кризис кадров по управлению судами, ходящими под казахстанским флагом. Между тем, в условиях активизации торгового судоходства и интенсификации операций на шельфе Каспия и в расширении возможности подбора высококвалифицированных кадров в первую очередь заинтересованы собственники маломерных судов, которые связаны с определенными коммерческими обязательствами.

Следовательно, целесообразно образовать специальный институт по подготовке профессионального стандартного диплома или дипломов для работы в должности, закрепленные требованиями Международной Конвенции о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты от 7 июля 1978 г. на базе Каспийском университете технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова⁹.

Справочно: на базе данного университета уже функционируют некоторые профессии для мореплавания, например: 6B04113 – Судовождение; 6B07108 - Технологические машины и оборудование (по отраслям); 6B07115 - Эксплуатация перегрузочного оборудования портов и транспортных терминалов; 6B04114 - Эксплуатация судового электрооборудования и средств автоматики; 6B07112 - Эксплуатация судовых энергетических установок.

В тоже время, проводимая университетом работа по подготовке собственных высококвалифицированных специалистов в

области торгового мореплавания не позволяет полностью восполнить пробел в достаточном количестве кадров. Поэтому образование специального института на базе университета объединяющего действующие специальности, а также включение дополнительные специальности, обладающие квалификацией флотоводцев для национального морского торгового флота на основе высокоорганизованной портовой инфраструктуры. Полагаем, позволит в полном объеме обеспечить потребности страны в морских внешнеторговых грузоперевозках и реализовать экономико-географический потенциал Казахстана, обладающего современной технической базой и приносящего высокий доход.

Следует отметить, что положение пункта 2 статьи 149 Закона дублирует правовые нормы части 1 статьи 708 Гражданского кодекса Республики Казахстан.

Так, в данной норме Закона закреплено: *«По договору транспортной экспедиции одна сторона (экспедитор) обязуется за вознаграждение и за счет другой стороны (клиента, отправителя или получателя груза) выполнить или организовать выполнение определенных договором экспедиции услуг, связанных с перевозкой груза, в том числе заключить от имени клиента или от своего имени договор перевозки груза»,* а Кодекс закрепляет: *«По договору транспортной экспедиции одна сторона (экспедитор) обязуется за вознаграждение и за счет другой стороны (клиента - отправителя груза, получателя груза или иного заинтересованного в услугах экспедитора лица) выполнить или организовать выполнение определенных договором экспедиции услуг, связанных с перевозкой груза, в том числе заключить от имени клиента или от своего имени договор (договоры) перевозки груза».*

Следовательно, данные нормы статей характеризуется наличием дублирующих полномочий между собой, которые широко регламентированы в статье 708 Кодекса регулирующей общее положение договора транспортной экспедиции.

В этой связи во избежание наличия декларативного характера и не правильного применения нормы следует исключить норму в Законе, поскольку полномочия предусмотрены в статье 708 Гражданского Кодекса.

Анализируемый Закон не закрепляет принципы Правил, определенные Международной Конвенцией о подготовке и ди-

⁹ Сайт Каспийского университета технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова // <https://yu.edu.kz/ru/university/>

пломировании моряков и несении вахты, г. Лондон, 7 июля 1978 года.

Так, Конвенция устанавливает четыре обязательных документа (сертификаты), подтверждающие наличие минимальных требований для получения диплома моряка. Правила VI/1 Конвенции закрепляют обязательные минимальные требования для дипломирования специалистов по спасательным шлюпкам и плотам.

Однако в законодательных актах по торговому мореплаванию существует пробел правового регулирования сертификации данных четырех требований, доказывающий Администрации порта, путем сдачи экзаменов либо путем прохождения проверки во время одобренных курсов подготовки, на основании Приложения к настоящему Правилу.

Согласно Конвенции к таким требованиям относится подтверждение знаний либо путем прохождения регулярной проверки во время одобренных курсов подготовки: по оказанию первой медицинской помощи и приемах приведения в сознание; по пожаро-безопасности и средствам пожаротушения; по приемам выживания в экстремальных условиях на море; по использованию аварийных шлюпок и моторных спасательных шлюпок для сбора спасательных плотов и спасания людей, оставшихся в живых или оказавшихся за бортом. Устранение пробелов в законодательстве позволит Казахстану приправиться к международным стандартам, предъявляемым требований при подготовке и дипломированию моряков.

Наличие пробела в правовом регулировании выявлено в статье 94 закона: «*3. В случае, если в течение двух месяцев со дня прихода судна в порт разгрузки сданный на хранение груз не будет востребован и отправитель или фрахтователь либо лицо, уполномоченное распоряжаться грузом, не уплатит перевозчику причитающиеся за перевозку груза платежи, перевозчик вправе продать груз в установленном порядке. Невостребованный скоропортящийся груз, а также груз, расходы на хранение которого превышают его стоимость, может быть продан до истечения указанного срока, но не ранее срока доставки груза.*

Указанная норма устанавливает право за перевозчиком продавать не востребованный груз в установленном порядке. Однако не ясно, в соответствии, с каким нормативным правовым актом предусматривается данный

порядок. Поэтому необходимо в самой норме установить данный порядок либо ссылку на конкретный нормативный правовой акт.

Пункт 4 статьи 95 Закона устанавливает, что *требования перевозчика, удерживающего груз, удовлетворяются за счет его стоимости в объеме и в порядке, установленных законодательством Республики Казахстан.*

Данная норма является бланкетной. Закон не определяет конкретный порядок удовлетворения требований перевозчика. Формулировка «...в порядке, установленных законодательством Республики Казахстан» имеет широкое лексическое содержание, представляющие полномочия по принятию широкого круга нормативных правовых актов различными уполномоченными органами.

В связи с чем, рекомендуем конкретизировать применяемую в пункте 4 статьи 95 Закона формулировку «в порядке, установленных законодательством Республики Казахстан» и предусмотреть данный порядок.

Согласно пункту 3 статьи 112 Закона, *пассажир имеет право перевозить с собой бесплатный каютный багаж в пределах установленной нормы.* Указанная редакция статьи закрепляет ее бланкетность.

Однако Закон не дает законодательное определение каютного багажа перевозимого с собой бесплатно и тем самым не установил его нормы. В данной редакции, норма содержит в себе широкое понимание, что в практике приведет к противоречию. Поэтому необходимо установить в Законе данные пределы установленной нормы для перевозимого с собой каютного багажа или конкретизировать нормативный правовой акт.

В пункте 8) статьи 1 анализируемого Закона и пункте 4) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 6 июля 2004 года №574 «О внутреннем водном транспорте» усматривается противоречие норм, где закрепляются основные понятия, используемые в Законах.

Так, пункт 8) статьи 1 Закона закрепляет «*диспаша - документ, составляемый диспашером, содержащий расчет убытков и расходов по общей аварии и распределение их между сторонами, участвующими в общем морском предприятии.*

Пункт 4) статьи 1 Закона о водном транспорте устанавливает, что «*диспаша - расчет убытков по общей аварии, распределяемых между сторонами, участвующими в перевозке.*

Вместе с тем, следует отметить, что юри-

дическая энциклопедия определяет диспашу (англ. overage adjustment; нем. Dispache; фр. dispache) как:

а) расчет убытков по общей аварии и распределение их между участниками перевозки соразмерно стоимости судна, фрахта и груза;

б) специальный документ, устанавливающий наличие общей аварии при кораблекрушении, служащий основанием для расчета убытков от аварии [4].

Следовательно, анализируемый Закон предусматривает существенно другое определение диспаши, т.е. при составлении диспаши будет учитываться не только убытки, но и расходы по общей аварии и распределении их между сторонами. Необходимо согласовать данные нормы на предмет коллизий, а именно: две составляющие части одного документа – диспаши.

Пунктом 22) статьи 1 Закона установлено, что «*судно - самоходное или несамоходное плавучее сооружение, включая неводоизмещающее судно и гидросамолет, используемые в целях торгового мореплавания*».

Тогда как подпункт 10) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 6 июля 2004 года №574 «О внутреннем водном транспорте» устанавливает другое определение понятия «*судно – судно внутреннего водного плавания, не являющееся маломерным судном, самоходное или несамоходное плавучее сооружение, используемое в целях судоходства, в том числе судно плавания «река-море», паром, судно технического флота (дноуглубительный и дноочистительный снаряды, плавучий кран и другие технические сооружения подобного рода);*

Следовательно, существование двух различных определений термина «судно» в действующем законодательстве может создать неясность в понимании данных терминов при применении законодательства в целом.

В связи с чем, считаем возможным установить единые определения для термина «судно».

В пункте 3 статьи 45 Закона используется термин «лоциях»: «*Уполномоченный орган устанавливает районы обязательной и районы необязательной лоцманской проводки судов и доводит информацию о таких районах до всеобщего сведения в морских портах и лоциях*».

Однако ни в глоссарии, ни в тексте закона понятие указанного термина не закреплено. Полагаем необходимым предусмотреть

определение понятия «лоция» в статье 1 Закона («*статья 1. Основные понятия, используемые в настоящем Законе*»).

Пункт 1 статьи 152 Закона закрепляет: «*Общей аварией признаются убытки и (или) расходы, распределяемые между судном, грузом и фрахтом соразмерно стоимости судна, груза и фрахта в день и в месте окончания общего морского предприятия в соответствии с правилами морских перевозок, понесенные в целях общей безопасности и сохранения имущества в общем морском предприятии от общей опасности*».

Между тем, согласно подпункту 18) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-В «О правовых актах» норма права – общеобязательное правило поведения постоянного или временно-го характера, рассчитанное на многократное применение, распространяющееся на индивидуально неопределенный круг лиц в рамках регулируемых общественных отношений.

Таким образом, пункт 1 статьи 152 Закона не является правовой нормой, поскольку раскрывает термин «общая авария». Следовательно, полагаем возможным данный пункт изложить в основных понятиях, закрепленных статьей 1 рассматриваемого Закона.

В ходе анализа статьи 222 Закона выявлена юридико-лингвистическая коррупционность. Так, согласно пункту 2 «*судно может быть арестовано только по морскому требованию, за исключением случаев, предусмотренных пунктом 4 настоящей статьи*».

Данная норма предусматривает основания ареста судна, т.е. в норме Закона закреплены льготы и гарантии, предоставляемые другим категориям лиц, приравненных правила ареста. Однако в формулировке нормы используется слова «может быть» и «только», которые позволяют уполномоченному органу трактовать ее по своему усмотрению.

Следовательно, уполномоченному органу предоставляется право выбора оснований для ареста судна. Так, использование в норме слова «только» закрепляет наличие одного «четкого» основания для ареста – морское требование, а использование словосочетания «может быть» приводит к двусмысленным аргументам, например, в одном случае – уполномоченный орган посчитает, что судно может быть арестовано согласно морскому требованию, в другом – кроме морского требования предусмотрены исключения со-

гласно пункту 4 статьи 222 Закона.

В целях исключения возможностей для совершения коррупционных правонарушений и введения в заблуждения, следует исключить слова «может быть».

В пункте 3 статье 13 Закона (*статья 13. Передача судна в доверительное управление*) предусмотрено: «...3. Доверительным управляющим может быть лицо, компетентное в области управления судами и их эксплуатации».

Формулировка «может быть» устанавливает дискреционное полномочие должностного лица, из содержания которого невозможно определить пределы этого полномочия. В связи с чем, государственному органу или должностному лицу предоставляется право выбирать между двумя или несколькими вариантами решений без точного определения условий принятия того или иного решения. Таким образом, формулировку «может быть» заменить на «должен быть».

Пункт 2 статьи 4 Закона (*«Государственное управление в сфере торгового мореплавания»*) «32) осуществление иных полномочий, предусмотренных Конституцией, настоящим Законом, иными законами Республики Казахстан и актами Президента Республики Казахстан» и пункт 3 «56) осуществление иных полномочий, предусмотренных настоящим Законом, иными законами Республики Казахстан, актами Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан».

В указанных подпунктах статьи 4 Закона предусматривается государственное управление в сфере торгового мореплавания, в частности указаны перечни компетенции Правительства Республики Казахстан и уполномоченного органа.

Однако в норме используются формулировки *«осуществление иных полномочий»*, которые позволяют расширить *перечень таких полномочий*.

Междуд тем, перечень компетенций указанных субъектов должен быть законодательно исчерпывающим, т.к. это предполагает основу его правоустановления, в противном случае есть угроза ограничения прав и законных интересов третьих лиц.

Таким образом, в целях исключения условий для совершения коррупционных правонарушений уполномоченными органами предлагаем исключить формулировку *«осуществление иных полномочий»* и установить конкретный перечень компетенций.

Пункт 3 статьи 15 Закона (*«Техническое наблюдение, освидетельствование судов и их классификация»*) предусматривает:

«3. При отсутствии судовых документов или в случае, если судно, плавающее под иностранным флагом, при посещении морского порта Республики Казахстан не удовлетворяет требованиям безопасности мореплавания, установленным техническими регламентами, независимо от наличия соответствующих документов, уполномоченный орган вправе подвергнуть такое судно освидетельствованию на одинаковом основании с судами, плавающими под Государственным флагом Республики Казахстан».

Коррупционным фактором является диспозитивное установление возможности совершения уполномоченным органом действий, принятия решений в отношении судна, плавающего под иностранным флагом, при посещении морского порта Республики Казахстан не удовлетворяющего требованиям безопасности мореплавания Казахстан.

Так, при корыстной или иной заинтересованности должностного лица уполномоченного органа, данное полномочие может быть использовано им как право, то есть возможность, а не обязанность совершения тех или иных действий.

Таким образом, установление полномочий, осуществляемых по усмотрению должностных лиц, должно быть исключением и находится в строгой зависимости от определенных законодательно установленных условий и интересов страны.

В этой связи, в пункте 3 статьи 15 Закона заменить формулировку *«уполномоченный орган вправе подвергнуть»* на *«уполномоченный орган подвергает»*.

Статья 30 Закона закрепляет права капитана судна. Так, согласно пункта 8) капитан в пределах своих полномочий вправе:

«в случае необходимости удостоверить завещание гражданина, которое в соответствии с законодательством Республики Казахстан о нотариате приравнивается к нотариально удостоверенному. Капитан судна, удостоверивший завещание, обязан в течение десяти дней со дня его удостоверения, а если это невозможно по уважительным причинам, по возникновению такой возможности передать один экземпляр удостоверенного завещания на хранение нотариусу по постоянному месту жительства завещателя».

Указанная норма регулирует порядок действий, приравненных к нотариальным. А именно, удостоверение капитаном завещаний с установлением обязательного срока, в течение которых капитан должен передать один экземпляр удостоверенного завещания на хранение нотариусу по постоянному месту жителя завещателя.

Однако в данной норме срок определен посредством слов «в течение десяти дней», что не позволяет достоверно определить срок совершения того или иного действия и может быть в каждом конкретном случае истолковано по-разному, ввиду того, что в действующем законодательстве срок, исчисляемый в днях, определяется рабочими и календарными днями и их исчисление различно.

Таким образом, в целях конкретизации рекомендуем уточнить срок в течение каких дней «рабочих» или «календарных» капитан обязан передать завещание нотариусу.

Подпункт 15) пункта 1 статьи 31 Закона регламентирует «капитан судна обязан принять меры по сохранению и отправке тела умершего на родину. В случае отсутствия такой возможности передать тело умершего земле или кремировать его и отправить урну с прахом на его родину».

На наш взгляд, в данной норме закреплено правило, отражающее содержание подпункта 13) пункта 1 статьи 31 Закона: «в случае смерти гражданина уведомить супруга (супругу) либо одного из близких родственников, а также обеспечить сохранность находящегося на судне тела и имущества умершего с передачей их согласно описи капитану первого порта Республики Казахстан, в который зайдет судно».

Следовательно, нормы указанных подпунктов характеризуются наличием дублирующих полномочий между собой, которые широко регламентированы в подпункте 13, регулирующей общие правила по сохранности тела умершего.

В этой связи во избежание различной практики применения норм следует исключить подпункт 15) пункта 1 статьи 31 Закона.

Заключение. По итогам анализа можно сделать вывод, что, в целом, Закон показал относительную эффективность его применения. Изученный законодательный акт является относительно стабильным. С начала действия он подвергался изменениям и дополнениям 44 законами. Практически все

статьи закона подверглись изменениям и дополнениям.

В приведенном законодательном акте выявлены факты внесения изменений и дополнений в короткий срок с незначительным интервалом времени между законами о внесении изменений и дополнений, что объясняется интенсивностью работы над законодательными инициативами.

Между тем обозначенные в настоящей статье предложения и рекомендации направлены на дальнейшее совершенствование законодательства в сфере торгового мореплавания, резюмируя предлагаем: обеспечить реализацию пункта 1 статьи 25 Закона; привести в соответствие с Гражданским кодексом, исключив в Законе нормы декларативного характера; устранить пробелы в законодательстве и приравнять международным стандартам предъявляемые при подготовке и дипломированию моряков; регламентировать порядок установленного права за перевозчиком продавать не востребованный груз; конкретизировать применяемую норму в пункте 4 статьи 95 Закона; установить в Законе пределы нормы для перевозимого с собой каютного багажа; пересмотреть определение «диспаша»; установить единые определения для термина «судно»; предусмотреть определение понятий «лоция», «общая авария»; исключить возможности для совершения коррупционных правонарушений в статье 222 Закона; в статье 13 Закона формулировку «может быть» заменить на «должен быть»; конкретизировать срок дней «рабочих» или «календарных», в который капитан обязан передать завещание нотариусу; исключить подпункт 15) пункта 1 статьи 31 Закона.

Кроме того, отмечаем, что с более развернутой информацией по результатам анализа эффективности анализируемого закона можно ознакомиться в базе Данных ИЗПИ (<http://www.zan.kz>).

Таким образом, устранение выявленных дефектов в законодательстве о торговом мореплавании, позволит стране создать собственный морской флот, который в немалой степени зависит от развития и гармонизации нормативной правовой базы и международное сотрудничество в области торгового судоходства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ланцева В.Ю. Правовое регулирование торгового мореплавания в Российской империи XIX – начала XX вв.: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Ланцева В.Ю.; [Место защиты: ФГБОУ ВО Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова], 2017. – <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01006654146?page=1&rotate=0&theme=white>
2. Федоров А.Ф. Морское право. – Одесса: 1915. С. 1 <http://base.garant.ru/6701953/>
3. Казбаева А.Г. Проблемы правового регулирования в Законе Республики Казахстан «О торговом мореплавании» // Правовой мониторинг в Республике Казахстан: теория, проблемы, перспективы: Материалы международной научно-практической конференции 29 ноября 2012г. – Астана: Институт законодательства Республики Казахстан, 2013. - с. 181-184. <http://www.zqai.kz/ru/node/14778>
4. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. // М.: Издание г-на Тихомирова М.Ю., 1997. – 526 с.

REFERENCES

1. Lanceva V.Ju. Pravovoe regulirovanie torgovogo moreplavanija v Rossijskoj imperii XIX – nachala XX vv.: dissertacija ... kandidata juridicheskikh nauk: 12.00.01 / Lanceva V.Ju.; [Mesto zashhity: FGBOU VO Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M.V. Lomonosova], 2017. – <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01006654146?page=1&rotate=0&theme=white>
2. Fedorov A.F. Morskoe pravo. – izd-vo, 1915. S. 1. <http://base.garant.ru/6701953/>
3. Kazbaeva A.G. Probely pravovogo regulirovaniya v Zakone Respublikи Kazahstan «O torgovom moreplavanii» // Pravovoj monitoring v Respublike Kazahstan: teorija, problemy, perspektivy: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii 29 nojabrja 2012g. – Astana: Institut zakonodatel'stva Respublikи Kazahstan, 2013. - s. 181-184. <http://www.zqai.kz/ru/node/14778>
4. Tihomirova L.V., Tihomirov M.Ju. Juridicheskaja jenciklopedija. // M.: Izdanie g-na Tihomirova M.Ju., 1997. – 526 s.

САЛАЛЫҚ ЗАҢНАМА ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК РӘМІЗДЕРІН ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ НЫГАЙТУ ТӘСІЛДЕРІ

Аида Бақытжанқызы Қайжақпарова

*Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат
институтының заңнама тиімділігін талдау бөлімінің бас ғылыми
қызметкери, заң ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.; e-mail: a.kaizhakparova@vss.gov.kz*

Олжас Сүйіндікұлы Қарақожаев¹

*Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат
институтының заңнама тиімділігін талдау бөлімінің жетекші
ғылыми қызметкери, құқық магистрі, Қазақстан Республикасы,
Нұр-Сұлтан қ.; e-mail: qaraqojaev.o@zqai.kz*

Аннотация. Адам өмірі қогамдық қатынастардың барлық салаларында, соның ішінде заңда да рәміздермен тығыз байланысты. Құқықтық рәміздер көбінесе қогамдық қатынастарды реттеудің ең ыңғайлы және түсінікті құралы болып табылады. Олар айқындықпен, қысқалықпен және нақтылықпен сипатталады.

Қазіргі қогамда мемлекеттік рәміздер әрбір мемлекет егемендігінің маңызды атрибуты, оның конституциялық құрылышының құрамас бөлігі болып табылады. Рәміздер оларды заңнамалық деңгейде бекіту нәтижесінде мемлекеттік сипатқа ие болады. Қазақстанның мемлекеттік рәміздері республиканың сыртқы көрінісі бола отырып, оның конституциялық-құқықтық мәртебесін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының рәміздерін, оларды пайдалану қағидалары мен тәртібін, сәйкес келмейтін орналастырулар үшін шектеулер мен жауапкершілікті заңнамалық тұрғыдан бекіту біздің мемлекеттік рәміздерінде мемлекеттік сипатқа ие болады. Мемлекеттік рәміздер туралы заңнама Конституциялық заң деңгейінде бекітілген, өйткени қазіргі заманғы, тәуелсіз және демократиялық мемлекет ретінде Қазақстан Республикасының рәміздері сөзсіз атрибуттары болып табылады.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік рәміздерінің тізбесі Конституцияның 9 – бағында айқындалған, онда Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері-Туы, Елтаңбасы және Гимні бар екендігі атап көрсетілген. Олардың сипаттамасы және ресми пайдаланылу тәртібі осы мақаланың нысанасы болып табылатын «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері туралы» 2007 жылғы 4 маусымдағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңында белгіленеді. Сондай-ақ, мемлекеттік геральдиканы пайдаланудың ежесі-тегжесілі ережелерін бекітетін бірқатар нормативтік құқықтық актілер бар.

Ұсынылған жұмыстың авторлары Конституциялық заңның тиімділігіне талдау жүргізу нәтижесінде қолданыстағы заңнаманың қазіргі проблемаларына шолу жасады, сондай-ақ оны одан әрі жетілдіру үшін ұсыныстар мен ұсыныстар берді.

Түйін сөздер: мемлекеттік рәміздер, ту, елтаңба, әнұран, тәуелсіздік, патриотизм, ұлт.

¹ Автор для корреспонденции

ПОДХОДЫ К ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОМУ УКРЕПЛЕНИЮ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СИМВОЛОВ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ ОТРАСЛЕВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Кайжакпарова Аида Бахытжановна

Главный научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, доцент; г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: a.kaizhakparova@vss.gov.kz

Караюжаев Олжас Суюндикович*

Ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр права; г. Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: qaraqojaev.o@zqai.kz

Аннотация. Жизнь человека тесным образом связана с символами практически во всех сферах общественных отношений, в том числе и праве. Правовые символы часто являются наиболее удобными и доступными для понимания средством регулирования общественных отношений. Для них характерна наглядность, краткость и лаконичность.

В современном обществе государственные символы являются важным атрибутом суверенитета каждого государства, составной частью его конституционного строя. Символы становятся государственными в результате их закрепления на законодательном уровне. Государственная символика Казахстана подчеркивает конституционно-правовой статус республики, являясь его внешним выражением.

Законодательное закрепление символики Республики Казахстан, правил и порядка их использования, ограничений и ответственности за несоответствующее размещение является показателем гарантии и независимости нашего государства. Законодательство о государственной символике по праву закреплено на уровне конституционного закона, так как символы и есть безусловные атрибуты Республики Казахстан как современного, независимого и демократического государства.

Перечень государственных символов Республики Казахстан определен в статье 9 Конституции, где в частности закреплено, что Республика Казахстан имеет государственные символы – Флаг, Герб и Гимн. Их описание и порядок официального использования устанавливаются Конституционным законом Республики Казахстан «О государственных символах Республики Казахстан» от 4 июня 2007 года, который является предметом данной статьи. Также имеется ряд нормативных правовых актов, которыми закрепляются детальные правила использования государственной геральдики.

Авторы представленной работы в результате проведения анализа эффективности Конституционного закона представили обзор существующих проблем действующего законодательства, а также представили рекомендации и предложения для его дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: государственные символы, флаг, герб, гимн, независимость, патриотизм, нация.

APPROACHES TO INSTITUTIONAL STRENGTHENING STATE SYMBOLS OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN IN THE SYSTEM OF INDUSTRY LEGISLATION

Kaizhakparova Aida Bakhytzhhanovna

Chief researcher associate of the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, candidate of Juridical Sciences, docent; Nur-Sultan, the Republic of Kazakhstan; e-mail: a.kaizhakparova@vss.gov.kz

Karakhozhayev Olzhas Suyundikovich*

Leading researcher associate of the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, master of law, Nur-Sultan, the Republic of Kazakhstan; e-mail: qaraqojaev.o@zqai.kz

Abstract. Human life is closely connected with symbols in almost all spheres of public relations, including law. Legal symbols are often the most convenient and understandable means of regulating public relations. They are characterized by clarity, brevity and conciseness.

In modern society, state symbols are an important attribute of the sovereignty of each state, an integral part of its constitutional system. Symbols become state symbols as a result of their consolidation at the legislative level. The state symbols of Kazakhstan emphasize the constitutional and legal status of the republic, being its external expression.

The legislative consolidation of the symbols of the Republic of Kazakhstan, the rules and procedure for their use, restrictions and liability for inappropriate placement is an indicator of the guarantee and independence of our state. The legislation on state symbols is rightfully fixed at the level of the constitutional law, since symbols are the absolute attributes of the Republic of Kazakhstan as a modern, independent and democratic state.

The list of state symbols of the Republic of Kazakhstan is defined in article 9 of the Constitution, which, in particular, stipulates that the Republic of Kazakhstan has state symbols – the Flag, Coat of Arms and Anthem. Their description and the procedure for official use are established by the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On State Symbols of the Republic of Kazakhstan” of June 4, 2007, which is the subject of this article. There are also a number of regulatory legal acts that establish detailed rules for the use of state heraldry.

The authors of the presented work, as a result of the analysis of the effectiveness of the Constitutional Law, provided an overview of the existing problems of the current legislation, as well as presented recommendations and proposals for its further improvement.

Keywords: state symbols, flag, coat of arms, anthem, independence, patriotism, nation.

Мемлекеттік рәміздер – бұл біздің мемлекетіміздің,

біздің егемендігіміздің берік негізінің бірі.

Олар Тәуелсіздіктің қасиетті біріктіруші образын білдіреді.

Н.Ә. Назарбаев

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_108

Кіріспе. Мемлекеттік рәміздер кез келген мемлекеттің өмірінде маңызды рөл атқарады. Олар мемлекетке идеологиялық түрғыдан, қоғамдағы осы мемлекеттің көрнекі қабылдауы ретінде қажет. Барлық елдердің символизмінде белгілі бір ел үшін маңызды рөл атқаратын әртүрлі символдық мағына жатыр, бірақ көбінесе бұл ұғымдар дамудың әртүрлі кезеңдерінде мемлекетте үстемдік

ететін мемлекеттік құрылыштың, дамудың әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері мен әлеуметтік жүйенің ерекшеліктерінің ізін қалдырады. Осы түрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік рәміздерінің конституциялық-құқықтық мәртебесі туралы нормалар мемлекет пен құқық тарихымен, нақты тарихи даму кезеңдерімен тығызың байланысты.

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығы мерекесі қарсаңында, сондай – ақ 4 маусым-ҚР Мемлекеттік рәміздері күнін мерекелеу шеңберінде қазіргі заманғы тәуелсіз Қазақстанды дамыту, оның ішінде қазақстандық патриотизмді тәрбиелу бойынша ұлken жұмыс жүргізілуде.

Бұған дейін Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж.Тоқаев Twitter-де ҚР Мемлекеттік рәміздері күнімен құттықтай отырып, Елтаңба, Ту және Әнұран Тәуелсіздігіндегі ең жоғары құндылықтары-бейбітшілік, бірлік, келісім, прогресті бейнелейтінін атап өткен болатын. Халықтың мұддесін қорғауда тұрған қуатты, беделді мемлекет құру жолында біз бірге жаңа женістерге жететінімізге сенімдімін деді².

Талданып отырган «Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 4 маусымдағы № 258 Конституциялық заңы³ (бұдан әрі - Конституциялық заң) нормаларының Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерін пайдалану тәртібін белгілеуге жалпы бағытталуын ескере отырып, Конституциялық заңының мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына сәйкестігі атап етіледі.

Әдістер мен материалдар. Зерттеуде мыналар: формальды-логикалық, құқықтық, жүйелік-құрылымдық, салыстырмалы құқықтық, тарихи, сондай-ақ құқықтық нормаларды түсіндірудін арнайы құқықтық әдістері қолданылды. Мақалада Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалық актілерге талдау жүргізілуі арқылы олқылықтарды, қарама-қайшылықтар мен коллизияны анықтауға және заңнамаға түзету енгізу жөнінде ұсыныстар енгізуге мүмкіндік беру мәселелері қаралған.

Нәтижелер мен талқылаулар. Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына жүргізілген талдау Конституциялық заңда кейбір олқылықтар мен қайшылықтардың бар екенін растауға мүмкіндік береді.

Конституциялық Заңның бүкіл мәтіні бойынша «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы» және «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы» деген сөздердің тіркесімі қолданылады. Алайда, Конституциялық заңның мәтінінде бір рет Ту туралы айтылған. Мәселен, талданатын

Конституциялық заңның 1-бабы 1-тармағының 2-бөлігіне сәйкес Тудың ені мен ұзындығының арақатынасы - 1:2. Қазақстан Республикасы Конституциясының 9 – бабында Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері - Туы, Елтаңбасы және Гимні бар екендігі көрсетілген. Осылайша, Конституция осы ұғымдардың қысқартылған қолданылуын анықтайды.

Айта кету керек, нормативтік құқықтық акт мәтінінің мазмұны мен стиліне қойылатын талаптарды белгілеу саласындағы қолданыстағы заңнама қысқартылған атауларды қолдануға мүмкіндік береді. Мәселен, «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 24-бабы 6-тармағының екінші абзацына⁴ сәйкес нормативтік құқықтық акт мәтінінің қарапайымдылығы мен ықшамдылығын қамтамасыз ету мақсатында нормативтік құқықтық акт мәтінінің өзінде қысқартудың не abbreviatураның мағынасын ашып жаза отырып, мемлекеттік органдар мен өзге де ұғымдардың атаулын қысқартуға жол беріледі.

Баяндалғанды ескере отырып, Конституциялық заңда бірінші баптарда Мемлекеттік рәміздер туралы аталған кезде жақша ішінде рәміздердің қысқартылған атауын көрсету мақсатқа сай деп пайымдаймыз. Мәселен, Конституциялық заңның 1-бабы 1-тармағы екінші бөлігінің бірінші сөйлемі мынадай редакцияда жазу ұсынылады: «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туы (бұдан әрі - Ту) - ортасында шұғылалы құн, оның астында қалықтап ұшқан қыран бейнеленген тік бұрышты көгілдір түсті мата..»; 1-баптың 1-тармағы үшінші бөлігінің бірінші сөйлемі мынадай редакцияда жазу ұсынылады: «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы (бұдан әрі - Елтаңба) – дәңгелек нысанды және көгілдір түс аясындағы шаңырақ (киіз үйдің жоғарғы күмбез тәрізді бөлігі) түрінде бейнеленген, шанырақты айнала құн сәулесіндей тараپ уықтар шанышылған..»; 1-баптың 1-тармағының төртінші бөлігі мынадай редакцияда жазу ұсынылады: «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Гимні (бұдан әрі - Гимн) - осы Конституциялық заңда көзделген жағдайларда орындалатын музыкалық-поэтикалық туынды..».

Конституциялық Заң Қазақстан Республикасының

² <https://24.kz/ru/news/top-news/item/400467-glava-gosudarstva-pozdravil-kazakhstantsev-s-dnem-gosudarstvennykh-simvolov>

³ «Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 4 маусымдағы № 258 Конституциялық заңы // (Электрондық ресурс) https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000258_ (өтініш берген күні 18.06.2021).

⁴ «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдең № 480-V КРЗ // (Электрондық ресурс) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (өтініш берген күні 20.06.2021)

бликасының Мемлекеттік рәміздерін бекіту ерекшеліктерін айқындайды. Мәселен, Конституциялық заңның 3-бабының редакциясында былай делінген: «Мыналар: 1) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Тұның бейнесі (осы Конституциялық заңға 1-қосымша); 2) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесі (осы Конституциялық заңға 2-қосымша); 3) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Гимнің музикалық редакциясы мен мәтіні (осы Конституциялық заңға 3-қосымша) бекітілсін.

Біздің ойымызша, Конституциялық заңның 3-бабының редакциясын оны кіріспе бөлікпен толықтыру арқылы өзгерту қажеттігі көрінеді, өйткені қолданыстағы тұжырым императивті көңіл – қүде жазылған, ал Конституциялық заңның негізгі мақсаты-мемлекеттік геральдика саласындағы негізгі ұфымдарды, ережелер мен тәртіпті бекіту және айқындау. Мәселен, 3-баптың бірінші бөлігін мынадай редакцияда жазу ұсынылады: «Осы Конституциялық заңмен: 1) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Тұның бейнесі (осы Конституциялық заңға 1-қосымша); 2) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесі (осы Конституциялық заңға 2-қосымша); 3) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Гимнің музикалық редакциясы мен мәтіні (осы Конституциялық заңға 3-қосымша) бекітіледі».

Нормативтік құқықтық акт мазмұнының мазмұны мен стиліне қойылатын талаптарды белгілеу саласындағы қолданыстағы заңнамалық актіде оның мәтінінде пайдаланылатын негізгі ұфымдарды белгілеу мүмкіндігін айқындауды («Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 24-бабының 4-тармағы)⁵.

Баяндалғанды ескере отырып, осы Конституциялық заңда кейбір негізгі ұфымдарды бекіту қажеттігі көрінеді деп ойлаймыз, өйткені оның мәтінінде нормативтік құқықтық актінің басында мазмұнын айқындаған жөн болатын бірқатар ұфымдар бар. Мәселен, Конституциялық заңды «Осы Конституциялық Заңда пайдаланылатын негізгі ұфым» деп атап отырып, оны 1-1-баппен толықтыру және онда: «шаңырақ, уық, геральдикалық белгі, Мемлекеттік Гимн, Мемлекеттік Ту, Мемлекеттік Елтаңба, Мемлекеттік рәміздер күні, Қазақстан Республикасының Мем-

лекеттік рәміздері саласындағы уәкілетті орган, Мемлекеттік Ту мен Мемлекеттік Елтаңбаның эталондары» және т. б. сияқты ұфымдарды бекіту ұсынылады.

Конституциялық Заңның бүкіл мәтіні бойынша «пайдалану (тігу, орналастыру)» деген сөздердің жақшаны қолданумен ұштасуы бар. Жақшаларды алып тастау орынды деп санаймыз, өйткені тиісті әрекеттерді орындауды көздейтін осы нормалар барлық осы әрекеттерге қолданылады. Осылайша, Конституциялық Заңның бүкіл мәтінінде сөз тіркесін келесідей пайдалану ұсынылады: «пайдалану, тігу, орналастыру».

Конституциялық заңның мәтінінде тиісті ғимараттардың (мемлекеттік органдардың, жергілікті өкілді органдардың және т. б.) ғимараттарында Мемлекеттік Туды және Мемлекеттік Елтаңбаны пайдалану тәртібі туралы аталған кезде Жоғары Сот Кеңесі туралы сөз жоқ. Мәселен, 2016 жылы жаңа дербес мемлекеттік мекеме – Жоғары Сот Кеңесі құрылды⁶, ол да Конституциялық заңға сәйкес мемлекеттік рәміздерді пайдалануға міндетті органдар тізбесіне кіретін орган болып табылады.

Жоғары Сот Кеңесін Төраға басқарады, оның кабинетінде тиісті мемлекеттік рәміздер де орналастырылады. Алайда, осы лауазымды адамды Конституциялық заңның 4-бабы 1-тармағының 2) тармақшасында және 6-бабы 1-тармағының 2) тармақшасында көрсетілмеген.

Осылайша, ұсынылады:

4-баптың 1-тармағының 1), 3) тармақшаларында және 6-баптың 1-тармағының 1), 3) тармақшаларында «...Конституциялық Кеңестің,...» деген сөздерден кейін «Жоғары Сот Кеңесінің» сөздерді қосу;

4-баптың 1-тармағының 2) тармақшасында және 6-баптың 1-тармағының 2) тармақшасында «...Конституциялық Кеңес Төрағасының,...» деген сөздерден кейін «Жоғары Сот Кеңес Төрағасының» сөздерді қосу.

Конституциялық заңның 4-бабы 1-тармағының 11) тармақшасына сәйкес Мемлекеттік Туды жалпы орта, кәсіптік бастауыш, кәсіптік орта, кәсіптік жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында - жаңа оқу жылының ашылу және оқу жылының аяқталу рәсімдері кезінде міндетті түрде көтеріледі (тігіледі, орна-

⁵ «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-В КРЗ // (Электрондық ресурс) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (өтініш берген күні 20.06.2021)

⁶ «Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің қызметін жөндейдіру шаралары туралы» Қазақстан Республикасы Президенттің 2015 жылғы 23 желтоқсандағы № 137 Жарлығы // (Электрондық ресурс) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000137> (өтініш берген күні 21.06.2021)

ластырылады). Бұл жағдайда осы норманы «Қазақстан Республикасындағы Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес келтіру қажеттігі көрінеді деп ойлаймыз. Мәселен, «Қазақстан Республикасындағы Білім туралы» Заңға сәйкес білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру үйымдарының тізбесі неғұрлым кен. Мәселен, «Қазақстан Республикасындағы білім туралы» Қазақстан Республикасы Заңының нормаларына сәйкес орта білімнен кейінгі білім беру сияқты білім түрі де бекітіледі (5-баптың 8)-тармақшасы). Осылайша, Конституциялық заңда осындай субъектілерді анықтау кезінде қолданыстағы заңнаманың ерекшеліктерін ескеру қажет деп санаймыз.

В 4-баптың 2-тармағының 1) тармақшасына сәйкес Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Тұының бейнесі міндетті түрде Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламенттің, Үкіметтің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың және олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және жергілікті соттарының, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, сондай-ақ Қазақстан Республикасының шетелдегі мекемелерінің веб-сайттарында Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындастырылғандағы тәртіппен орналастырылады.

Айта кетейік, Қазақстан Республикасында ақпаратты алу және тарату бойынша қоғамдық қатынастарды реттейтін салалық заң – «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» 2015 жылғы 16 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы⁷ қолданылады. Бұл заң «Мемлекеттік органдардың Интернет-ресурстарының бірынғай платформасы» үғымын бекітеді. Конституциялық заңның 4-бабы 2-тармағының 1) тармақшасында аталған органдар Мемлекеттік Елтаңбаның басты бетінде міндетті түрде бейнеленген тиісті ақпаратты орналастыратын платформаны көрсеткен кезде «Интернет-ресурс» үғымын қолдану неғұрлым қолайлы және қолданыстағы заңнамаға сәйкес болып табылады деп пайымдаймыз.

Сонымен қатар, мемлекеттік органдардың тізімінде автономды мемлекеттік мекеме - Жоғары Сот Кеңесі туралы айтылмайды, бұл олқылық болып табылады.

Осылайша, баяндалғанды ескере отырып,

Конституциялық заңның 4-бабы 2-тармағының 1) тармақшасын мынадай редакцияда жазу үсынылады: «Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламенттің, Үкіметтің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың және олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және жергілікті соттарының, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, сондай-ақ Қазақстан Республикасының шетелдегі мекемелерінің интернет-ресурстарында Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындастырылғандағы тәртіппен».

Конституциялық заңның 6-бабы 2-тармағының 1) тармақшасына сәйкес Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесі міндетті түрде Қазақстан Республикасының Президенті мен оның Әкімшілігінің, Парламенттің, оның палаталары мен олардың аппараттарының, Қазақстан Республикасының Парламенті палаталары Бюороларының, Үкіметтің және Премьер-Министр Кеңесінің, министрліктердің, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты мен жергілікті соттарының, Қарулы Құштердің құрамаларының, әскери бөлімдерінің, бөлімшелері мен мекемелерінің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың, жергілікті өкілді, атқарушы органдардың және өзге де мемлекеттік үйымдардың мөрлері мен құжаттарының бланкілерінде орналастырылады.

Аталған тізбеде 2016 жылы құрылған автономды мемлекеттік мекеме – Жоғары Сот Кеңесі жоқ, бұл олқылық болып табылады.

Осылайша, осы олқылықты жоюды және Конституциялық заңның 6-бабы 2-тармағының 1) тармақшасы мынадай редакцияда жазуды үсынамыз: «Қазақстан Республикасының Президенті мен оның Әкімшілігінің, Парламенттің, оның палаталары мен олардың аппараттарының, Қазақстан Республикасының Парламенті палаталары Бюороларының, Үкіметтің және Премьер-Министр Кеңесінің, министрліктердің, Қазақстан

⁷ «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V КРЗ// (Электрондық ресурс) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401> (өтініш берген күні 22.06.2021)

Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты мен жергілікті соттарының, Қарулы Күштердің құрамаларының, әскери бөлімдерінің, бөлімшелері мен мекемелерінің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың, жергілікті өкілді, атқарушы органдардың және өзге де мемлекеттік ұйымдардың мөрлері мен құжаттарының бланкілерінде;».

Жалпы, бұқіл мәтін бойынша мемлекеттік органдар туралы айтқан кезде олқылықты жою және осы тізбеке Жоғары Сот Кеңесін енгізу ұсынылады.

Конституциялық заң мемлекеттік Елтаңба мөлшеріне қарамастан ұлттық стандартқа сәйкес келуге тиіс ережені bekіtedі..

Біздің ойымызша, бұл ереже Мемлекеттік Елтаңбаның бейнелеріне де қатысты болуы керек, өйткені ол міндепті түрде ұлттық стандарттарға сәйкес келуі керек. Мұндай бекіту Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 2 қазандағы № 873 Қаулысымен⁸ бекітілген Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтанбасын және олардың бейнелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Гимнінің мәтінін пайдалану (орнату, орналастыру) қағидаларында (бұдан әрі - Мемлекеттік рәміздерді пайдалану қағидалары) бар екенін атап өтеміз.

Мәселен, Мемлекеттік рәміздерді пайдалану қағидалардың 28 және 30-тармақтарына сәйкес 26-тармағының 1) және 2) тармақшаларында көрсетілген мөрлер мен құжаттардың бланкілерінде, ресми базылымдарда орналастырылған Қазақстан Республикасы Елтанбасының бейнелері, сондай-ақ 26-тармағының 4) тармақшасында көрсетілген құжаттарда орналастырылған Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтанбасының бейнелері Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілеріне, сондай-ақ ұлттық стандарттарға сәйкес келуі тиіс. Конституциялық заң деңгейінде мұндай орнығы қажет деп ойлаймыз.

Сондай-ақ, шетелдік ғалымдар өздерінің ғылыми енбектерінде материалдарға, түстер палитрасына, суреттердің өлшемдері

мен пропорцияларына, қолдану салаларына және т. б. қойылатын талаптарды айқындаған Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандарттары (ҚР СТ 989-2008 және ҚР СТ 988-2007) қандай асқан ұқыптылықпен әзірленгенін көптеген мемлекеттерге үлгі етіп қойған жөн екенін атап көрсетеді [1, 46 б.].

Осылайша, Конституциялық заңының 4-бабы 3-тармағының бірінші бөлігін мынадай редакцияда жазу ұсынылады: «Мемлекеттік Ту және оның бейнесі олардың көлеміне қарамастан ұлттық стандартқа сәйкес келуі тиіс.».

Заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің Конституциялық заңға сәйкес келмейтіндігі атап өтілді. Осылайша, 6-балтың 2-тармағының 1-1) тармақшасына сәйкес Мемлекеттік Елтаңбаның бейнелері міндепті түрде нотариустардың мөрлерінде орналастырылады. Сонымен қатар, мемлекеттік рәміздерді пайдалану қағидаларында мұндай бекіту жоқ. Мұндай қорытындыға жоғарыда аталған Қағидаларға 26-тармаққа сәйкес Мемлекеттік Елтаңбаның бейнесі міндепті түрде орналастырылатын талдау келтіріледі:

1) Қазақстан Республикасының Президенті мен оның Әкімшілігінің, Парламенттің, оның палаталары мен олардың аппараттарының, Қазақстан Республикасының Парламенті палаталары Бюроларының, Үкіметтің және Премьер-Министр Кеңесінің, министрліктер мен Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты мен жергілікті соттарының, Қарулы Күштердің әскери құрамаларының, бөлімдерінің, бөлімшелері мен мекемелерінің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың, жергілікті өкілді, атқарушы органдардың және өзге де мемлекеттік ұйымдардың мөрлері мен құжаттарының бланкілерінде;

2) Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Парламентінің, Үкіметтің, Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Сотының ресми базылымдарында;

3) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің банкноттары мен монеталарында, Қазақстан Республикасының мемлекеттік

⁸ «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтанбасын және олардың бейнелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Гимнінің мәтінін пайдалану (орнату, орналастыру) қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметтің 2007 жылғы 2 қазандагы № 873 Қаулысы// (Электрондық ресурс) https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000873_ (өтініш берген күні 22.06.2021)

багалы қағаздарында;

4) Қазақстан Республикасының азаматтарына берілетін жеке күәлікте, туу туралы күәлікте, паспортта және өзге де паспорттарда, мемлекеттік органдар мен мемлекеттік үйымдар қызметкерлерінің қызметтік күәліктерінде;

5) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасына орнатылатын шекара бағаналарында;

6) Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламенттің, Үкіметтің, министрліктер мен Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдардың, олардың ведомстволары мен аумақтық бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының және жергілікті сottарының, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, сондай-ақ Қазақстан Республикасының шетелдегі мекемелерінің веб-сайттарында орналастырылады.

Жоғарыда аталған олқылық құқық субъектілерінің құқықтық қатынастарды реттеді қындықтар тудыруы мүмкін екеніне назар аудару керек. Э.Нұғманова мен А. Махметова осыған ұқсас мәселені көтерді.

Осылайша, авторлардың пікірінше, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын және Елтаңбасын дайындау кезінде қызметтің осы түріне мемлекеттік лицензиясы бар кәсіпорындардың Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандарттарын жиі бұзыу, мемлекеттік рәміздерді қолдану, пайдалану және насиҳаттау саласындағы атқарушы және бақылаушы органдардың функциялары мен екілеттіктерінің аражігін нақты ажыратудың болмауы «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері туралы» заңнаманы тұжырымдамалық қайта қарастырылған негізгі себебі болды [2, 90 б.].

Аталғандардың негізінде және заңға тәуліді нормативтік құқықтық актіні⁹ жоғары тұрған актіге сәйкес келтіру және мемлекеттік рәміздерді пайдалану қағидаларының 26-тармағын мынадай редакцияда баяндай отырып, 1-1) тармақшамен толықтыру ұсынылады: «1-1) нотариустардың мөрлерінде».

Конституциялық заңның өз мазмұнында

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін дайындауды және пайдалануды реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылықтың болуын көздейтін нормалар бар.

Конституциялық заңда Мемлекеттік Туды және оның бейнесін пайдалану (тігу, орналастыру) тәртібі Мемлекеттік рәміздерді пайдалану қағидаларында айқындалатыны айқындалғанын ескере отырып, аталған ережелерде де осындай норманы бекіту қажет деп санаймыз.

Осылайша, проблеманы жою және төмен тұрған құқықтық актіні жоғары тұрған актіге сәйкес келтіру мақсатында мемлекеттік рәміздерді пайдалану қағидаларын мынадай редакцияда баяндай отырып, тармақпен толықтыру ұсынылады: «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін пайдалануды реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзу Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа экеп соғады.».

Конституциялық заңның 10-бабы 2) тармақшасы Үкіметтің құзыретіне Қазақстан Республикасының ұлттық стандарттарға сәйкес келмейтін Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтаңбасын ауыстыру және жою ережелерін бекіту жатады. Аталған құзыретті іске асыру үшін «Ұлттық стандарттарға сәйкес келмейтін Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтаңбасын ауыстыру және жою қағидаларын бекіту туралы» 2007 жылғы 1 қазандагы № 862 Үкімет қаулысы қабылданды¹⁰ (бұдан әрі - мемлекеттік рәміздерді ауыстыру және жою қағидалары). Қорсетілген Қағидалардың 5-тармағына сәйкес Ұлттық стандарттарға сәйкес келмейтін Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтаңбасын ауыстыру бір жұмыс күні ішінде жүзеге асырылады.

Бұл жерде мұндай мемлекеттік рәміздерді жоюды жүзеге асыру тәртібі туралы айтылмағанын атап өту қажет деп ойлаймыз, бұл, біздің ойымызша, олқылық болып табылады. Мемлекеттік рәміздерді ауыстыру және жою қағидаларының 6-тармағында жою қалай жүзеге асырылуға тиіс екендігі көзделгеніне қарамастан, мұндай жоюды жүзеге асыру үшін жалпы ережелер құқықтық акті-

⁹ «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтаңбасын және олардың бейнесін, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Гимнің мәтінін пайдалану (орнату, орналастыру) қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметтің 2007 жылғы 2 қазандагы N 873 Қаулысы// (Электрондық ресурс) [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000873_\(өтініш берген күні 22.06.2021\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000873_(өтініш берген күні 22.06.2021))

¹⁰ «Ұлттық стандарттарға сәйкес келмейтін Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтаңбасын ауыстыру және жою қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметтің 2007 жылғы 1 қазандагы № 862 Қаулысы // (Электрондық ресурс) [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000862_\(өтініш берген күні 22.06.2021\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P070000862_(өтініш берген күні 22.06.2021))

де бекітілмеген.

Осылайша, мемлекеттік рәміздерді ауыстыру және жою Ережесінің 5-тармағын келесі редакцияда жазып толықтыру ұсынылады: «Ұлттық стандарттарға сәйкес көмейтін Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын, Мемлекеттік Елтаңбасын ауыстыру және жою бір жұмыс күні ішінде жүзеге асырылады.».

Конституциялық заңды талдау онда мемлекеттік рәміздерді Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде пайдалану тәртібін реттейтін арнайы нормалар жоқ деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының азаматтары түрлі елдерге келуші болып табылатындықтан және осыған байланысты басқа елдердің аумақтарында мемлекеттік рәміздерді пайдалану да ұлттық заңнамамен регламенттелуге тиіс болғандықтан, осында пайдалану тәртібін көздеу қажет деп санаймыз.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік рәміздері жөніндегі Республикалық эксперttіk кеңестің мүшесі, рәмістанушы Е.Ш. Шаймерденовтың пайымдауы бойынша «Мемлекеттік рәміздерге айрықша құрмет көрсету – халықаралық қарым-қатынас тәжірибесінде тарихи қалыптасқан және ресми орнықтырылып келе жатқан тәртіп. Ол мемлекет басшыларының ресми сапарларын реттейтін арнайы хаттама бойынша ерекше қадағаланатын нормалардың бірі» [3, 235 б.].

Осылайша, Конституциялық заңды мынадай редакцияда жазылған қосымша нормамен толықтыру ұсынылады: Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде пайдалану, орнату, орналастыру Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілеріне, ратификацияланған халықаралық құқық пен халықаралық шарт нормаларына және болатын елдің дәстүрлеріне сәйкес жүзеге асырылады.».

Конституциялық заңның 5-бабы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын және Қазақстан Республикасының аумағындағы басқа да туларды бір мезгілде пайдалануға арналған. Бұл ретте, көрсетілген баптың 1-тармағы оған сәйкес Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын шет мемлекеттердің, қоғамдық бірлестіктердің және басқа да ұйымдардың туларымен бір мезгілде көтергенде (тіккенде, орналастырғанда) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туының көлемі басқа тулардың

көлемінен кіші болмауға тиіс ережені көздейді. Бұл ретте Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын басқа тулардан тәмен орналастырылмайды. Көріп отырғанымыздай, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын орналастыру тәртібі ғана көзделген және өзге мемлекеттердің туларын орналастыру тәртібі туралы ештеңе көрсетілмеген. .

Баяндалғанды ескере отырып, Конституциялық заңда Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туына қатысты өзге мемлекеттердің туларын орналастыру тәртібі көрсетілетін ережені бекіту орынды деп санаймыз.

Осылайша, Конституциялық заңды мынадай редакцияда жазылған жаңа нормамен толықтыру ұсынылады: «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын және басқа да туларды Қазақстан Республикасының аумағында бір мезгілде көтерген кезде олардың орналасу реті латын әліпбіне сәйкес айқындалады. Бұл ретте тулардың тақ санын бір мезгілде көтергенде (тіккенде, орналастырғанда) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Туын ортасында, ал жұп санды, бірақ екіден көп туларды көтергенде, тіккенде, орналастырғанда орталықтан солға қарай орналастырылады.».

Конституциялық заңда бірқатар тыйым салатын нормалар бар. Мысалы, 6-баптың 4-тармағына сәйкес осы Конституциялық заңда белгіленгеннен басқа жағдайларда мемлекеттік емес ұйымдардың және олардың лауазымды адамдарының бланкілерінде, мөрлерінде және басқа да реквизиттерінде Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Елтаңбасының бейнесін пайдалануға тыйым салынады.

Бұл тыйымдар жеткіліксіз деп санаймыз. Мысалы, кейбір нысандарда тиісті емес мемлекеттік ту орналасқан кезде тәжірибе бар: бұлінген, түссіз және т. б.

Осыны ескере отырып, Конституциялық Занда мынадай редакциядағы сәйкес көмейтін нышандарды пайдалануға тыйым салуды бекітуді ұсынамыз: «Қазақстан Республикасының бұлінген, түссіз немесе өзге де жолмен бұлінген Мемлекеттік Туын пайдалануға тыйым салынады.».

Халықаралық практикада мемлекеттің мемлекеттік рәміздеріне байланысты мәселелерді реттеу мақсатында Парламент жанынан арнайы органдар құрыллатын жағдайлар бар. Мысалы, Грузияда Грузия парламенті жанында мемлекеттік геральдикалық кеңес жұмыс істейді.

Қазақстан Республикасында осындай арнайы орган құру туралы ұсыныс назар аударуға лайық және мемлекеттік Геральдика саласындағы заңнаманы дамыту мен жетілдіру түрғысынан орынды шешім болып табылады деп ойлаймыз.

Бұдан басқа, Конституциялық заңды баппен толықтыруды және оны мынадай редакцияда жазуд ұсынамыз: «Азаматтар мен үйымдардың Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Тұын, оның ішінде оның бейнесін пайдалануына, егер мұндай пайдала-

ну Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Тұын қорлау болып табылmasa, өзге де жағдайларда жол беріледі».

Корытынды. Конституциялық заңды талдау оны қолданудың тиімділігін көрсетті. Сонымен қатар, осы анықтамада белгіленген ұсыныстар мен ұсынымдар Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерін дайындау, пайдалану, орналастыру жөнінде ге заңнаманы одан әрі жетілдіруге бағытталған.

ӘДЕБИЕТ

1. Загоруйко М.В., Загоруйко Е.Н., Андреева Т.М. Символы Казахстана // Государственный советник. - № 3 (11). - 2015. - С. 40-48.
2. Нугманова Э.А., Махметова А.С. Аналитическая справка по Конституционному закону Республики Казахстан от 24 января 1996 года №2797 «О государственных символах» // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. - №3 (11). - 2008. - С. 90-94;
3. Е.Ш. Шаймерденов. Елтаным // Фылыми-танымдық басылым, - Алматы: «Экономика», 2005. – 304 б.

REFERENCES

1. Zagorujko M.V., Zagorujko E.N., Andreeva T.M. Simvolы Kazahstana // Gosudarstvennyj sovetnik № 3 (11), 2015. S. 40-48;
2. Nugmanova Je.A., Mahmetova A.S. Analiticheskaja spravka po Konstitucionnomu zakonu Respubliki Kazahstan ot 24 janvarja 1996 goda № 2797 «O gosudarstvennyh simvolah» // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan №3 (11), 2008. S. 90-94;
3. E.Sh. Shajmerdenov. Eltanym // Fylymi-tanyymdyk basylym, - Almaty: «Jekonomika», 2005. – 304 b.

ҒЫЛЫМИ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ САРАПТАМАНЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН РӨЛІ

Ақерке Аманқызы Мединаева

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат
институты Лингвистика орталығының жетекші гылыми қызметкери,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: m_akerke@mail.ru

Аннотация. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында нормативтік құқықтық базаны қазақ тілінде қалыптастыру қыындықтар түгизді. Қазақ тіліндегі заң стилінің жетеклікі дәрежеде қалыптаспауы, орыс тілінде әзірленген жоғаларды қазақ тіліне аударуды қамтамасыз ететін аудармашылардың жетіспеуі және олардың құқықтық білімінің төмен болуы, аударма жасауға берілетін уақыттың тығызыдығы бұған себеп болды.

Кез келген құқықтық актіде белгілі бір терминдер мен ұғымдарды аудару кезінде олардың бірнеше нұсқасын қолдануға жол берілмейді, өйткені олар түпмәтінге қарай әртүрлі түсінілуі немесе қолданылуы мүмкін ері құқық қолдану процесінде қыындық түгизады немесе қолданушыларды жаңылыстырады.

Осыған байланысты орын алған тілдік кемшиліктерді түзету кезінде белгілі бір әдебиетті зерделеу және орыс тіліндегі терминдердің магынасын түсіну талап етіледі. Оның үстінен, мұндағы қателерді анықтау, оларды түзету, кейіннен олардың қолданылуына жол бермеу қазақ заңнама тілінің қалыптасуына зор үлес қосады.

Мақалада қолданыстағы заңнамада, атап айтқанда Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің қазақ тіліндегі мәтінінде орын алған лексикалық және стилистикалық қателер көрсетілген. Сонымен қатар қазақ тіліндегі мәтіннің дұрыс түсінілмеуіне әкеп соққан, үш түрлі ұғымның магынасы ашилады. Одан басқа Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің кейбір баптарында «сведения» сөзінің аудармасы ретінде қолданылған «мәлімет» және «маглұмат» сөздерінің айырмашылығы көрсетіліп, кодекс мәтінінде бірізділік сақталмaganы атап өтіледі. Осыған байланысты келтірілген баптардың редакциясын лексикалық және стилистикалық жағынан түзету олардың дұрыс түсінілүіне және қолданылуына септігін тигізеді ері кодектің қазақ тіліндегі мәтініндегі кемшилікті жсояды.

Түйін сөздер: нормативтік құқықтық база, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, заң тілі.

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ НАУЧНОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Мединаева Акерке Амановна

Ведущий научный сотрудник Центра лингвистики Института
законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: m_akerke@mail.ru

Аннотация. В первые годы независимости Республики Казахстан формирование нормативной правовой базы на казахском языке было непростым. Причин этому несколько: недостаточная сформированность юридического языка на казахском языке, нехватка переводчиков, обеспечивающих перевод проектов, разработанных на русском языке, и их неглубокие знания в сфере права, выделение ограниченного времени перевода.

В любом правовом акте недопустимо использование нескольких вариантов при переводе определенных терминов и понятий, поскольку они в зависимости от контекста могут

пониматься или использоваться по-разному, при этом создает трудности при правоприменении или вводит в заблуждение пользователей.

В связи с этим при исправлении имеющихся языковых недоработок требуется изучение определенной литературы и понимание значений терминов на русском языке. Кроме того, выявление таких ошибок, их исправление и недопущение их использования в последующем вносит большой вклад в формирование юридического языка на казахском языке.

В статье изложены лексические и стилистические ошибки, допущенные в действующем законодательстве на примере текста на казахском языке Гражданского кодекса Республики Казахстан. Вместе с тем, в приведенной статье раскрывается значение трех различных понятий, которое привело к разночтению текста на казахском языке. Кроме того, отмечается, что в некоторых статьях Гражданского кодекса Республики Казахстан не соблюдено единообразие в тексте кодекса при переводе слова «сведения», и указывается различие между словами «мәлімет» и «мағлұмат». В связи с этим лексическая и стилистическая корректировка редакций приведенных статей способствует их правильному пониманию и применению и устраняет недостатки в тексте кодекса на казахском языке.

Ключевые слова: нормативная правовая база, Гражданский кодекс Республики Казахстан, юридический язык.

THE SIGNIFICANCE AND ROLE OF SCIENTIFIC LINGUISTIC EXPERTISE

Medinayeva Akerke Amanovna

Leading Researcher of the Center of Linguistics of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: m_akerke@mail.ru

Abstract. In the first years of independence of the Republic of Kazakhstan, the formation of a regulatory legal framework in the kazakh language was not easy. There are several reasons for this: insufficient formation of the legal language in kazakh, a lack of translators who provide translation of projects developed in russian, and their shallow knowledge in the field of law, the allocation of limited time for translation.

In any legal act, it is unacceptable to use several variants when translating certain terms and concepts, since they can be understood or used differently depending on the context, while creating difficulties in law enforcement or misleading users.

In this regard, when correcting existing language shortcomings, it is necessary to study certain literature and understand the meanings of terms in russian. In addition, the identification of such errors, their correction and prevention of their use in the future makes a great contribution to the formation of the legal language in the Kazakh language.

The article describes the lexical and stylistic errors made in the current legislation on the example of the text in the kazakh language of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. At the same time, the article reveals the meaning of three different concepts, which led to a discrepancy in the text in the kazakh language. Moreover, it is noted that in some articles of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, uniformity is not observed in the text of the code when translating the word “information”, and the difference between the words “malimet” and “maglumat” is indicated. In this regard, the lexical and stylistic correction of the editions of the above articles contributes to their correct understanding and application and eliminates shortcomings in the text of the code in the Kazakh language.

Keywords: regulatory legal framework, Civil Code of the Republic of Kazakhstan, legal language.

Кіріспе. Қалыптасқан тәжірибе бойынша Қазақстан Республикасында орыс тілі ресми қолданылатындықтан, нормативтік құқықтық база орыс тілінде өзіrlenіп, мемлекеттік тіл – қазақ тіліне аударылады. Осы түрғыда заң жобаларына, халықаралық шарт жобаларына ғылыми лингвистикалық сараптама жүргізу өзекті мәселе болып табылады.

Ғылыми лингвистикалық сараптама жүргізу кезінде «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Заңының және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 8 маусымдағы № 386 қаулысының талаптары басшылыққа алынады. Мысалы, жоғарыда көрсетілген Заңың 24-бабының 3-тармағына сәйкес «нормативтік құқықтық актінің мәтіні әдеби тіл нормалары, заң терминологиясы және заң техникасы сақтала отырып жазылады, оның ережелері барынша қысқа болуға, нақты мағынаны және әртүрлі түсіндіруге жатпайтын мағынаны қамтуға тиіс. Нормативтік құқықтық актінің мәтінінде мағыналық және құқықтық жүктемесі жоқ декларативтік сипаттағы ережелер қамтылмауга тиіс. Ескірген және көп мағыналы сөздер мен сөз орамдарын, эпитеттерді, метафораларды қолдануға, сөздерді қысқартуға жол берілмейді. Нормативтік құқықтық актінің құрылымдық элементінде жазылған құқық нормасы нақ осы актінің басқа құрылымдық элементтерінде қайталап жазылмайды. Қазақ және орыс тілдеріндегі нормативтік құқықтық актілердің мәтіндері тентүпнұсқалы болуға тиіс.»¹.

Алайда жоғарыда келтірілген талаптар барлық уақытта сақтала бермейді. Бұған қолданыстағы заңнамадағы тілдік кемшиліктерді, атап айтқанда терминдердің бірізділігін сақтау, құқықтық жүктемесі жоқ сөздердің болмауы, заң техникасының ережелері сақтала отырып жазылуы, әртүрлі түсіндіруге жататын сөздердің болмауы түрғысынан іргелі және ғылыми қолданбалы зерттеулер жүргізу күә бола алады.

Материалдар мен әдістер. Қазақ тіліндегі қолданыстағы заңнама мәтінінің орыс тіліндегі мәтінге тентүпнұсқалылығын қамтамасыз ету өте күрделі жұмыс болып табылады. Бұл түрғыда Қазақстан Республикасының

Азаматтық кодексінің қазақ тіліндегі мәтінін қазақ тілінің ережелеріне сәйкес лексикалық, грамматикалық, стилистикалық және пунктуациялық талдау, сондай-ақ құқықтық талдау жұмысы жүргізілді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің (бұдан әрі – кодекс) Жалпы бөлімі 1994 жылы қабылданған. Бұл тәуелсіздік алған алғашқы жылдар болатын, заң тілі әлі қалыптасып үлгермеген, қазақ тіліндегі нормативтік базаның бастауы болған кодекс. Аталған кодекске жыл өткен сайын реттелетін қоғамдық қатынастарына қарай өзгерістер мен толықтырулар енгізілуде, сондай-ақ оның мәтіні редакциялық түзету процесінен өтуде.

Атап айтқанда, осы Кодекстің 132-бабының қазақ тіліндегі нұсқасында «индоссмент» және «индоссант» ұғымдары ашылады. Мысалы, аталған баптың 3-тармағының орыс тіліндегі редакциясында: «3. Права по ордерной ценной бумаге передаются путем совершения на этой бумаге передаточной надписи - индоссамента. Лицо, передающее права по ордерной ценной бумаге (индоссант), несет ответственность не только за существование права, но и за его осуществление, за исключением случаев, установленных законодательным актом Республики Казахстан об ипотеке недвижимого имущества.

Индоссамент, совершенный на ценной бумаге, переносит все права, удостоверенные ценной бумагой, на лицо, которому или приказу которого передаются права по ценной бумаге - (индоссата). Индоссамент может быть бланковым (без указания лица, которому должно быть произведено исполнение).

Индоссамент может быть ограничен только поручением осуществлять права, удостоверенные ценной бумагой, без передачи этих прав индоссату (препоручительный индоссамент). В этом случае индоссат выступает в качестве представителя.»² деп көзделген.

Ал қазақ тіліне: «3. Ордерлік бағалы қағаз бойынша құқыктар бұл қағазға берілгенін жазу - индоссамент арқылы беріледі. Ор-

¹ «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (Каралу күні: 21.06.2021)

² Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (2021 жылғы 11 қаңтардағы редакция бойынша) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (Каралу күні: 21.05.2021ж.)

дерлік бағалы қағаз бойынша құқық беруші адам (индоссант), жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген жағдайларды қоспағанда, құқықтың болуы үшін ғана емес, оның жүзеге асырылуы үшін де жауапты болады.

Бағалы қағазда жасалған индоссамент бағалы қағазбен куәландырылған барлық құқықтарды бағалы қағаз бойынша құқықтар берілетін адамға - (индоссантқа) немесе соның бүйріғына ауыстырады. Индоссамент бланкілік болуы мүмкін (орындауға тиіс адам көрсетілмейді).

Бағалы қағазбен куәландырылған құқықтарды жүзеге асыру, бұл құқықтарды индоссантқа бермей-ақ (сену индоссаменті) индоссаментке тапсырумен ғана шектелуі мүмкін. Бұл жағдайда индоссант өкіл ретінде әрекет жасайды.» деп аударылған.

Бұл тармақта орыс тіліндегі редакцияда «индоссамент», «индоссант» және «индоссат» деген үш ұғым туралы айтылған, яғни «индоссаментке» түсініктеме беріліп, «индоссант» пен «индоссат» арасындағы өзара іс-қимылдың реті көзделген. Ал қазақ тіліндегі нұсқада «индоссамент» ұғымы дұрыс аударылмаған, оның үстіне тек қана «индоссант» туралы айтылады. Бұл жерде «индоссант» пен «индоссат» ұғымдары орфографиялық тұрғыдан қате жазылған ба, әлде екеуі екі түрлі ұғым ба деген сұрақ туындаиды. Оның үстіне, орыс тіліндегі «...на лицо, которому или приказу которого передаются права по ценной бумаге - (индоссата)» тіркесінің де түсінілуі қыынға соғады. Осылан орай Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне (Жалпы бөлім) түсінік-темеде (жауапты редакторлары: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.) 132-баптың қарастырылып отырған 3-тармағына: «...3. Передача прав по ордерной ценной бумаге совершается посредством передаточной надписи (индоссамента). Права, удостоверенные ордерной ценной бумагой с бланковым индоссаментом, могут передаваться вручением правопреемнику ордерной ценной бумаги. Передаточная надпись производится, как правило, на обороте ценной бумаги, а также на прилагаемом к ценной бумаге специальному дополнительному листе.

В отличие от лица, передающего право по именной ценной бумаге, индоссант ответственен не только за недействительность переданного им индоссату права требования, но и за его неисполнение.

4. Индоссамент, не содержащий указания

на лицо, которому или приказу которого передаются права по ордерной ценной бумаге, называется бланковым. Бланковый индоссамент может состоять из одной подписи индоссанта...» деп түсіндірмे берілген [1]. Бұл түсіндірменің түпнұсқа тілінде берілуінің өзіндік себебі бар.

Демек, «индоссамент» – ордерлік бағалы қағаз бойынша беру жазбасы – индоссамент арқылы құқықтар берілетіні, ал «индоссант» – ордерлік бағалы қағаз бойынша құқықты беретін тұлға, яғни индоссамент жасаушы, ал «индоссат» – ордерлік бағалы қағаз бойынша құқық берілетін, яғни құқықты алатын тұлға түсініледі.

Осылайша, талдау жүргізіліп отырған тармақтың қазақ тіліндегі нұсқасында әрі құқықтық, әрі стилистикалық, әрі лексикалық катенің орын алғаны айқын.

Сондықтан аталған тармақты былайша редакциялау: «3. Ордерлік бағалы қағаз бойынша құқықтар сол қағаздағы беру жазбасы – индоссамент арқылы беріледі. Қазақстан Республикасының жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы заңнамалық актісінде белгіленген жағдайларды қоспағанда, ордерлік бағалы қағаз бойынша құқықты беретін адам (индоссант), құқықтың болуы үшін ғана емес, сонымен қатар оның жүзеге асырылуы үшін де жауапты болады.

Бағалы қағазда жасалған индоссамент бағалы қағазда куәландырылған барлық құқықтарды бағалы қағаз бойынша құқықтар берілетін адамға немесе бүйріғымен берілетін адамға – индоссатқа ауысады. Индоссамент бланкілік (орындау жүргізілуі тиіс адам көрсетілмей) болуы мүмкін.

Индоссамент бағалы қағазда куәландырылған құқықтарды индоссатқа бермей-ақ (сену индоссаменті) оны жүзеге асыру тапсырмасымен ғана шектелуі мүмкін. Бұл жағдайда индоссат өкіл ретінде әрекет етеді.» құқықтық тұрғыдан түсінікті болары анық.

Осылайша «индоссамент», «индоссант» және «индоссат» ұғымдарының аражігі ажыратылады.

Қарастырылған баптан басқа, Кодекстің 143-бабының орыс тіліндегі мәтінінде «сведения» сөзі қолданылған. Қазақ тіліне дәл осы сөз «мәлімет» және «мағлұмат» деп екі түрлі аударылған. Мысалы, 143-баптың 1-тармағының орыс тіліндегі нұсқасында: «1. Гражданин вправе требовать в судебном порядке опровержения сведений, порочащих его честь, достоинство или деловую репутацию.» делінген. Көрсетілген тармақ

қазақ тіліне: «1. Азамат өзінің ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтерді сот тәртібімен теріске шығаруды талап етуге құқылы.» деп аударылған. Дәл осы баптың 2-тармағының бірінші абзацында: «2. Если сведения, порочащие честь, достоинство или деловую репутацию гражданина или юридического лица, распространены в средствах массовой информации, они должны быть бесплатно опровергнуты в тех же средствах массовой информации.» деп көзделген. Ал қазақ тіліндегі редакциясында «мәлімет» деген сөздің орнына «мағлұмат» қолданылған: «2. Егер азаматтың немесе заңды тұлғаның ар-намысына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне кір келтіретін мағлұматтар бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылған болса, олар сол бұқаралық ақпарат құралдарында тегін теріске шығарылуға тиіс.». Көрініп тұрғандай, «сведения» сөзі бір баптың өзінде екі түрлі аударылған.

Осы орайда мәлімет және мағлұмат сөздерінің түп-төркіні туралы Қазақ әдеби тілінің сөздігінде (Х және XI том) былай делінген: «Мәлімет (ар. معلوم) зат. 1. Белгілі бір істің барысы, жайы туралы хабар; мағлұмат. 2. Белгілі бір оқиға не жұмыс жөнінде ауызша немесе жазбаша түрде берілетін ақпарат, дерек. Мәлімет істің жайкүйі, сапасы және т.б. сипаттарға негізделді.»³.

Ал мағлұмат (ар. معلوم) зат. 1. Бір нәрсе туралы толық хабар, жан-жақты білім. 2. Ақпар, мәлімет. 3. Көрген-түйгені, оқыған-тоқығаны.» деп берілген.

Тілдік тұрғыдан берілген сөздер мағынасы жағынан бір-біріне ұқсас болғандықтан, синоним болып табылады, ал бұл заңнама талаптарына қайшы келеді. Дәл осы тармақта және бұдан әрі қарай кодекстің қазақ тіліндегі мәтіні бойынша «сведение» деген сөзді «мәлімет» деп қолдану орынды деп пайымдалады.

Одан басқа, келтірілген екі тармақтың орыс тіліндегі редакциясында септік жалғауы екі түрлі болғанымен, тұбірі бір «порочащий» деген сөз қолданылған. Бұл ретте де көрсетілген сөз «кір келтіретін» және «нұқсан келтіретін» деп екі түрлі аударылған. Кір келтіру тіркесінің мағынасы Қазақ әдеби тілінің сөздігінде (VIII том) «Кір келтірді. Ұят жасады, жаманатқа қалдырыды, басын қорлады» деп жазылған.

Ал нұқсан келтіру тіркесі туралы Қазақ әдеби тілінің сөздігінде (XI том) «нұқсан (тигізді) келтірді. Зиянын жасады, бұзды, кесірін тигізді, бұлдірді» делінген.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне атқарушылық іс жүргізуі және қылмыстық заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен то-лықтырулар енгізу туралы» 2020 жылғы 26 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңында «порочащих честь и достоинство» тіркесі «абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін» деп аударылған.

Егер 1-тармақтағы «нұқсан келтіретін мәліметтер» тіркесі мәні бойынша заң тіліне жақындау болса, 2-тармақтағы «кір келтіретін мағлұматтар» көбіне әдеби-көркем шығармаларда қолданылатын тіркес деп пайымдалады. Осылан байланысты 2-тармақтағы тіркесті «нұқсан келтіретін мәліметтер» деп заң тіліне тән сөздермен түзету мақсатқа сай болады.

Сонымен, көрсетілген 143-баптың 1 және 2-тармақтарының бірінші абзацындағы кейбір кемшіліктерді жою мақсатында оларды былайша редакциялау қажет:

«1. Азамат өзінің абыройына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтерді сот тәртібімен теріске шығаруды талап етуге құқылы.

2. Егер азаматтың немесе заңды тұлғаның абыройына, қадір-қасиетіне немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтер бұқаралық ақпарат құралдарында таратылған болса, олар сол бұқаралық ақпарат құралдарында тегін теріске шығарылуға тиіс.».

Бұл реттегі мақсат талданып жатқан тармақтардағы синоним сөздердің қолданылуына жол бермеу болып табылады. Оның үстінен, қолданыстағы заңнамада терминдерді бірізді қолдану оларды дұрыс ұғыну үшін қажет.

Сонымен қатар кодекстің қазақ тіліндегі редакциясында «заң актілері», «заң құжаттары», «заңнамалық актілер» деген үш ұғым бар. Бұларды «заңнамалық актілер» деп бірізділікке келтіру қажет. Өйткені заңнамада «заң құжаттары» деген ұғым мұлдем жоқ, ал «заң актілері» деген тіркес біртіндеп «заңнамалық актілер» деп ауыстырылып жатыр.

Корытынды Жоғарыда көрсетілген лексикалық, грамматикалық, стилистикалық талдау ғылыми лингвистикалық саралтаманың мәні мен мақсаты болып табылады. Со-

³ Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 11-том / Құраст.: Ж.Манкеева, С. Бизақов, Ә. Жұнісбек және т.б. – Алматы, 2011. <https://emle.kz/uploads/files/3a8d45ade341a06df93c290f3454610c.pdf> (қарасту күні 22.06.2021ж)

нымен қатар қолданыстағы заңнамада орын алған тілдік қателердің құқықтық салдары болатыны сөзсіз, сондықтан болар қарапайым құқық қолданушы заңнаманың қазақ тіліндегі нұсқасына қарағанда, орыс тілінде гәрі редакциясына жүтінеді, себебі орыс тілінде түсінікті етіп жазылған. Заңнамадағы қазақ тілінің аударма тіліне айналғанын жоққа шығаруға болмайды. Әйтсе де, нормативтік құқықтық актілер жобаларының қазақ тілін-

де әзірленетініне сенім мол.

Осылайша, қолданыстағы заңнамаға жанжақты талдау жүргізу орын алған кемшіліктерді жою, терминдерді бірізділікке келтіру бойынша маңызды жұмыс атқаруға мүмкіндік береді. Мұндай талдау жалғасуы тиіс, өйткені мемлекеттік тілдегі нормативтік құқықтық базаны жетілдіру арқылы қазақ тіліндегі заң тілінің қалыптасуына, оның өркендеуіне зор ықпал етуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗ

1. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019750 (қарau күni 23.06.2021ж.)

REFERENCES

1. Kommentarii k Grajdanskому kodeksu Respublikii Kazahstan (Obaia chast) (Otvetstvennye redaktory: Suleimenov M.K., Basin G.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019750 (qarau kini 23.06.2021j.)

ПРАВОВЫЕ ПОЗИЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО СОВЕТА РК: СУЩНОСТЬ, ЮРИДИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ И ЗНАЧЕНИЕ В КОНСТИТУЦИОННОМ ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ

Тлеулесова Багила Тлеулесовна

Докторант Казахско-русского международного
университета, магистр права, Республика Казахстан,
г. Актобе; e-mail: tleulesova1983@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы юридической природы правовых позиций Конституционного Совета Республики Казахстан, их содержания и существенных признаков. Сделан вывод о том, что, несмотря на достаточное количество работ, посвящённых правовым позициям органа конституционного контроля Республики Казахстан, они отражают по большей части отдельные стороны этой категории, показывают предметную область конкретных общественных отношений, не затрагивая существенные характеристики этого понятия. В работе уделено значительное внимание анализу позиций исследователей Казахстана, которые посвятили свои научные исследования отдельным видам правовых позиций Конституционного Совета. По аналогии авторы рассматривают и труды российских учёных юридической природы органа конституционного контроля РФ.

По итогам анализа выводов учёных Казахстана в работе указывается, что они характеризуют различные грани исследуемого феноменального явления, правовых позиций, и не дают обобщающего определения в качестве устоявшейся доктрины. В этой связи авторы полагают, что необходимо выделить в системе правовых позиций те из них, которые имеют правоприменительный характер, и отдельно рассматривать правовые позиции правотворческого содержания. На основе синтеза различных научных подходов о существенных характеристиках правовых позиций в аспекте их аргументационных возможностей авторы полагают, что в выдвигаемых выводах, взглядах и мнениях всех членов органа конституционного контроля; отражения правовых позиций в форме правоположений в резолютивной части нормативных постановлений; в аспекте их связи с правопониманием; с вопросами невозможности их отождествления с нормативными постановлениями, так как правовые позиции - это ядро решений Конституционного Совета РК. Учитывая важную роль Конституционного Совета, его правовых позиций в укреплении конституционной законности в стране, суверенитета и территориальной целостности страны, настоящая статья посвящается 30-летию Независимости Республики Казахстан.

Ключевые слова: правовые позиции, Конституционный Совет РК, правоположения, нормативное регулирование, правоприменительное решение, законодательные акты.

ҚР КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ КЕҢЕСІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҰСТАНЫМДАРЫ: КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДЕГІ МӘНІ, ЗАҢДЫЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІ ЖӘНЕ МАҢЫЗЫ

Бағила Тілеулеңсұзы Тлеулеңсова

Қазақ-орыс халықаралық университетінің докторантты,
құқық магистрі, Қазақстан Республикасы,
Ақтөбе қаласы, e-mail: tleulesova1983@mail.ru

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің құқықтық ұстанымдарының заңдылық сипаты, олардың мазмұны, елеулі белгілері мен мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасы Конституциялық бақылау органдың құқықтық ұстанымдарына арналған жұмыстардың жеткілікті болуына қарамастан, олардың көбінесе бұл сипаттың жекелеген тараптарын ғана көрсетіп, атап да ұғымның мәнді сипаттамаларын қозғамай, нақты қоғамдық қатынастардың пәндей саласын ғана көрсетеді – деген тұжырым жасалды. Жұмыста Конституциялық Кеңестің құқықтық ұстанымдарының жекелеген түрлерін зерттеуге арнаган Қазақстан зерттеушілерінің ғылыми еңбектерін талдауга көп көңіл болінген. Сонымен бірге, авторлар ұқсастығы бойынша, Ресей Федерациясының конституциялық бақылау органының құқықтық табиғатын зерттеген орыс ғалымдарының еңбектерін де қарастырады.

Жұмыста Қазақстандық ғалымдардың тұжырымдарына талдау жасаудың нәтижелері бойынша, зерттеліп отырған феноменальды құбылыстың әртүрлі қырлары сипатталып, тұрақталған доктринада бойынша нақты анықтама берілмеген көрсетіледі. Соның нәтижесінде, авторлар құқықтық ұстанымдар жүйесінде, заң шығару мазмұнының құқықтық ұстанымдары мен оның құқық қолдану сипаттарын бөлек қарастыру керек деп есептейді.

Құқықтық ұстанымдардың маңызды сипаттамалары туралы әртүрлі ғылыми көзқарастардың синтезіне сүйене отырып, оларды дәлелдеуге мүмкіндіктердің болуы тұрғысынан авторлар конституциялық бақылау органының барлық мүшесерінің алға қойған тұжырымдары, көзқарастары мен пікірлерін; нормативтік қаулылардың қарар болігінде құқықтық ережелер нысанындағы құқықтық позициялардың көрсетілуін; олардың құқықтық түсінікпен байланысын; нормативтік қаулылармен теңдестірудің мүмкін еместігі мәселелерімен байланысты құқықтық ұстанымдарын - ҚР Конституциялық кеңесі шешімдерінің өзегі болып табылатынын айтады. Конституциялық Кеңестің елдегі конституциялық заңдылықты, елдің егемендігі мен аумақтық тұтастығын нығайтудағы маңызды рөлін, оның құқықтық ұстанымдарын ескере отырып, осы ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналады.

Түйін сөздер: құқықтық ұстанымдар, ҚР Конституциялық Кеңесі, құқықтық ережелер, нормативтік реттегу, құқық қолдану шешімі, заңнамалық актілер.

LEGAL POSITIONS OF THE CONSTITUTIONAL COUNCIL OF THE RK: ESSENCE, LEGAL SIGNS AND SIGNIFICANCE IN THE CONSTITUTIONAL LEGAL REGULATION

Tleulesova Bagila Tleulesovna

*Doctoral student of the Kazakh-Russian International University,
Master of Laws, Republic of Kazakhstan,
Aktobe; e-mail: tleulesova1983@mail.ru*

Abstract. The article discusses the issues of the legal nature of the legal positions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, their content and essential features. It is concluded that, despite a sufficient number of works devoted to the legal positions of the constitutional control body of the Republic of Kazakhstan, they mostly reflect individual aspects of this category, show the subject area of specific social relations, without affecting the essential characteristics of this concept. The work pays considerable attention to the analysis of the positions of the researchers of Kazakhstan, who devoted their scientific research to certain types of legal positions of the Constitutional Council. By analogy, the authors consider the works of Russian scientists of the legal nature of the body of constitutional control of the Russian Federation.

Based on the results of the analysis of the conclusions of the scientists of Kazakhstan, the work indicates that they characterize various facets of the studied phenomenal phenomenon, legal positions, and do not give a generalizing definition as an established doctrine. In this regard, the authors believe that it is necessary to highlight in the system of legal positions those of them that have a law-enforcement nature, and separately consider the legal positions of the law-making content. Based on the synthesis of various scientific approaches on the essential characteristics of legal positions in the aspect of their argumentation capabilities, the authors believe that in the conclusions put forward, views and opinions of all members of the constitutional control body; reflection of legal positions in the form of legal provisions in the operative part of normative decisions; in the aspect of their connection with legal thinking; with the issues of impossibility of their identification with normative decisions, since legal positions are the core of decisions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan. Considering the important role of the Constitutional Council, its legal positions in strengthening constitutional legality in the country, sovereignty and territorial integrity of the country, this article is dedicated to the 30th anniversary of the Independence of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: legal positions, the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, legal provisions, normative regulation, law enforcement decision, legislative acts.

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_124

Введение. В казахстанской юридической науке практически не посвящалось специальных работ монографического уровня по выявлению юридической природы такой своеобразной и сложной категории, как правовая позиция Конституционного Совета Республики Казахстан, хотя в системе права Республики Казахстан и стран Содружества Независимых это понятие активно используется, и в целом «в понятийно-категориальном аппарате конституционного права категория «правовая позиция органа конституционного контроля» сегодня является общепризнанной» [1, с. 286]. К примеру, в пункте 5 статьи 27 Конституционного закона

«О Конституционном Совете Республики Казахстан» от 29 декабря 1995 года № 2737, устанавливается, что «в ходе совещания члены Конституционного Совета могут свободно излагать собственную позицию по рассматриваемому вопросу и просить других членов Конституционного Совета уточнить их позиции»¹. Более полно данное понятие применяется в нормативных постановлениях Конституционного Совета Республики Казахстан (далее – НПКС РК), которые являются действующим правом и входят в систему законодательства Казахстана. Конституционный Совет всё чаще вводит в оборот данную категорию, которой ранее

¹ Конституционный Закон Республики Казахстан от 29 декабря 1995 года «О Конституционном Совете Республики Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002737_

не придавалось такого самостоятельного и важного значения. Так, в НПКС РК от 18 мая 2015 года «Об официальном толковании пункта 1 статьи 27 Конституции Республики Казахстан и о проверке на соответствие Конституции Республики Казахстан закона РК» подчеркивается, что «правовые позиции Конституционного совета корреспондируют с положениями общепризнанных международно-правовых актов»².

В другом НПКС РК от 3 июля 2018 года Конституционный Совет Республики Казахстан рекомендовал «Правительству Республики Казахстан с целью недопущения ущемления прав и свобод человека и гражданина, более полного регулирования порядка осуществления привода и чёткого разграничения функций и ответственности государственных органов в исполнительном производстве рассмотреть вопрос об инициировании поправок в Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» и иные правовые акты в соответствии с правовыми позициями Конституционного Совета, содержащимися в настоящем нормативном постановлении»³.

Как видим, категория «правовая позиция» применяется в законодательстве и правоохранительных актах, однако в них не раскрывается смысл самого понятия и не даётся его определение. В этой связи возникают вопросы, поставленные ещё ранее в юридической печати: Каково соотношение понятий «решение» и «правовая позиция», какова юридическая природа решений органов конституционного контроля и выраженных в них правовых позиций, поскольку все эти вопросы имеют не только актуальное теоретическое, но и серьезное практическое значение. Данные вопросы связаны с реальной конституционно-юрисдикционной деятельностью и её правовыми последствиями, с проблемами защиты основ конституционного строя, обеспечения верховенства и прямого действия Конституции на всей территории страны, формирования единого конституционно-правового пространства, в котором на единой основе должны гарантироваться права и свободы человека и гражданина, равенство всех перед законом и судом [2, с. 20].

² НПКС РК от 18 мая 2015 года № 3 «Об официальном толковании пункта 1 статьи 27 Конституции Республики Казахстан и о проверке на соответствие Конституции Республики Казахстан Закона РК» // URL: <https://ksrk.gov.kz/index.php/ru/solutions>

³ НПКС РК от 3 июля 2018 года ««О проверке конституционности пункта 5 статьи 27 Закона Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» по представлению Карагандинского областного суда» // URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35476032

Материалы и методы. Основными материалами для нашего исследования стали нормативные правовые акты Республики Казахстан и Российской Федерации, прямо или опосредованно регулирующие деятельность органов конституционного контроля в части принятия ими решений, а также затрагивающие вопросы правовых позиций Конституционного Совета Республики Казахстан: Конституция, конституционные и обычные законы. Кроме того, в качестве материалов мы использовали промежуточные и итоговые решения Конституционного Совета Республики Казахстан, его Послания о состоянии конституционной законности в Республике Казахстан, предыдущие исследования в Казахстане и России, направленные на определение и раскрытие содержания понятия правовых позиций.

Основными методами исследования является анализ и синтез как универсальные способы познания окружающей действительности, которые лишь в своём единстве дают полное и всестороннее знание о предмете исследования – правовых позициях Конституционного Совета Республики Казахстан. Немаловажную роль необходимо отнести в рассматриваемой статье и сравнительно-правовой метод, позволивший провести параллели в оценке роли правовых позиций органа конституционного контроля в системе нормативно-организационного воздействия на общественные отношения в Республике Казахстан и Российской Федерации.

Результаты и обсуждения. Вопросы, поставленные нами во введении к данной статье, требуют отдельного рассмотрения на основе анализа различных подходов к категории «правовая позиция».

Некоторые казахстанские исследователи характеризовали правовую позицию в сравнении с другими сходными правовыми категориями. Так, профессор Е.Б. Абдрасулов, определяя понятие правовой позиции Конституционного Совета РК, сравнивает её с другой научно-практической категорией – правоположением - и приходит к выводу, что, несмотря на их различие как формы и содержания одного явления, всё же «даные понятия находятся в неразрывном единстве друг с другом. И в первом, и во втором слу-

чае речь идёт о том, что в актах правоприменительных органов, содержащих решение юридического дела, выражено то или иное правовое понимание данной юридической ситуации, фиксируется его суждение по отношению к данным фактическим обстоятельствам» [3].

А.К. Котов практически также в аналогичном аспекте рассматривал правовые позиции и правоположения Конституционного Совета Республики Казахстан, связывая их с возникновением прецедентного конституционного права и отмечая, что «обязательные прецеденты понимания и применения конституционных норм, которые содержатся в постановлениях Конституционного Совета в форме различных правоположений, постепенно, как представляется, формируют необходимую подотрасль конституционного права - прецедентное конституционное право, которая свойственными ей методами регулирования, значительно облегчает прямое действие Конституции» [4].

Исследователь А.А. Елеупова рассматривает правовую позицию Конституционного Совета Республики Казахстан во взаимосвязи с толкованием норм Конституции, указывая, что «в правовых позициях находит свое завершение официальная интерпретация норм Конституции, наполненная пониманием этих норм Конституционным Советом и его суждением о них. Правовая позиция представляет собой выражение единства конституционного понимания смысла, с проекцией должного конституционного действия для субъектов конституционно-правовых отношений» [5, с. 134].

Авторы монографии «Конституционный контроль в Казахстане», вышедшей в свет в 2005 году, понимают правовую позицию как обобщающий термин и обозначают этим понятием «сформулированные в виде праворазъясняющих, правопреобразующих и правообразующих положений, логико-правовые обоснования и выводы Конституционного Совета Республики Казахстан, к которым он пришёл в ходе установленного конституционными нормами производства, и принятые им в форме нормативных постановлений» [6, с. 131].

С.Ф. Ударцев в качестве автора другой коллективной монографии «Конституционный контроль в Казахстане: доктрина и практика утверждения конституционализма» посвящает правовым позициям отдельный раздел книги и подчеркивает, что «правовая позиция – это логически законченные фрагменты

концептуальной правовой информации, содержащейся в решениях органов конституционного контроля по различным вопросам. Они могут быть как общего, так и частного характера. Это – синтез правовой доктрины и законодательства, результат коллективного осмысливания исследуемых, обсуждаемых и затрагиваемых в решении органа конституционного контроля вопросов» [7, с. 142]. В более поздней работе, С.Ф. Ударцев даёт уже несколько иное определение правовой позиции, рассматривая её в качестве «разнообразных по форме универсальных оснований и средств обеспечения правового воздействия, имеющих мультиплексивный эффект по влиянию на действующее право, по продвижению по пути утверждения верховенства права» [8, с. 192].

Очень интересный подход, объединяющий в понятии правовых позиций и вопросы толкования, и правопонимания, и правовых аргументов и других аспектов, имеется у К. К.-Ж. Карбузова, который подчеркивает, что правовые позиции органов конституционного контроля представляют собой сердцевину самих решений, их основу: само правопонимание, истолкование права по какому-то вопросу, конституционно-правовую доктрину, толкование Конституции. Необходимым основанием правовых позиций Конституционного Совета являются правовые аргументы, доводы в пользу принятого решения» [9, с. 127].

Полагаем, что конституционная доктрина как плод научной мысли большого количества исследователей нельзя отождествлять с правовыми позициями Конституционного Совета. Другое дело, что акты официального толкования нередко основываются на положениях научной доктрины, субъектами которой являются научные коллективы или отдельные учёные. Нередко сами члены Конституционного Совета Республики Казахстан, участвующие в создании официального интерпретационного акта, могут быть представителями научного мира [10, с. 14].

Профессор И.И. Рогов, говоря о правовых позициях Конституционного Совета, акцентирует внимание в своих работах на вопросы их воздействия на совершенствование национального законодательства, в которых «учитываются правовые позиции Конституционного Совета, например, по нормам, послужившим основанием для признания не соответствующими Конституции Республики Казахстан ранее принятых законов о внесении изменений и дополнений в неко-

торые законодательные акты республики по вопросам свободы вероисповедания и деятельности религиозных объединений» [11].

Заслуживает внимания в деятельности Конституционного Совета изучение его ежегодных посланий, в которых также содержатся правовые позиции. Некоторые исследователи относят ежегодные послания к итоговым решениям Конституционного Совета [12, с. 83], с чем трудно согласиться. Решение Конституционного Совета, тем более итоговое, как и любое правоприменительное решение предполагает разрешение какого-либо казуса, жизненной ситуации на основе Конституции и других нормативных правовых актов по запросам субъектов обращения в Конституционный Совет. В ежегодных посланиях нет признаков итогового решения как правоприменительного акта или правотворческого акта. В них, как отмечается в юридической печати, освещаются особо значимые события за последний год в сфере конституционной охраны Конституции Республики Казахстан, показывается статистика принятых конституционным Советом нормативных постановлений, отражается перечень принятых законодательных и иных актов, направленных на исполнение нормативных поступлений Конституционного Совета, констатируются рекомендации Конституционного Совета по тем дефектам правового регулирования, которые были указаны в предыдущих посланиях и других. Перечисляя содержательные аспекты ежегодных посланий можно с уверенностью сказать, что они не относятся к итоговым решениям Конституционного Совета, а являются итоговым официальным документом программного значения, с элементами концептуальности. Как и в любом другом программном юридическом документе государственной власти в них содержатся правовые позиции: «Важными составляющими ежегодного послания являются правовые позиции по наиболее актуальным, значимым вопросам конституционно-правового характера» [8, с. 93].

Из приведённых определений видно, что они характеризуют различные грани исследуемого феноменального явления и не дают обобщающего определения в качестве устоявшейся доктрины. Вместе с тем понятно, что правовые позиции Конституционного Совета относятся, с одной стороны, к правоприменительным правовым позициям, поскольку они отражаются в итоговых решениях Конституционного Совета по различным

вопросам, входящим в круг компетенции органа конституционного контроля. С другой стороны, правовые позиции Конституционного Совета можно отнести к правотворческим правовым позициям, так как согласно пункта 1 статьи 4 Конституции Республики Казахстан, нормативные постановления Конституционного совета входят в систему действующего права. Следовательно, в решениях Конституционного Совета, выраженных в нормативных постановлениях, которые в свою очередь формулируются на правовых позициях членов органа конституционного контроля, создаются новые нормы права, которые становятся обязательными для всех субъектов правовых отношений в Республике Казахстан.

Большое количество работ написано по данной тематике и российскими исследователями. В связи с тем, что юридическая природа правовых позиций органов конституционного контроля в Республике Казахстан и Российской Федерации практически идентичны, несмотря на то, что в нашей стране Конституционный Совет не является судебным органом в отличие от Российской Федерации, рассмотрим подходы к категории правовая позиция в России. Российская научно-практическая доктрина оказала существенное влияние на казахстанскую правовую науку и практику по исследуемой проблематике.

В правовых взглядах по данному вопросу в российской юридической науке также нет единства в определении сути, содержания, признаков и функций правовых позиций, поскольку «правоведение ещё не выработало однозначно-точного определения понятия правовой позиции» [13, с. 10-11]. Обратимся к различным definициям правовой категории правовая позиция, которая чаще всегодается в контексте решений органа конституционного контроля Российской Федерации – Конституционного Суда.

Л.В. Лазарев полагает, что впервые понятие «правовые позиции» возникло с в связи с принятием закона о конституционном правосудии РСФСР ещё в середине 1991 года, где было сказано о содержании решений Конституционного Суда РСФСР, которые выражают правовую позицию судей [2, с. 5].

Более активно о правовых позициях органа конституционного контроля Российской Федерации стали упоминать при обсуждении в конце 1993 - начале 1994 года проекта закона о Конституционном Суде Российской Федерации. Употребление в законе терми-

на «правовая позиция» воспринято неоднозначно. Многие депутаты не соглашались с такой категорией и предложили исключить её использование в пункте 3 части 1 статьи 79 Конституционного закона [14, с. 20]. Разработчики законопроекта, отстаивая свои подходы в концепции будущего закона, указывали на неравнозначность понятий «решение» и «правовая позиция», которая лишь лежит в основе решения. Правовая позиция формируется через такие категории, как понимание права, толкование права, правовая доктрина, отражающие мнение большинства судей [15]. Как видим, в возражении рабочей группы тоже видна своя аргументация по смыслу спорной категории, в которой дано определение правовой позиции, её связь со сходными правовыми понятиями и категориями.

В самих решениях Конституционного Суда Российской Федерации использование и применение категории «правовая позиция» берут начало в особых мнениях членов органа конституционного контроля. Так, широко известно особое мнение Н.В. Витрука, который при принятии Постановления Конституционного суда РФ от 18 января 1996 года № 2-П «По делу о проверке конституционности ряда положений Устава (Основного Закона) Алтайского края» подчеркнул и ввёл в оборот принимаемых решений понятие правовой позиции: «При проверке конституционности ряда положений Устава Алтайского края (как и любого другого субъекта Российской Федерации) необходимо учитывать следующие правовые позиции и вытекающие из них требования: Принцип разделения властей означает не только самостоятельность каждой из ветвей государственной власти (законодательной, исполнительной и судебной) в пределах своих полномочий, но и их взаимодействие и сотрудничество, что обусловлено единством государственной власти, необходимостью обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина, защищенных других основ конституционного строя»⁴.

Позднее, 1 апреля 1997 года, уже не в содержании особого мнения членов суда, а в самом решении Конституционного Суда Российской Федерации «По делу о соответствии Конституции Российской

Федерации пунктов 8 и 9 постановления Правительства Российской Федерации от 1 апреля 1996 года № 479 «Об отмене вывозных таможенных пошлин, изменении ставок акциза на нефть и дополнительных мерах по обеспечению поступления доходов в федеральный бюджет»⁵ начинается использование категории правовая позиция. В частности, в решении Конституционного Суда РФ устанавливается, что «применительно к федеральным налогам и сборам, исходя из приведенных выше конституционных положений, необходимым условием для признания таких налогов и сборов «законно установленными» является установление их федеральным законодательным органом, в форме федерального закона и с соблюдением установленной Конституцией Российской Федерации законодательной процедуры. Эта правовая позиция уже была высказана Конституционным Судом Российской Федерации в постановлении от 18 февраля 1997 года № 3-П по делу о проверке конституционности постановления Правительства Российской Федерации от 28 февраля 1995 года «О введении платы за выдачу лицензий на производство, розлив, хранение и оптовую продажу алкогольной продукции». После первого применения категории «правовая позиция» в указанном решении Конституционного Суда РФ началось повсеместное употребление данного термина в других постановлениях органа конституционного контроля РФ. Другое дело, что вкладывалось в содержание этой категории? Конечно, ответ на этот вопрос следует искать в научной доктрине, отраженной как в работах ученых, так и практиков.

Г.А. Гаджиев, рассматривает правовые позиции в качестве судебного прецедента, более того источника права, отмечая, что они представляют собой «выявленные и сформулированные судом правовые принципы, пригодные для решения ряда (аналогичных) дел», «важные правовые выводы, идеи, представляющие собой выявленное судом, кристаллизированное право», характеризуемые «прецедентным значением» [16]. Однако в другой, относительно поздней работе Г.А. Гаджиев полагает, что правовая позиция является интерпретацией конституционной

⁴ Постановление Конституционного суда РФ от 18 января 1996 г. № 2-П «По делу о проверке конституционности ряда положений Устава (Основного Закона) Алтайского края» (с особым мнением судьи Конституционного Суда Российской Федерации Н.В. Витрука) // URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/10004678/>

⁵ Постановление Конституционного Суда РФ от 1 апреля 1997 г. № 6-П«По делу о соответствии Конституции Российской Федерации пунктов 8 и 9 постановления Правительства Российской Федерации от 1 апреля 1996 года № 479 «Об отмене вывозных таможенных пошлин, изменении ставок акциза на нефть и дополнительных мерах по обеспечению поступления доходов в федеральный бюджет» // URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/10700073/>

нормы в мотивировочной части, логическая операция, предшествующая окончательному выводу суда [17, с. 58].

На наш взгляд, различное определение правовой позиции в данном случае объясняется, с одной стороны, сложностью и многосторонностью самой определяемой категории, с другой стороны, автор рассматривает правовые позиции в двух работах в её взаимосвязи с разными вопросами конституционного контроля и структуры итогового решения – постановления Конституционного суда Российской Федерации.

В качестве судебного прецедента рассматривают правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации и исследователи более позднего времени. Так, М.А. Мокосеева полагает, что правовые позиции как часть решения органа конституционного контроля можно рассматривать в качестве образцов, моделей при рассмотрении и решении вопросов, которые возникнут в будущем [18].

Сравнивая правовые позиции с основными источниками права, Н. В. Витрук приходит к выводу, что правовые позиции также содержат в себе новые нормы права. Конституционный Суд Российской Федерации формирует, а значит, создает действующее право в ходе своей деятельности. Это связано с тем, что Конституционный Суд Российской Федерации, не являясь законодательным органом, в то же время фактически выступает в качестве субъекта законодательного процесса, формирующего позитивное право посредством своих правовых позиций [19, с. 97].

Полагаем правильной позицию Н.В. Витрука, что Конституционный суд Российской Федерации, не являясь законодательным органом, в то же время фактически участвует в сфере создания новых норм права высокого уровня, поскольку разделение властей олицетворяет не только функциональную самостоятельность ветвей государственной власти, но и их единство, которое обеспечивается в процессе взаимодействия, взаимосогласованной деятельности законодательной, исполнительной и судебной властей. В процессе такого взаимодействия орган конституционного контроля формирует правовые позиции, которые обладают признаком нормативности и обязательности, то есть им присущ регулирующий эффект на уровне Конституции и других законов.

Имеются работы российских исследователей, в которых правовая позиция Кон-

ституционного Суда Российской Федерации рассматривается в качестве результата толкования конституционных норм. Так, В.Л. Лазарев подчеркивает, что «правовые позиции – результат конституционного толкования, что они снимают конституционно-правовую неопределенность и служат правовым основанием итоговых решений» [2, с. 38]. На наш взгляд, правовая позиция в данном случае в большей мере обосновывается Л.В. Лазаревым как основание решений Конституционного Суда Российской Федерации по итоговым решениям, тогда как подобные выводы и обобщения, аргументации, тезисы приводятся не только в итоговых постановлениях, но и определениях Конституционного Суда Российской Федерации.

Сравнивая научные взгляды российских и казахстанских исследователей по вопросу правовых позиций органов конституционного контроля, можно прийти к следующим выводам. Однозначного подхода к содержанию и определению данной категории нет ни в одной из рассматриваемых стран. Это и понятно, поскольку сложность определения понятийного смысла правовой позиции обуславливает наличие множества подходов при раскрытии ее содержания.

Наряду с этим, на основе систематизации научных подходов к изучению категории правовой позиции органов конституционного контроля можно сделать определенные выводы по сущности и юридическим признакам правовых позиций Конституционного Совета Республики Казахстан.

Во-первых, правовые позиции Конституционного Совета Республики Казахстан являются основой, краеугольным камнем содержательной части всех решений Конституционного Совета. Именно в правовых позициях идет тщательная аргументация выдвигаемых правоположений, выводов, взглядов и мнений всех членов органа конституционного контроля.

Во-вторых, правовые позиции Конституционного Совета содержат нормы права, которые меньше проявляются в мотивированной части нормативных постановлений, однако в форме правоположений они четко отражаются в резолютивной части решений, где фактически выражается императивно-рекомендательная воля государственной власти в виде конституционно-правового воздействия на общественные отношения: Так, «по вопросу о конституционности пункта 1 статьи 44 Закона Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310-III «О государ-

ственной регистрации прав на недвижимое имущество» изложено в следующей редакции: «Рекомендовать Правительству Республики Казахстан рассмотреть вопрос об инициировании изменений в Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310-III «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» в целях приведения его в соответствие с правовыми позициями Конституционного Совета Республики Казахстан, изложенными в настоящем нормативном постановлении» [3].

В-третьих, правовые позиции Конституционного Совета проявляют себя и в качестве базового начала правовых актов Конституционного Совета индивидуально-правового содержания, то есть правоприменительных актов. Правильно по данному вопросу отмечают казахстанские исследователи, указывая, что «индивидуально-правовое регулирование осуществляется через принятие индивидуально-правовых актов (судебного решения, иного правоприменительного акта) в соответствии с требованиями нормативно-правового регулирования: «Правоприменительные органы осуществляют на основе норм права казуальное (индивидуальное) регулирование общественных отношений» [20, с. 451].

В целом по данному вопросу следует заключить, что в нормативных постановлениях Конституционного Совета правоприменительный характер, к примеру, в решениях, где рассматриваются обращения судов по проверке соответствия нормативных правовых актов Конституции Республики Казахстан, имеются правовые позиции, которые имеют прецедентный, преюдициальный характер. Все другие суды, рассматривающие аналогичные дела или применяющие нормативные правовые акты, которые были предметом рассмотрения Конституционного Совета, должны следовать правовым позициям органа конституционного контроля по данному вопросу. Хотя следует иметь в виду, что есть совершенно противоположные нашему взгляду мнения, в которых подчеркивается, что постановления Конституционного Совета нельзя считать прецедентом, поскольку они акты официального делегированного толкования [21, с. 137]. Позволим себе сделать возражение на такой тезис, поскольку нормативные постановления Конституционного Совета принимаются не только по вопросу официального толкования, а по относительно широкому кругу других вопросов конституционно-правовых отношений.

В-четвертых, правовые позиции Конституционного Совета связаны с понятием права, его основных и базовых категорий, поскольку правопонимание членов Конституционного Совета в значительной мере влияет на выработку того или иного решения конституционного органа. Позитивистский подход к правопониманию будет означать, что необходимо строго придерживаться буквы Конституции и законов. Однако слово и мысль, закон и его содержание могут часто не совпадать друг с другом полностью; жизнь, человеческий опыт всегда оказываются сложнее установленных правовых предписаний. В этих условиях обращение к надпозитивным ценностям, естественным правам и свободам человека может серьезно улучшить качество правовых позиций. Надпозитивные ценности, т.е. высокие нравственные нормативы, международные стандарты в области защиты прав человека, идеалы естественного права, выступая новой категорией в теории права, материализуются в правовых позициях Конституционного Совета Республики Казахстан. Сюда же можно отнести апеллирование к социологической теории правопонимания, которая считает реальные правоотношения конечным источником права, и может серьезно повлиять на качество правовых позиций Конституционного Совета Республики Казахстан.

В - пятых, правовые позиции Конституционного Совета не совпадают по форме и содержанию с полным решением Конституционного совета, не являются тождественными с нормативными постановлениями. Они представляют собой ядро этих решений, а также принципиальные взгляды, мнения, убеждения и аргументации, изложенные в решениях Конституционного Совета.

В-шестых, правовые позиции носят обязательный характер в его решениях, итоговых и промежуточных, а также рекомендательный характер в Посланиях Конституционного Совета, поскольку как подчеркивают казахстанские исследователи, «с целью приведения законодательства в соответствие с Основным законом Конституционный Совет формулирует в своих решениях общеобязательные правовые позиции и рекомендации, которые могут быть выражены как в постановлениях, так и в его посланиях» [22].

Заключение. Таким образом, на основе существенных характеристик правовых позиций Конституционного Совета Республики

Казахстан можно дать следующее определение этому правовому явлению: Правовая позиция Конституционного Совета Республики Казахстан – это конституционно-правовая категория, проявляющая себя в правотворческой, правоприменительной и доктринальной (научной) деятельности органа конституционного контроля Казахстана и его членов, представляющая собой систему правовых выводов, мнений, взглядов и аргументаций, которые обладают признаками нормативного и поднормативного регулирования общественных отношений в сфере конституционного права и всего национального законодательства.

Правовые позиции Конституционного Совета классифицируются по различным основаниям, в результате нами выделены

виды правовых позиций его деятельности по следующим вопросам:

- охране конституционных норм, касающихся основ конституционного строя;
- конституционного принципа о равенстве всех перед законом и судом;
- международного права;
- избирательного права; толкованию норм Конституции;
- понятия собственности, равенства государственной и частной собственности в Республике Казахстан и другим направлениям.

Правовые позиции оказывают существенное нормативно-организационное воздействие на систему социальных взаимодействий, поскольку являются стержнем (ядром) всех решений органа конституционного контроля Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Митюков М.А., Комарова В.В., Конституционный судебный процесс. –М., 320 с.
2. Лазарев В.В. Правовые позиции Конституционного Суда России. – ОАО Издательский дом «Городец»; «Формула права», 2003. – 270 с.
3. Абдрасолов Е.Б. Правовые позиции и правоположения и Конституционного совета РК и их роль в развитии и совершенствовании национального законодательства // URL: <https://www.zakon.kz/4558872-pravovye-pozitsii-i-pravopolozheniya.html>
4. Котов А.К Единораздельность власти и прецедентное конституционное право // URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031223#pos=39;42
5. Елеупова А.А. Осуществление конституционного контроля Конституционным Советом Республики Казахстан // Диссертация... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2006.– 160 с.
6. Конституционный контроль в Казахстане / Монография. – Алматы: ИД «Мұрагер», 2005. – 270 с.
7. Ударцев С.Ф. Правовая позиция Конституционного Совета в формировании действующего права / В книге «Конституционный контроль в Казахстане: доктрина и практика утверждения конституционализма». – Астана, 2015. – С. 130-160.
8. Утверждение верховенства права, общечеловеческих ценностей и приоритетов современного государства: деятельность Конституционного Совета Республики Казахстан / под общей ред. К.А. Мами Нур-Султан: Деловой мир, 2020. – 364 с.
9. Карбузов К.К.-Ж. Акты конституционной юрисдикции и вопросы дальнейшей модернизации института конституционного контроля в Республике Казахстан / В книге: Утверждение верховенства права, общечеловеческих ценностей и приоритетов современного государства: деятельность Конституционного Совета Республики Казахстан. - Нур-Султан, 2020. – С.120-135.
10. Арзамасов Ю.Г. Проблемы доктринального толкования права // Вестник РУДН, серия Юридические науки. – 2016. – № 4. – С. 9-25.
11. Рогов И.И. Конституционный контроль играет особую роль в обеспечении законности // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31096947#pos=15;-57
12. Темербеков А.А., Досаева А.А. Правовая природа ежегодных посланий Конституционного Совета / В книге: Утверждение верховенства права, общечеловеческих ценностей и приоритетов современного государства: деятельность Конституционного Совета Республики Казахстан. - Нур-Султан, 2020. С.71-92.
13. Степанков В.Г. Правовая позиция: общетеоретические и прикладные аспекты // Диссертация... кандидата юридических наук. – Нижний Новгород, 2003. – 150 с.
14. Гринева А.В. Понятие и виды судебных правовых позиций (вопросы теории) / Диссер.... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 156 с.
15. Протоколы и стенограммы совещания судей Конституционного Суда РФ и других

совещаний по проекту Закона о Конституционном Суде РФ // Архив Конституционного Суда РФ. Управление судебных заседаний. 1993. Дело № 16. Т. 2. Л.140. Цит. по: Кряжкова О.Н. К вопросу об истории возникновения понятия «правовая позиция Конституционного Суда Российской Федерации» // Право и политика.– 2003. – № 1. – С. 30 - 35.

16. Гаджиев Г.А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах. – М., 1999. – С. 115- 116.

17. Гаджиев Г.А. Пепеляев С.Г. Предприниматель - налогоплательщик - государство. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации. – М. – 1998. – 210 с.

18. Мокосеева М.А. Решение органа конституционной юстиции как норма права // «Вестник Марийского государственного университета. – Серия «Исторические науки. Юридические науки». – 2015. – Т.1. – №2. – С.82-83

19. Витрук Н.В. Правовые позиции Конституционного Суда РФ: понятие, природа, юридическая сила и значение // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1999. – №3 – (28). С.95-98.

20. Абдрасолов Е.Б., Абдрасулова А.Е. Применение методов толкования и аналогии права в деятельности суда и органа конституционного контроля в Республике Казахстан // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Право. – 2020. – №2. – С. 450-455.

21. Баймаханов М.Т., Баймаханова Д.М., Решения Конституционного Совета по вопросам основ конституционного строя // В книге: Утверждение верховенства права, общечеловеческих ценностей и приоритетов современного государства: деятельность Конституционного Совета Республики Казахстан. – Нур-Султан, 2020.– С.126-141.

22. Стамкулов У.М. Правовая основа развития Казахстана // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31049725#pos=5;-89

REFERENCES

1. Mitjukov M.A., Komarova V.V., Konstitucionnyj sudebnyj process. –M., 320 s.
2. Lazarev V.V. Pravovye pozicii Konstitucionnogo Suda Rossii. – OAO Izdatel'skij dom «Gorodec»; «Formula prava», 2003. – 270 s.
3. Abdrasulov E.B. Pravovye pozicii i pravopolozhenija i Konstitucionnogo soveta RK i ih rol' v razvitii i sovershenstvovanii nacional'nogo zakonodatel'stva // URL: <https://www.zakon.kz/4558872-pravovye-pozitsii-i-pravopolozheniya.html>
4. Kotov A.K Edinorazdel'nost' vlasti i precedentnoe konstitucionnoe pravo // URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031223#pos=39;42
5. Eleupova A.A. Osushhestvlenie konstitucionnogo kontrolja Konstitucionnym Sovetom Respubliki Kazahstan // Dissertacija... kand. jurid. nauk. – Cheljabinsk, 2006.– 160 s.
6. Konstitucionnyj kontrol' v Kazahstane / Monografija. – Almaty: ID «Myrager», 2005. – 270 s.
7. Udarcev S.F. Pravovaja pozicija Konstitucionnogo Soveta v formirovaniu dejstvujushhego prava / V knige «Konstitucionnyj kontrol' v Kazahstane: doktrina i praktika utverzhdenija konstitucionalizma». – Astana, 2015. – S. 130-160.
8. Utverzhdenie verhovenstva prava, obshhechelovecheskih cennostej i prioritetov sovremenennogo gosudarstva: dejatel'nost' Konstitucionnogo Soveta Respubliki Kazahstan / pod obshhej red. K.A. Mami Nur-Sultan: Delovoj mir, 2020. – 364 s.
9. Karbuzov K.K.-Zh. Akty konstitucionnoj jurisdikcii i voprosy dal'nejshej modernizacii instituta konstitucionnogo kontrolja v Respublike Kazahstan / V knige: Utverzhdenie verhovenstva prava, obshhechelovecheskih cennostej i prioritetov sovremenennogo gosudarstva: dejatel'nost' Konstitucionnogo Soveta Respubliki Kazahstan. - Nur-Sultan, 2020. – S.120-135.
10. Arzamasov Ju.G. Problemy doktrinal'nogo tolkovaniya prava // Vestnik RUDN, serija Juridicheskie nauki. – 2016. – № 4. – S. 9-25.
11. Rogov I.I. Konstitucionnyj kontrol' igraet osobuju rol' v obespechenii zakonnosti // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31096947#pos=15;-57
12. Temerbekov A.A., Dosaeva A.A. Pravovaja priroda ezhegodnyh poslanij Konstitucionnogo Soveta / V knige: Utverzhdenie verhovenstva prava, obshhechelovecheskih cennostej i prioritetov sovremenennogo gosudarstva: dejatel'nost' Konstitucionnogo Soveta Respubliki Kazahstan. - Nur-Sultan, 2020. S.71-92.
13. Stepankov V.G. Pravovaja pozicija: obshhetoreticheskie i prikladnye aspekty //

Dissertacija... kandidata juridicheskikh nauk. – Nizhnij Novgorod, 2003. – 150 s.

14. Grineva A.V. *Ponjatie i vidy sudebnyh pravovyh pozicij (voprosy teorii) / Disser.... kand. jurid. nauk. – M., 2008. – 156 s.*

15. *Protokoly i stenogrammy soveshhaniya sudej Konstitucionnogo Suda RF i drugih soveshhaniy po proektu Zakona o Konstitucionnom Sude RF // Arhiv Konstitucionnogo Suda RF. Upravlenie sudebnyh zasedanij. 1993. Delo № 16. T. 2. L.140. Cit. po: Krjazhkova O.N. K voprosu ob istorii vozniknovenija ponjatija «pravovaja pozicija Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii» // Pravo i politika.– 2003. – № 1. – S. 30 - 35.*

16. Gadzhiev G.A. *Pravovye pozicii Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii kak istochnik konstitucionnogo prava // Konstitucionnoe pravosudie v postkommunisticheskikh stranah. – M., 1999. – S. 115- 116.*

17. Gadzhiev G.A. Pepeljaev S.G. *Predprinimatel' - nalogoplatel'shhik - gosudarstvo. Pravovye pozicii Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii. – M. – 1998. – 210 s.*

18. Mokoseeva M.A. *Reshenie organa konstitucionnoj justicij kak norma prava // «Vestnik Marijskogo gosudarstvennogo universiteta. – Serija «Istoricheskie nauki. Juridicheskie nauki». – 2015. – T.1. – №2. – S.82-83*

19. Vitruk N.V. *Pravovye pozicii Konstitucionnogo Suda RF: ponjatie, priroda, juridicheskaja sila i znachenie // Konstitucionnoe pravo: Vostochnoevropejskoe obozrenie. – 1999. – №3 – (28). S.95-98.*

20. Abdrasulov E.B., Abdrasulova A.E. *Primenenie metodov tolkovaniya i analogii prava v dejatel'nosti suda i organa konstitucionnogo kontrolja v Respublike Kazahstan // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. – Pravo. – 2020. – №2. – S. 450-455.*

21. Bajmahanov M.T., Bajmahanova D.M., Reshenija Konstitucionnogo Soveta po voprosam osnov konstitucionnogo stroja// V knige: Utverzhdenie verhovenstva prava, obshhechelovecheskikh cennostej i prioritetov sovremenennogo gosudarstva: dejatel'nost' Konstitucionnogo Soveta Respubliki Kazahstan. – Nur-Sultan, 2020.– S.126-141.

22. Stamkulov U.M. *Pravovaja osnova razvitiya Kazahstana // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31049725#pos=5;-89*

ПОНЯТИЕ IUS PUBLICUM ROMANUM В ТРУДАХ ИТАЛЬЯНСКОГО РОМАНИСТА АНТОНИО ГУАРИНО

Сагинаев Мейржан Егинбаевич

Докторант ВШП «Әділет» Каспийского университета, старший преподаватель кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби; м.ю.н.; Республика Казахстан, г. Алматы, ; e-mail: sme728ok@mail.ru

Байзаков Адиль Талгатович¹

Член Палаты юридических консультантов «Гильдия юристов Казахстана», м.ю.н.; Республика Казахстан г. Алматы, ; e-mail: hannibal_invictus@mail.ru

Аннотация. Настоящая статья посвящена политico-правовым взглядам выдающегося итальянского романиста, юриста Антонио Гуарино, автора многочисленных трудов по актуальным проблемам римского права. Особую ценность представляют его взгляды в отношении римского публичного права, которые были выражены в многочисленных монографиях и статьях: «L'ordinamento giuridico romano», «Il profilo del diritto romano» и «Lezioni di diritto romano pubblico», «Le nuove pagine di diritto romano».

В отечественной юридической науке римское публичное право не изучалось так интенсивно, как римское частное право, что было связано с объективными факторами: римские юристы оставили богатый научный материал в области гражданского права - а публичное право, в силу его зависимости от политических процессов, рассматривалось поверхностно. Ситуацию также усугубляет тот факт, что в нашем распоряжении имеется мало источников специального характера, с помощью которых возможно было бы объективно исследовать римское публичное право. Поэтому нам часто приходится обращаться к философским трактатам римских мыслителей, которые отражают порой их субъективные представления о римском правопорядке и несут элементы идеализма (римские юристы пишут о том, каким должен быть римский правопорядок, но для нас важно определить, что собой представляет римское публичное право в объективной реальности).

Учитывая вышеизложенные факторы, профессор А. Гуарино предпринимает усилия по объективному освещению вопроса возникновения и эволюции римского публичного права, исследуя максимальное количество специальных источников римского права (в частности, официальных актов государственных органов Римской империи).

Ключевые слова: римское частное право, публичное право, романистика, конституционный строй.

ИТАЛЬЯНДЫҚ РОМАНИСТ АНТОНИО ГУАРИНОНЫҢ ЖАЗБАЛАРЫНДАҒЫ IUS PUBLICUM ROMANUM ҰҒЫМЫ

Мейіржан Егінбайұлы Сағынаев

Каспий университетінің «Әділет» ЖОМ докторанты, ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының ага оқытушысы. әл-Фараби; з.ә. м.; Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: sme728ok@mail.ru

Әділ Талғатұлы Байзаков*

«Қазақстан заңгерлерінің гильдиясы» заң консультанттары палатасының мүшесі, з.ә. м., Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: hannibal_invictus@mail.ru

¹ Автор для корреспонденции

Аннотация. осы мақала көрнекті итальяндық романист, заңгер Антонио Гуариноның, Рим құқығының өзекті мәселелері бойынша көптеген еңбектердің авторының саяси – құқықтық көзқарастарына арналған. Оның Рим қогамдық құқығына қатысты көзқарастары көп монографиялар мен мақалаларда айтылған: «*l' ordinamento giuridico romano*», «*Il profilo del diritto romano*» және «*Lezioni di diritto romano pubblico*», «*Le nuove pagine di diritto romano*».

Заң гылымында Рим қогамдық құқығы римдік жеке құқық сияқты қарқынды зерттелмеген және бұл объективті факторлармен байланысты болды: Рим заңгерлері Азаматтық құқық саласында бай гылыми материал қалдырыды – және қогамдық құқық саяси процесстерге тәуелді болғандықтан Үстірт қарастырылды. Біздің қолымызды римдік қогамдық құқықты объективті түрде зерттеуге болатын ерекше сипаттағы дереккөздердің аз болуы да жағдайды ушықтырады. Сондықтан біз Рим ойшылдарының философиялық трактаттарына жүргінуіміз керек, олар кейде Рим заңы туралы субъективті идеяларын бейнелейді және идеализм элементтерін алып жүреді (Рим заңгерлері Рим заңы қандай болуы керек екендігі туралы жазады, бірақ біз ушін Рим қогамдық құқығының объективті шындықта қандай екенін зерттеу маңызды).

Жоғарыда аталаған факторларды ескере отырып, профессор Гуарино арнайы дереккөздердің (Рим империясының мемлекеттік органдарының ресми актілері) ең көп санын зерттей отырып, Рим қогамдық құқығының пайды болуы, эволюциясы мәселесін мүмкіндігінше объективті түрде ашуға күш салуда.

Түйінді сөздер: римдік жеке құқық, Қогамдық құқық, романистика, конституциялық жүйе.

THE CONCEPT OF IUS PUBLICUM ROMANUM IN THE WRITINGS OF THE ITALIAN NOVELIST ANTONIO GUARINO

Saginaev Meirzhan Eginbayevich

Doctoral student of the Higher School of Economics «Adilet» of the Caspian University, Senior lecturer of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of the Al-Farabi Kazakh National University; M.yu.n.; Almaty city, Republic of Kazakhstan; e-mail: sme728ok@mail.ru

Baizakov Adil Talgatovich*

Member of the Chamber of Legal Consultants «Guild of Lawyers of Kazakhstan», M.yu.n.; Almaty city, Republic of Kazakhstan; e-mail: hannibal_invictus@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the political and legal views of the outstanding Italian novelist, lawyer Antonio Guarino, author of numerous works on topical issues of Roman law. Of particular value are his views on Roman public law, which were expressed in numerous monographs and articles: «*L'ordinamento giuridico romano*», «*Il profilo del diritto romano*» and «*Lezioni di diritto romano pubblico*», «*Le nuove pagine di diritto romano*».

In legal science, Roman public law was not studied as intensively as Roman private law, and this was due to objective factors: Roman lawyers left a wealth of scientific material in the field of civil law – and public law, due to its dependence on political processes, was considered superficially. The situation is also aggravated by the fact that we have few sources of a special nature at our disposal, with the help of which it would be possible to objectively investigate Roman public law. Therefore, we often have to turn to the philosophical treatises of Roman thinkers, which sometimes reflect their subjective ideas about the Roman rule of law and carry elements of idealism (Roman lawyers write about what the Roman rule of law should be, but it is important for us to study what Roman public law is in objective reality).

Taking into account the above factors, Professor Guarino makes efforts to highlight the issue of the emergence and evolution of Roman public law as objectively as possible, examining the maximum number of special sources (official acts of state bodies of the Roman Empire).

Keywords: Roman private law, public law, romanistics, constitutional system.

Введение. Антонио Гуарино – выдающийся итальянский юрист, адвокат, профессор Университета Неаполя. Прежде всего, профессор Гуарино известен как ученый, специализирующийся в исследовании сферы римского права. Помимо этого, он занимал ответственные государственные должности и вел успешную адвокатскую практику. Он преподавал в Университете Катании (с 1942 года), а затем, с 1989 года, более тридцати лет занимал должность почетного профессора в Неаполитанском Университете Фридриха II. Его обширное научное творчество включает в себя в основном произведения по римскому праву, но он также уделял достаточно внимание и исследованиям истории государства и права. Его наиболее известные научные труды: *Collatio bonorum* (1937), *Adfinitas* (1939), *Salvius Julianus* (1946), *Storia del diritto romano* (1948), *L'ordinamento giuridico romano* (1949), *Guida allo studio delle fonti giuridiche romane* (1952), *Diritto Privato Romano*, IV ed. (1970), *Le origini quiritarie* (1973), *La rivoluzione della plebe* (1975), *La condanna nei limiti del possibile* (1977), *Inizie di giureconsulti* (1978), *Spartaco* (1979), *La democrazia a Roma* (1979), *Pagine di diritto romano* (1993-1995), *Giusromanistica elementare* (2002).

В своих произведениях «*L'ordinamento giuridico romano*», «*Il profilo del diritto romano*» и «*Lezioni di diritto romano pubblico*» профессор Гуарино проанализировал понятие, принципы и природу публичного права (римского).

Несмотря на то, что римское публичное право по научной и практической значимости не смогло конкурировать с частным правом, тема римского государственного устройства изучалась множеством ученых-романистов, среди которых почетное место занимает гениальный немецкий историк и романист Теодор Моммзен, написавший фундаментальный труд «Римское государственное право». Среди итальянских романистов, занимавшихся вопросами римского публичного права, можно отметить Пьеранжело Каталано, Бонфанте, Оранджо Руиза, Де Франчиши. Но особую научную значимость представляют работы Антонио Гуарино, посвящённые римскому публичному праву.

Почему мы выбрали труды профессора Гуарино для изучения природы римского публичного права? Во-первых, в своих работах

профессор Гуарино строго разграничивает специальные источники (*fonti tecniche*) от неспециальных источников (*fonti atecniche*). К специальным источникам относятся официальные акты римских должностных лиц и научные труды римских юристов (сенатусконсульты, эдикты преторов, конституции императоров и т.д.); к неспециальным источникам относятся философские трактаты римских мыслителей (произведения Цицерона, Марка Аврелия и т.д.).

Почему важно делить источники римского права на специальные и неспециальные? Потому что специальные источники в форме актов римских магистратов отражают объективную реальность развития римской правовой системы и при изучении данных источников мы видим римское право таким, каким оно было на самом деле, а не таким, каким мы хотели бы его видеть. Неспециальные источники римского права, в частности, философские труды римских мыслителей содержат в себе субъективные суждения самих авторов, зачастую идеализирующих римскую правовую систему. Если коротко резюмировать вышесказанное, то специальные источники отражают римскую правовую систему такой, какой она была на самом деле (сущее), а неспециальные источники отражают римское право таким, каким оно должно быть (должное).

Во-вторых, профессор Гуарино, при изучении природы римского публичного права предпринимает попытки исследовать, как древние римляне сами понимали публичное право и в своих работах, посвящённых римскому публичному праву, он минимизирует влияние современной юриспруденции и применяет только те термины, которые присущи римскому праву.

Итак, кратко рассмотрев биографию профессора Гуарино и обосновав наш выбор в пользу его научных исследований римского публичного права, мы приступаем к анализу понятия, содержания, принципов римского публичного права на основании трудов профессора Гуарино.

Методологическая основа - общенаучные и частнонаучные методы, применяемые при изучении и анализе гражданского и международного частного права. Основными методами, использованными авторами в процессе исследования, являются: диалектический, логический, сравнительно-правовой, исторический. Также широко приме-

нялся метод анализа существующих точек зрения.

Материалы исследования. В статье будут использованы основные труды профессора Гуарино, посвящённые римскому публичному праву: «*L'ordinamento giuridico romano*», «*Il profilo del diritto romano*» и «*Lezioni di diritto romano pubblico*», «*Le nuove pagine di diritto romano*».

Ожидаемые результаты. В ходе рассмотрения предмета статьи мы ставим целью раскрыть понятие, содержание и природу возникновения римского публичного права, опираясь на научные труды профессора Гуарино.

Обсуждение. Тема настоящей статьи была обсуждена на кафедре «Юриспруденции» ВШПП «Эділет» Каспийского Университета.

Основная часть. В своей работе «*Lezioni di diritto romano pubblico*» профессор Гуарино даёт следующее определение римского публичного права: «Римское публичное право - это юридическая дисциплина, которая изучает государственное устройство римского государства (и его деятельность) на протяжении всей его истории развития.» [1, с. 9].

Здесь нам необходимо уточнить некоторые специфические особенности данного определения.

Прежде всего, мы подчеркнули, что римское публичное право - юридическая дисциплина. По мнению Г.Б. Вико оно является «отдельной мозаикой в истории римского государства и права (наравне с частным правом, религией, моралью) и прежде всего, дисциплиной публично-правовой» [2, с. 54].

Предметом римского публичного права является совокупность юридических норм, которые на протяжении истории римского государства регулировали публично-правовые отношения, отношения между государством и гражданами, а также отношения между Римом и другими государствами. Если выражаться современными терминами, то римское публичное право объединяло нормы конституционного, административного, международного права, которые играли большую роль в политической жизни Рима. Потом эти нормы были проанализированы и систематизированы [3, с. 154].

Дав определение римскому публичному права, профессор Гуарино пишет, что основными категориями римского публичного права были «народ», «территория», «суверенитет». Конечно, данные правовые кате-

гории были присущи не только Риму, но и всем народам и государствам мира. Но если мы глубоко изучим тонкости римского публичного права, то обнаружим, что эти категории оставались неизменными независимо от политического строя [1, с. 19].

Достаточно вспомнить знаменитую аббревиатуру *SPQR* – *Senatus Populusque Romanus* – Сенат и Народ Рима, которая демонстрировала, что Сенат выражал интересы римского народа. При этом не стоит забывать, что в Риме существовали другие органы государственной власти, выражавшие интересы римского государства. Поэтому применительно к римскому публичному праву можно выделить три основные категории римского публичного права: народ, Сенат, магистратура. Именно эти три элемента обеспечивали жизнедеятельность и благосостояние римского государства. Отсутствие одного из них могло привести к гибели Рима, о чем писал Тит Ливий: «после падения Капуи, этот сожженный и разоренный город не желал подчиняться Сенату, народу и магистратам Рима» [4, с. 187]. Из этого отрывка понятно, что все три института власти Рима были едины в защите интересов римского государства.

Римский правопорядок понимал под *народом* (*populus*) различные социальные группы населения, объединённые в коммуну, то есть, в народные собрания. Необходимо отметить, что современное понятие «народ» не совпадает с римской правовой и политической доктриной. В римском праве полноправным римским гражданином (*civis romanus*) могло считаться лицо, обладавшее свободой (*libertas*), римским гражданством (*civitas romana*) и статусом главы семейства (*pater familias*). Только такое лицо имело право избирать и быть избранными на государственные должности.

Сенат был высшим государственным органом власти, выражавшим волю господствующего в то время рабовладельческого класса. На всем протяжении истории Рима Сенат защищал интересы своего класса и решал проблемы общественного характера.

Римская магистратура являлась системой административных органов и именно магистраты, начиная с 509 года до н.э. реализовывали исполнительную власть в республиканском Риме. Эта власть была коллегиальной и ограниченной введением в действие принципов выборности, ответственности и отчетности магистратов. Сочетание этих принципов обеспечивало

лучшую систему сдержек и противовесов между различными органами власти и внутреннюю социально-политическую стабильность в Римской Республике. Однако, если еще в эпоху Принципата магистратура выражала интересы римского государства, то уже в период Домината магистраты начали защищать интересы бюрократии и императоров [5, с. 98].

Как известно, в теории права частное и публичное право различаются не только по кругу субъектов, но и по целям, которые они преследуют. Поэтому профессор Гуарино, в зависимости от цели, даёт следующее определение римского публичного права: «римское публичное право – это совокупность норм, которые регулируют вопросы государственного управления и правоотношения между государством и гражданами», а «частное право – это совокупность норм, регулирующих отношения между частными лицами, а также с отношениями с государством, но с той оговоркой, чтобы частные интересы не вторгались в государственные» [1, с. 27].

Помимо вышесказанного, публичное право и частное право отличаются по кругу субъектов, ибо правовой статус гражданина в публичном праве разительно отличается от частно-правового статуса, на что было указано в знаменитом определении публичного и частного права, данном Ульпианом: «*Ius publicum – est quod ad statum rei romanae spectat. Ius privatum est quod ad singulorum utilitatem*». Из данного определения следует, что если государство будет регулировать отношения в частном праве, то оно не должно применять свою власть, а должно выступать как равный субъект; а уже в сфере публичного права государство должно применять силу и власть во благо общества.

Также римляне противопоставляли публичное и частное право следующим образом: нормы частного права могут быть отнесены к публичному праву, если они затрагивают общественные интересы. Поэтому эти нормы частного права также должны быть соблюдены, но при условии реализации одного фундаментального принципа: «*Ius publicum privatorum pactis mutari non potest*». Учитывая вышесказанное, у авторов возникают сомнения в том, что римские юристы вкладывали в основу деления права на публичное и частное только *utilitas*. Но несмотря на все споры и научные дискуссии, которые происходят в среде авторитетных романистов, определения *ius privatum* и

ius publicum, данные Ульпианом, до сих актуальны в современной юридической науки [6, с. 101].

Выводы. В работе «*Lezioni di diritto romano pubblico*» профессор Гуарино подчеркнул, что римское публичное право, прежде всего, это юридическая дисциплина и не является историко-правовой (хотя, они тесно связаны между собой). Употребляя существительное «дисциплина», профессор Гуарино рассматривает римское публичное право не как учебную дисциплину, а как область юридического знания, чьим объектом является деятельность римского государства на протяжении всей своей многовековой истории. Профессор Гуарино, рассматривая понятие римского публичного права как совокупность норм, регулировавших вопросы государственного управления и правоотношений между государством и гражданами, исходит из современного понимания публичного права, но при этом отмечает, что важнейшими категориями римского публичного права были указанные выше категории «народ», «территория», «суверенитет».

Далее, в своей работе «*L'ordinamento giuridico romano*», профессор Гуарино развивает свои тезисы о понятии и принципах римского публичного права. Профессор Гуарино отмечает триединую природу *ius publicum*:

1. *Ius quod ad statum rei romanae spectat* (Право, относящееся к римскому государству);
2. *Ius legibus publicis constitutum* (Право, установленное публичными законами);
3. *Ius quod privatorum pactis mutari non potest* (Право, которое не может быть изменено частными контрактами) [7, с. 54].

Каждое определение имеет собственную диалектику, которую источники раскрывают. *Ius*, где объектом был *status rei romanae* противопоставляется *ius privatum*, где в приоритете были частные интересы; *ius legibus publicis constitutum* противопоставляется *mores maiorum*, то есть обычаям; а *privatorum pactis mutari non potest* противопоставляется *ius quo privatorum voluntate mutari potest* [8, с. 76].

С другой стороны, очень сложно установить связь между тремя значениями *ius publicum*. Как известно, *ius publicum* в первом значении может быть установлен *magibus* или соглашением частных лиц (как это обычно происходило в формулярном процессе); во втором значении *ius publicum* вполне может иметь нормы диспозитивного характера; а в третьем значении *ius publicum*

может содержать и нормы частного права, реже - нормы обычаяев и традиций [9, с. 176].

Профессор Гуарино отмечает, что для определения истинного смысла *ius publicum* нам необходимо разобраться в значении существительного «*publicus*». Согласно последним исследованиям «*publicus*» происходит от «*populicus*», которое означает «то, что было установлено обществом». Чаще всего такие политические и правовые категории выражаются в форме законов, которые имеют юридическую силу для всех членов общества. Если это необходимо, то для того, чтобы дать соответствующее толкование тем или иным нормам права могли быть привлечены частные лица. При этом термин «*publicus*» используется не только юристами. Он широко используется в политике, в финансовой сфере, в общественной жизнедеятельности. Лингвистическое влияние термина «*publicus*» на юриспруденцию довольно велико и этот фактор нельзя не учитывать [10, с. 19]. Таким образом, если в частном праве субъекты устанавливают права и обязанности на своё усмотрение, в результате чего они будут иметь силу только для определённого круга лиц, то нормы публичного права устанавливаются всеми членами общества посредством чётко прописанных процедур, распространяющих свою юридическую силу на всех членов общества.

Перейдем к трём дефинициям *ius publicum*. Если первое и третье определение прижились в римском праве, то в отношении второго этого сказать нельзя. С одной стороны, потому что первая и третья дефиниция логически между собой связаны. С другой стороны, потому что вторая дефиниция *ius publicum* как *ius legibus publicis constitutum* зародилась раньше остальных, но со временем утратила своё значение. Если мы попытаемся конкретизировать время возникновения каждого из определений *ius publicum*, то это сделать будет непросто. Джузеппе Гроссо, известный романист, и Карло Джоффредди не стремились различать источники римского права на специальные и неспециальные. Тем самым они полагали, что все три дефиниции *ius publicum* относятся к предклассическому периоду и такой вывод они делают на основании анализа неспециальных источников. Таково «*opinio communis*». А вот Сильвио Романо и Габриэль Ломбарди второе определение *ius publicum* относят к предклассическому периоду. Относительно же первого определения, согласно их гипотезе, речь может идти об интерполяции. Но,

по нашему мнению, теория С. Романо и Г. Ломбарди довольно спорна.

Профессор Гуарино категорически не согласен с тем, что понятие *ius publicum* в значении норм, регулировавших деятельность государства, относится к постклассическому периоду: на его взгляд такое определение зародилось в предклассический период и было доработано только во II-III веках нашей эры.

Почему так важно установить точный период времени зарождения публичного права? Как показывает исторический опыт, публичное право приобрело свою чёткую форму и содержание в поздний период Республики и в эпоху ранней Империи, когда Рим, подчинив себе средиземноморский регион, сформировал обширный государственный аппарат для управления провинциями, командования армиями, сбора налогов и обеспечения внутреннего порядка. Если в период Республики полномочия римских государственных органов не были прописаны в специальных законах, то уже в имперский период функции римских магистратур были отражены в письменных правовых актах.

Таким образом, публичное право зародилось именно в период усиления государственного аппарата и все источники, регулировавшие их полномочия, были проанализированы и систематизированы юристами второго и третьего века нашей эры.

Именно в этот период стало популярным определение, что *ius publicum* есть область права, регулировавшая деятельность государства. А что касается определения *ius publicum* в смысле *ius legitimum novum*, то оно выражало республиканские ценности, которые были установлены после соглашения между патрициями и плебеями в 367 году до нашей эры. В дальнейшем эти ценности перешли в идеологию императора Августа, но в эпоху Адриана они уже угасли на веки вечные [11, с. 98].

Выводы. В своей работе «*L'ordinamento giuridico romano*» профессор Гуарино рассматривая вышеуказанную триединую природу публичного права, подвергает критике его три определения. Он обосновывает это тем, что *ius publicum* в первом значении может быть установлен не только государством, но и *moribus* или соглашением частных лиц (как это обычно происходило в формуллярном процессе); во втором значении *ius publicum* вполне может иметь нормы диспозитивного характера; а в третьем значении *ius publicum* может содержать и нормы част-

ного права, реже - нормы обычаев и традиций.

Данный вывод доказывает то, что при изучении такого явления как публичное право (римское), нельзя рассматривать в его отрыве от другой отрасли права: частного. Профессор Гуарино в данной работе хорошо показывает, как данные отрасли права взаимосвязаны между собой.

В другом своём произведении «*Il profilo del diritto romano*» профессор Гуарино отмечает, что разработка и анализ понятия римского публичного права связаны с тремя именами в истории римской юриспруденции: Гая, Ульпиана, Юстиниана [12, с. 50].

В своих знаменитых «Институциях» Гай, хотя и анализирует основные положения римского частного права, но при этом уделяет время изучению источников римского права. Гай пишет, что все законы, регулирующие частноправовые вопросы и вопросы государственного управления образуют единую правовую систему. Если основным источником права у Гая были законы (*leges*), то вспомогательные акты были представлены в виде конституций императоров, эдиктов магистратов и правовых консультаций римских юристов. Гай пишет, что *Lex curia* *ta de imperio* наделило императора издавать правовые акты (*cum ipse imperator per legem imperium accipiat*) [12, с. 52].

Римский юрист Ульпиан совершил революционный шаг в понимании природы римского публичного права, отмечая, что право необходимо изучать исходя из его двойкой природы – как частного и как публичного. Отрасль права, регулирующая деятельность римского государства и есть публичное право: римское государство защищает интересы римского народа. Отрасль права, защищающая интересы частных лиц и есть право частное. Далее Ульпиан не анализирует понятие «интерес частного лица» (*utilitas privata*): для него природа частного интереса довольно очевидна, но в отношении «государственного интереса» он делает исключение и отмечает, что «государственный интерес» заключён в религии, деятельности жрецов и магистратов. При этом Ульпиан не упоминает роль народных собраний и сената в римском публичном праве [13, с. 72].

Но несмотря на данные упущения, Ульпиан систематизировал понятие римского публичного права и благодаря ему публичное право стало органически составляющей частью правовой системы. На чем основано данное заключение? Разве публичное право

не является a priori частью правовой системы? Согласно мнению профессора Гуарино, понятие *ius* в понимании римского общества охватывало только правоотношения, возникавшие между полноправными гражданами Рима. То есть, римская юриспруденция включала в понятие *ius* только частное право, поскольку *ius privatum* регулировало наиболее существенные правоотношения римских граждан (вопросы собственности, обязательства, порядок наследования и т.д.) и поэтому частное право было «фундаментом» римского правопорядка. А публичное право по своей природе нестабильно и полностью зависит от социально – экономической политической обстановки в стране [14, с. 90].

Иначе говоря, римская юриспруденция не имела опыта в придании политическим решениям государственных мужей правовой формы. А уже в эпоху империи все политические решения римских магистратов и императора были систематизированы в такие нормативные акты, как императорские конституции и эдикты [15, с. 66].

Император Юстиниан поставил окончательную точку в вопросе правовой природы римского публичного права. Он, используя дилемму Ульпиана в понимании права и признавая, что конституции императоров и эдикты магистратов также являются источниками римского права, признал, что полноправными источниками права являются и традиции, и обычай (*nam diuturni mores consensus utentium comprobati legem imitantur*).

Здесь авторы считают необходимым сделать важное замечание. Анализируя изречения Ульпиана в отношении римского публичного права, профессор Гуарино отмечает, что римский юрист не совсем ясно представлял его природу и поэтому историкам римского права трудно составить исчерпывающую картину о природе публичного права. В истории римской юриспруденции не всегда было возможно придать политическим решениям правовой характер. Историки римского права чаще всего сталкиваются с неясной трактовкой политических решений римских государственных деятелей и вопрос легитимности их решений зачастую зависел от политической конъюнктуры и от того, в руках какой политической группировки находилась власть.

Выводы. Таким образом, на основании всего вышесказанного мы должны отметить три важных фактора:

Во-первых, в дореспубликанский пери-

од и в период ранней Республики римляне под «ius – право» понимали только нормы и принципы частного права, а нормы публичного права лежали как бы за пределами римского правопорядка (потому что публичное право было тесно связано с политикой);

Во-вторых, древние римляне считали нормы частного права более совершенными и точными, которые были закреплены в *leges publicae*, а также традициями и обычаями;

В-третьих, когда Рим становится средиземноморской державой, римское публичное право стало формировать сферу правовых отношений, которая охватывала конституционный строй и вопросы государственного управления;

В-четвёртых, по сравнению с частным правом, нормы публичного права носили неустойчивый характер и полностью зависели от политической и социальной – экономической ситуации в стране.

Поэтому в отношении римского права принцип «первичности публичного права над частным» не имеет силы, поскольку частное право защищало интересы полноправных римских граждан и не допускало вмешательства государства в дела римской семьи. Римское частное право закрепляло неприкосновенность собственности римской семьи и это объяснялось тем, что только наличие имущества позволяло римскому гражданину участвовать в общественной жизни, проходить воинскую службу, избираться на государственные должности.

Заключение. Таким образом, в ходе проведённых исследований мы пришли к следующим выводам:

- профессор А. Гуарино, опираясь на специальные источники римского права отмечает, что публичное право на протяжении долгого периода истории не входил в понятие «ius - право». Такой подход для современного понимания «правопорядка» может считаться революционным. Римская юриспруденция понимала «право» как систему юридических норм, регулирующих отношения между субъектами права, которые используют различные объекты материального мира в экономических целях для удовлетворения различных потребностей. Субъектами права могут только люди (свободные, не рабы), но за редким исключением субъектами признавались боги и священные

животные. А объектами прав могут быть не только вещи материального мира, но и люди (рабы), подвластные, а также должники, которых выдавали кредиторам для продажи в рабство (классическое определение частного права);

- в своём историческом развитии римская юриспруденция уравняла понятие римского государственного строя с определением правовой системы. Если в предклассический период под правом понимались нормы, регулировавшие отношения между полноправными римскими гражданами, то в классический период, благодаря большой работе юристов, публичное право наряду с частным начало ассоциироваться с понятием «право». Полное и окончательное признание публичное право приобрело уже в постклассический период. Исторически сложилось, что римские юристы в своих трудах уделяли больше внимания частному праву, чем публичному, но при этом, римские юристы изучали некоторые аспекты публичного права. Однако их исследование ограничивалось только общими вопросами и сделанные научные выводы не носили достаточно глубокий и точный характер;

- профессор Гуарино справедливо отмечает, что публичное право было тесно связано с политическими процессами, происходившими в римском государстве, что зачастую затрудняло приданье политическим решениям правящего класса правового характера. Но несмотря на непрочность конституционного строя, публичное право имеет собственные институты, регулировавшие отношения между государством и гражданами;

- изучение римского публичного права в отрыве от исторически складывавшихся социально-политических и экономических процессов, по мнению авторов, является недостаточно научным и не даст желаемых результатов. Также полагаем не совсем уместным проецирование на Древний Рим периода его наивысшего расцвета современных принципов демократического правления: римское государство однозначно не отвечало классическим стандартам демократии в силу того, что политическая и экономическая власть принадлежали правящей олигархической элите, а народ был строго разделён на социальные классы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Antonio Guarino. *Lezioni di diritto romano pubblico*. – Napoli, G.U.F. Mussolini, Sezione editoriale, 1941. – 110 p.
2. Вико Г.Б. *Современная наука*. – Рим, Университет «Sapienza», 1988. – 653 с.
3. Мартышин О.В. *История политических учений: Учебник для вузов*. – М.: Юридическая литература 2002. – 341 с.
4. Нерсесянц В.С. *История политических и правовых учений: Учебник для вузов*. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1998. – 736 с.
5. Новицкий И.Б. *Римское право*. – М.: ТЕИС, 1997. – 245с.
6. Имберт Ж. *Pax Romana в истории римского общества*. – Брюссель, Université Libre de Bruxelles, 1962. – 502 с.
7. Antonio Guarino. *L'ordinamento giuridico romano*. – Napoli, Jovene editore, 1990. – 510 p.
8. Новицкий И.Б., Перетерский И.С. *Римское частное право: Учебник*. – М.: Юристъ, 1996. – 544 с.
9. Омельченко О.А. *Основы римского права: Учебное пособие*. – М.: Манускрипт, 1994. – 232 с.
10. Подопригора А.А. *Основы римского гражданского права: Учебное пособие*. – М.: Юристъ, 1990. – 284 с.
11. Подопригора А.А. *Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий: Учебное пособие*. – М.: Юристъ, 1998. – 289 с.
12. Antonio Guarino. *Profilo del diritto romano*. – Napoli, Jovene editore, 1994. – 245 p.
13. Тосунян Г.А. *История политических и правовых учений: Учебник для вузов*. – М.: Юристъ, 1997. – 167 с.
14. Право и справедливость в исторической традиции миротворчества: от античности до современности: Коллективная монография / Под ред. Т. В. Кудрявцевой. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2016. — 435 с.
15. Ячевский В.В. *Зарубежная политико-правовая мысль: Учебник для вузов*. – М.: Феникс, 2000. – 100 с.

REFERENCES

1. Antonio Guarino. *Lezioni di diritto romano pubblico*. – Napoli, G.U.F. Mussolini, Sezione editoriale, 1941. – 110 p.
2. Viko G.B. Sovremennaya nauka. – Rim, Universitet «Sapienza», 1988. – 653 s.
3. Marty'shin O.V. Istorija politicheskikh uchenij: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Juridicheskaya literatura 2002. – 341 s.
4. Nersesyanç V.S. Istorija politicheskikh i pravovykh uchenij: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Izdatel'skaya gruppa NORMA-INFRA M, 1998. – 736 s.
5. Noviczkij I.B. Rimske pravo. – M.: TEIS, 1997. – 245s.
6. Imbert Zh. *Pax Romana v istorii rimskego obshhestva*. – Bryussel', Université Libre de Bruxelles, 1962. – 502 s.
7. Antonio Guarino. *L'ordinamento giuridico romano*. – Napoli, Jovene editore, 1990. – 510 p.
8. Noviczkij I.B., Pereterskij I.S. Rimske chastnoe pravo: Uchebnik. – M.: Yurist', 1996. – 544 s.
9. Omel'chenko O.A. Osnovy rimskego prava: Uchebnoe posobie. – M.: Manuscript, 1994. – 232 s.
10. Podoprigora A.A. Osnovy rimskego grazhdanskogo prava: Uchebnoe posobie. – M.: Yurist', 1990. – 284 s.
11. Podoprigora A.A. Rimskie stoiki: Seneka, E`piktet, Mark Avrelij: Uchebnoe posobie. – M.: Yurist', 1998. – 289 s.
12. Antonio Guarino. *Profilo del diritto romano*. – Napoli, Jovene editore, 1994. – 245 p.
13. Tosunyan G.A. Istorija politicheskikh i pravovykh uchenij: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Yurist', 1997. – 167 c.
14. Pravo i spravedlivost` v istoricheskoy tradicziy mirovorchestva: ot antichnosti do sovremennosti: Kollektivnaya monografiya / Pod red. T. V. Kudryavczevoj. — SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gerczena, 2016. — 435 s.
15. Yachevskij V.V. Zarubezhnaya politiko-pravovaya my'sl': Uchebnik dlya vuzov. – M.: Feniks, 2000. – 100 c.

**ДОЦЕНТ Н.М. ПРИМАШЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫң АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІ (ЕРЕКШЕ
БӨЛІМ) МЕН КЕЙБІР САЛАЛЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ
ТЕРМИНДІК ҚӨПНҰСҚАЛЫЛЫҚ: ҚҰҚЫҚТЫҚ-
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕМЕ ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМИ
ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ҚАЙТА ОРАЛҒАНДА**

Назым Наурызбайқызы Исақ

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты
Лингвистика орталығының кіші гылыми қызметкері, заң гылымдарының магистрі,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nazka_20.05.94@mail.ru

Аннотация. Атапланған мақалада Н.М. Примашевтың 2014 жылғы № 4 (36) Қазақстан Республикасы Заңнама институтының Жарышында жарияланған «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) мен кейбір салалық заңнамадағы терминдік қөпнұсқалылық: құқықтық-лингвистикалық тәсілдеме» туралы мақаласы талданады. Мақаланың жарыққа шыққанына 10 жылға жуық уақыт болса да, аударма сапасы, терминдердің бірізділігі, заң техникасы мен заңнама төңтүпнұсқалылығы елі күнге дейін өтеп өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Сондай-ақ автор аударма қызметіндегі тілдік білімнің орны ерекше екендігін атап өтеді. Сонымен бірге заңнамалық актілерге аударма жасауда қазақ тілінің табиги заңдылықтарын, яғни нормаларды сақтаудың қажеттілігіне мән бере кетеді. Құқықтағы және заңнамадағы терминдердің сәйкестігінің және арақатынасының стилистикалық, редакциялық және терминологиялық ерекшеліктері еліміздің тәуелсіздік алған кезінен баста өзекті бола бастады.

Атапланған мақаланың авторы доцент Н.М. Примашев мақаласындағы бір гана кодексте бір сөздің не бір сөйлемнің бірнеше нұсқасы бар екенін, елі де сапасы сын көтермейтін аударма мәселесін тайга таңба басқандай атап өткеніне талдау жүргізеді. Автор, кодекс бөліктеріне талдау жүргізіп, қазіргі нормалар аясында заң тілі мен заң техникасының мәнмәтініне сын көзben қарап, болашақ галымдар мақаласына жаңа тақырыптың көзін ашып, қызығушылық танытты десек те болады.

Зерттеу барысында автор доцент Н.М. Примашев мақаласындағы ұлттық заңнамадағы болып жатқан және құқықтық заң саласындағы күнделікті өзгерістерге қарамастан, алдағы уақытта нормативтік құқықтық актілер базасынан бастап заң тілі мен заң техникасы бірізді жолға түсіп, төңтүпнұсқалылық сақталып практикага енгізіледі деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: заң тілі, заң техникасы, кодекс, ұлттық заңнама, төңтүпнұсқалылық, аударма сапасы.

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ ДОЦЕНТА Н.М. ПРИМАШЕВА О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИВА- РИАНТНОСТИ ОСОБЕННОЙ ЧАСТИ ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И НЕКОТОРЫХ ОТРАСЛЕВЫХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВ: ПРАВОВАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ

Исак Назым Наурызбаевна

Младший научный сотрудник Центра лингвистики Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук, г.Нур-Султан, Республика Казахстан; e-mail: nazka_20.05.94@mail.ru

Аннотация. В данной статье анализируется статья Н.М. Примашева «Терминологическая поливариантность Особенной части Гражданского кодекса Республики Казахстан и некоторых отраслевых законодательств: правовая лингвистическая методология», которая была опубликована в «Вестнике Института законодательства Республики Казахстан» № 4 (36) в 2014 году. Несмотря на то, что статья вышла в свет почти 10 лет назад, качество перевода, последовательность терминов, соблюдение правил юридической техники и аутентичность законодательства до сих пор считаются одними из самых актуальных вопросов. Также автор отмечает особую роль языкоznания в переводческой деятельности. К тому же, отмечается необходимость соблюдения естественной закономерности норм казахского языка при переводе законодательных актов. Стилистические, редакционные и терминологические особенности соответствия и соотношения терминов в праве и законодательстве стали актуальными с момента обретения независимости нашей страны.

Автор данной статьи доцент Н. М. Примашев пишет, что только в одном кодексе есть несколько вариантов перевода одного слова или одного предложения, которые отражают качество перевода. Автор, проведя анализ частей кодекса и критически взглянув на контекст языка права и юридической техники в рамках существующих норм, открыл новую тему и проявил интерес к статье будущих ученых.

В ходе исследования автор статьи пришел к выводу, что, несмотря на происходящие и повседневные изменения в национальном законодательстве и сфере права, в дальнейшем база нормативных правовых актов, юридический язык и юридическая техника будут последовательно наложены, сохранены их аутентичность и внедрены в практику.

Ключевые слова: юридический язык, юридическая техника, кодекс, национальное законодательство, аутентичность, качество перевода.

RETURNING TO THE PUBLICATION OF ASSISTANT PROFESSOR N. PRIVASHEV ON THE TERMINOLOGICAL MULTIPLICITY OF THE SPECIAL PART OF THE CIVIL CODE OF THE REBUPLIC OF KAZAKHSTAN AND SOME SECTORAL LEGISLATION: LEGAL LINGUISTIC METHODOLOGY

Issak Nazym Nauryzbaiqyzy

Junior researcher associate Center of linguistics Institute
of legislation and legal information Republic of Kazakhstan, Master of Laws,
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: nazka_20.05.94@mail.ru

Abstract. The article analyzes the article by N. Primashev on the topic «Terminological multiplicity of the Special Part of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and some sectoral legislation», which was published in the Bulletin of the Institute of legislation of the Republic of Kazakhstan No.4 (36) in 2014. Even if the article was published 10 years ago, the quality of

translation, the consistency of terms, the authenticity of legal techniques and legislation are still considered one of the most pressing issues. The author also notes the special place of language education in translation activities. At the same time, he pays great attention to the need of complying with the natural laws of the Kazakh language, i.e. norms, when translating legislative acts. Stylistic, editorial and terminological features of the correspondence and correlation of terms in law and legislation have become relevant since the country gained independence.

The author of this article, Associate Professor N. M. Primashev, analyzes the fact that only in one code there are several variants of one word or one sentence, as if the problem of translation, the quality of which is not critical, but is still very important. The author, having analyzed the parts of the code, critically examined the context of legal language and legal technique within the framework of modern norms, was interested in revealing a new topic for future scientists.

In the course of the study, the author came to the conclusion that despite the current and daily changes in national legislation in the field of legal legislation, in the near future, starting from the base of normative legal acts, the legal language and legal technique will be consistent, the authenticity will be preserved and put into practice.

Keywords: *legal language, legal technique, code, national legislation, authenticity, quality of translation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2021_67_4_145

Кіріспе. Тәуелсіз Қазақстанның әлемдегі өзіндік бірегей орнының нығаюы аударма ісіне де тәуелді. Елдер мен халықтар арасындағы саяси-экономикалық, рухани, мәдени байланыстар ауқымының үлғаюы аударма ісінің білікті мамандарын ғана даярлауды қажет етіп қоймай, сонымен қатар, аударма теориясына қатысты мәселені де күнтәртібіне қойып отыр [1].

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент Н.М. Примашев Тәуелсіздік тұғырында қабылданған Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне, оның ішінде Ерекше бөлім мен азаматтық заңнама лексикасы мен басқа да салалық заңнама арасындағы терминдердің сәйкестігі мәселелері талдамалы сараптама жасайды. Қабылданғанына 30 жылға жуық уақыт болса да, әлі күнге дейін сан тараулы өзгерістер мен толықтырулардан өтіп, кейбір баптар мен бөлімдер алып тасталып, тіпті күшін жойған-ды. Автор арқылы Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің Ерекше бөлігінің нормалары мен кейбір салалық нормалар арасында орын алған көпжақты аудармалардың мысалдары зерттелді, оларды түзету бойынша ұсыныстар беріледі.

Зерттеу әдістері. Автор лингвистика саласының маманы болғандықтан КР заңнамаларындағы, атап айтсақ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлім), Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының кодексінде, Кеден одағының Кеден кодексі¹, Мемлекеттік көрсетілетін қызмет-

тер туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 15 сәуірдегі Заңы, Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы: Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 24 маусымдағы Заңында аудару кезінде жіберілген қателіктерге мән береді.

Негізгі бөлім. Қазіргі кезде тіліміздегі сөздердің күнделікті мағынасымен қатар терминдік мәні, мазмұны әр алуан. Қазақ тілінің байлығы, мағыналық көпнұсқалылығы, синонимдік мағыналарының кеңдігі көркем әдебиетте мол мүмкіндіктер ашқанымен, өзіндік ерекше талаптарға сай ресми нысанда әзірленетін заң актілерінде белгілі бір қындықтар туындалады.

Заң техникасы тұрғысынан келгенде әр сөз бір мағынаны беруі қажет. Осылан сәйкес, ұлттық заңнама жүйесінде терминдердің бір мағынада түсіндіріліп, бірізділікпен қолданылуына қол жеткізу бүтінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Заң тілінің нақты, тиянақты, бір мағыналы болуы, оның қоғамдық қатынастарды нәтижелі реттеуінің және толыққанды жүзеге асырылуының маңызыдь кепілдіктерінің бірі болып табылады.

Мемлекеттік тілдің тұғырын асқақтату әрбір мемлекеттің дамуына өз септігін тигізері анық. Алайда, мемлекеттік тілдің заң аясында дұрыс қолданылмауы стратегиялық маңызы бар саяси-құқықтық мазмұнға не кемшілікке алып келері сөзсіз. Заң тіліндегі олқылықтар әлі күнге дейін бір сарынға түспей, көпшіліктің наразылығы білініп жатқаны баршамызға мәлім.

Экономикалық конституция деген ата-

¹ Кеден кодексі //«Әділет» АҚЖ. [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000211_\(15.11.2021\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000211_(15.11.2021))

уга ие болған Азаматтық кодексте мемлекеттік тілдегі олқылықтар мен қарама-қайшылықтар қоғамдық қатынастардың тиімді құқықтық реттелуіне кедергі келтіру мүмкіншілігі зор екенін атап өтуге болады.

Н.М. Примашев мақаласындағы бір ғана кодексте бір сөздің не бір сөйлемнің бірнеше нұсқасы бар екенін, әлі де сапасы сын көтермейтін аударма мәселесін тайға таңба басқандай атап өткенине талдау жүргізіледі. «Көш түзелмей – мін түзелмейді» деп, қолды сілтеу дұрыс болмас. Автор, кодекс бөліктегі талдау жүргізіп, қазіргі нормалар аясында заң тілі мен заң техникасының мәннәтініне сын көзben қарап, болашақ ғалымдар мақаласына жаңа тақырыптың көзін ашып, қызығушылық танытты десек те болады.

Зерттеу барысында автор доцент Н.М. Примашев мақаласындағы ұлттық заңнамадағы болып жатқан және құқықтық заң саласындағы күнделікті өзгерістерге қарамастан, алдағы уақытта нормативтік құқықтық актілер базасынан бастап заң тілі мен заң техникасы бірізді жолға түсіп, тентүпнұсқалылық сақталып практикаға енгізіледі деген қорытындыға келді.

Талқылау және нәтижелері. Автордың ойынша, бір ғана тыныс белгісінің дұрыс қойылмауына байланысты норма өзгеріп, заңды қателікке әкелді. «Мемлекеттік органның меншік нысаны» деген сөз тіркесі кез-келген заңгерге немесе тіл маманына қатысты болуы мүмкін. Бірақ оған назар аудармағаны өкінішті. Бұл үлкен проблема сияқты. Сондықтан 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының Экімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің редакциясы бойынша 667-бапта аталған сөз тіркесі «Мемлекеттік орган, ұйым» деген нұсқада келтірілген. Бұл нұсқада «ұйым» сөзі жеке немесе мемлекетке қатысты ма? «Мемлекеттік ұйым» ұғымы Конституцияда бекітілген. Сондықтан бұл мәселе орыс тіліндегі мәтінді аударудан туындейды. Осы және басқа да осындай жағдайлар тіл білімі және заң мамандарының мәтіндегі атауларға деген көзқарасы әртүрлі. Жалпы алғанда мәтіндегі оның атауы мен нұсқалары арасында сәйкесіздік байқалады.

Азаматтық кодекстің 950-бабындағы «тұтынушы» мен заңдағы «көрсетілетін қызметті алушы» деген ұғымдардың да түсінігі бір.

Жоғарыда келтірілген бұйрықта жай «алушы» деген нұсқада берілген. Келтіріл-

ген мысалдардың кемшіліктерін 950-баптағы «қызмет көрсетуді орындаушы» деген жасанды тіркеспен де дәлелдеуге болады.

Сонымен қатар Н.М. Примашев қарастырған баптардағы кемшіліктерге мысалы 952-баптың 2-тармақшасындағы «жәбірленушінің ... субъективті түрде бағалау да ... ескеріледі» деген тіркестегі «бағалау» сөзін «бағалауы» деген өзге ауыстырған орынды болар деген пікір айтады. Сонда ол «субъективная оценка потерпевшим» деген тіркеске сәйкес болар еді. Тіл білім заңнамасына сүйенсек, Н.М. Примашевтің пікіріне толық қосылуға болады, себебі «субъективная оценка потерпевшим» сөз тіркесі «жәбірленушілердің субъективті бағалауы» деген аударылады.

Автор сонымен қатар заңнаманы жаппай аудару жағдайында қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерді толық тентүпнұсқалы сәйкестендіру мүмкін емес екендігін алға тартады. Менің ойымша да заңнаманың екі не үш тілдегі мәтіні сай болғаны дұрыс. Әрине оған тырысу, яғни мәтінді аударғанда, әсіресе заңнамалық құжаттарды аударғанда сауаттылық керек, аударматану маманы қажет.

Соған қарамастан тілдік ерекшелік бәрібір де жүз пайыздық сәйкестікке жол бермейді. Сондықтан мұндай жағдайларда тентүпнұсқалылықта тілдік те, құқықтық та тетіктер арқылы қол жеткізуге болады. Осындай тәсілдің оңтайлы мысалын 953-баптан келтіруге болады. Ондағы «Лицо ... обязано возвратить последнему необосновательно приобретенное или сбереженное имущество» деген тіркес «тұлға ... негізсіз иеленіп алған немесе жинақталған мүлікті (негізсіз баю) алдыңғысына қайтаруға міндетті». Яғни тілдік құрылымға байланысты нормада бір-біріне балама болып табылмайтын «последнему / алдыңғысына» деген сөздер қисынды қолданылған. Қорыта айтқанда, Кодекс аудармасының біршама тұстарын қайта қарауға, стильдік жағынан әрлендіре тұсуге себептер көп.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген талдау сараптама жүргізу барысында кездескен Азаматтық кодекстің бірнеше бабына ғана қатысты. Азаматтық кодекс белгіленген жүйе бойынша орналасқан азаматтық құқықтың нормалары қамтылған заңнамалық акт болғандықтан, оның сапасы тиісті деңгейде болуы, мемлекеттік тілдегі мәтіні және ресми қазақ тіліндегі заңнаманың мәтіні халық үшін түсінікті болып жазылуы бүгінгі күнде өзекті әрі ой толғандырлық

мәселе болып қалуда [2].

Мақаланы қорытындылай келе, автор қарастырылған баптарда қолданыстағы заңнамада кездесетін тұрпатты кемшіліктер жіберілген және оларды түзетуді тезірек қолға алған жөн екенін алға тартады. Мениң ойымша, ғалым мәселені дұрыс көтеріп отыр, бұл жерде мәселе мамандардың орыс тілді

немесе қазақ тілді сауаттылығында болып отыр. Өйткені орыс тілді мамандар ондай қателіктерді аңғармас та еді. Ток етері ерте ме кеш пе қазақ тілін толық қолға алып, заң саласындағы терминдерді, жалпы мәтіндерді дұрыс аудару керек деген ұсыныстар беремін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Илиясова Г.А. Заңнамалық актілер мәтінін мемлекеттік тілге аударуға байланысты өзекті мәселелер // Қазақстан Республикасы Заңнама институты Жаршиысы. – 2017. - № 1 (46). 155-163-б.

2. Байқаримова Н.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің еki тілдегі редакциясындагы сәйкесіздік проблемасы // Қазақстан Республикасы Заңнама институты Жаршиысы. – 2012. - № 2 (26). 118-120-б.

REFERENCES

1. Ilijasova G.A. Zan'namalyq aktiler ma'tinin memlekettik ti'lge audaruga bailanysty o'zekti ma'seleler // Qazaqstan Respublikasy Zan'nama instituty Zharchysy. – 2017. - № 1 (46). 155-163 b.

2. Ba'ikarimova N.A. Qazaqstan Respublikasyny' Azamattyq kodeksinin' eki tildegi redakciasyndagy sa'ikessizdik problemasy // Qazaqstan Respublikasy Zan'nama instituty Zharchysy. – 2012. - № 2 (26). 118-120 b.

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша

Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: instzak-kz@mail.ru, institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен

мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.

Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

**Журнал зарегистрирован в Комитете информации
Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан**

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: instzak-kz@mail.ru, institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

**Journal is registered in the Committee of Information
of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan**

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: instzak-kz@mail.ru, institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №4 (67)-2021 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 22.12.2021 Дата выхода тиража 29.12.2021
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 26,5 Заказ № 17.

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Нур-Султан, пр. Кабанбай-батыра, д. 19, блок С, каб. 306
8 7172 26 61 29, www.zqai.kz/ru